

بسم الله الرحمن الرحيم

١.....	١٣٩٦/٥/١ (مشهد)	فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ	٢٠ سورة قلم (٦٨) آيه
٣.....	١٣٩٦/٥/٢ (مشهد)	فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ	٢١ سورة قلم (٦٨) آيه
٥.....	١٣٩٦/٥/٣ (مشهد)	أَنْ اَعْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ	٢٢ سورة قلم (٦٨) آيه
٨.....	١٣٩٦/٥/٤ (مشهد)	فَأَنْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ	٢٣ سورة قلم (٦٨) آيه
١٠.....	١٣٩٦/٥/٥ (مشهد)	أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ	٢٤ سورة قلم (٦٨) آيه
١٢.....	١٣٩٦/٥/٦ (مشهد-قم)	وَاعْدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ	٢٥ سورة قلم (٦٨) آيه
١٧.....	١٣٩٦/٥/٧	فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ	٢٦ سورة قلم (٦٨) آيه
١٨.....	١٣٩٦/٥/٨	بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ	٢٧ سورة قلم (٦٨) آيه
٢٢.....	١٣٩٦/٥/٩	قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ	٢٨ سورة قلم (٦٨) آيه
٢٨.....	١٣٩٦/٥/١٠	قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ	٢٩ سورة قلم (٦٨) آيه
٣٢.....	١٣٩٦/٥/١١	فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْهُمْ	٣٠ سورة قلم (٦٨) آيه
٣٤.....	١٣٩٦/٥/١٢	قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ	٣١ سورة قلم (٦٨) آيه
٣٦.....	١٣٩٦/٥/١٣	عَسَى رَبَّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ	٣٢ سورة قلم (٦٨) آيه
٤٢.....	١٣٩٦/٥/١٤	كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلِلْعَذَابِ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ	٣٣ سورة قلم (٦٨) آيه
٤٦.....		إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ.....	٤٥٨
٤٧.....	١٣٩٦/٥/١٥	أَفَتَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ	٣٥ سورة قلم (٦٨) آيه
٥١.....	١٣٩٦/٥/١٦	مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ	٣٦ سورة قلم (٦٨) آيه
٥٤.....	١٣٩٦/٥/١٧	أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ	٣٧ سورة قلم (٦٨) آيه
٥٨.....	١٣٩٦/٥/١٨	إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ	٣٨ سورة قلم (٦٨) آيه
٦٤.....	١٣٩٦/٥/١٩	أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ	٣٩ سورة قلم (٦٨) آيه
٦٧.....	١٣٩٦/٥/٢٠	سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ	٤٠ سورة قلم (٦٨) آيه
٧١.....	١٣٩٦/٥/٢١	أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ	٤١ سورة قلم (٦٨) آيه
٧٥.....	١٣٩٦/٥/٢٢	يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ	٤٢ سورة قلم (٦٨) آيه
٨١.....	١٣٩٦/٥/٢٣	خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهُفُهُمْ ذَلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ	٤٣ سورة قلم (٦٨) آيه
٨٧.....	١٣٩٦/٥/٢٤	فَذَرْنِي وَمَنْ يَكْذِبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ	٤٤ سورة قلم (٦٨) آيه
٩٤.....	١٣٩٦/٥/٢٥	وَأَمْلَى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ	٤٥ سورة قلم (٦٨) آيه
٩٨.....	١٣٩٦/٥/٢٦	أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ	٤٦ سورة قلم (٦٨) آيه
١٠٢.....	١٣٩٦/٥/٢٧ ٢٥ ذى القعدة ١٤٣٨	أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ	٤٧ سورة قلم (٦٨) آيه
١٠٧.....	١٣٩٦/٥/٢٨	فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ	٤٨ سورة قلم (٦٨) آيه
١١٨.....	١٣٩٦/٥/٢٩	لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّي لَنَبَذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ	٤٩ سورة قلم (٦٨) آيه
١٢٤.....	١٣٩٦/٥/٣٠	فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ	٥٠ سورة قلم (٦٨) آيه
١٢٨.....	١٣٩٦/٥/٣١	وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ	٥١ سورة قلم (٦٨) آيه

ترجمه

پس [آن باغ] همچون شب تاریک گردید؛

نکات ترجمه

«صریم» را هم به معنای «شب تاریک» و هم به معنای «قطع شده» (میوه‌ها چیده شده، یا درختان قطع شده) دانسته‌اند که در این باره در جلسه ۴۸۳ توضیح داده شد.

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است که:

خداوند عز و جل به حضرت داوود وحی کرد: داوود! تو می‌خواهی و من می‌خواهم؛ و جز آنچه من بخواهم رخ نمی‌دهد؛ پس اگر تسلیم آنچه من می‌خواهم شدی، به تو آنچه می‌خواهی می‌دهم؛ و اگر تسلیم آنچه می‌خواهم نشدی، تو را در آنچه می‌خواهی به زحمت می‌اندازم، سپس [باز هم] جز آنچه من می‌خواهم رخ نخواهد داد.

التوحید (للصدوق)، ص ۳۳۷

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَعِيدٍ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي صَفِيَّةٍ عَنْ سَعْدِ الْخَفَّافِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع: أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى دَاوُدَ ع: يَا دَاوُدُ تُرِيدُ وَارِيدُ وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَا أُرِيدُ فَإِنْ أَسْلَمْتَ لِمَا أُرِيدُ أُعْطَيْتَكَ مَا تُرِيدُ وَإِنْ لَمْ تُسَلِّمْ لِمَا أُرِيدُ اتَّعَبْتُكَ فِيمَا تُرِيدُ ثُمَّ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا أُرِيدُ.^۱

۱. در روایتی این واقعه عذاب شبانه در روز چهارشنبه دانسته شده است: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَبَلَةَ الْوَاعِظُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَامِرٍ الطَّائِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرُّضَاعِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ ع قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع بِالْكُوفَةِ فِي الْجَامِعِ إِذْ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ فَقَالَ ... ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنْ يَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ وَتَطْيِيرِنَا مِنْهُ وَثَقْلِهِ وَآيُ الْأَرْبَعَاءِ هُوَ قَالَ آخِرُ الْأَرْبَعَاءِ فِي الشَّهْرِ وَهُوَ الْمُحَاقُّ وَفِيهِ قَتْلُ قَابِيلَ هَابِيلَ أَخَاهُ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أُلْقِيَ إِبْرَاهِيمُ مِنَ النَّارِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ وَضَعُوهُ فِي الْمَنْجَنِيْقِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ غَرَّقَ اللَّهُ تَعَالَى فِرْعَوْنَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَرْسَلَ اللَّهُ تَعَالَى الرِّيحَ عَلَى قَوْمِ عَادَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَصْبَحَتْ كَالْصَّرِيمِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ سَلَطَ اللَّهُ عَلَى نُمْرُودَ الْبَقَّةَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ طَلَبَ فِرْعَوْنُ مُوسَى لِيَقْتُلَهُ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ خَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَمَرَ فِرْعَوْنُ بِذَبْحِ الْعُلَمَاءِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ خَرَّبَ بَيْتَ الْمُقَدَّسِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَحْرَقَ مَسْجِدَ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ بِأَصْطَخَرٍ مِنْ كُورَةِ فَارِسَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ قَتَلَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَظْلَمَ قَوْمُ فِرْعَوْنَ أَوَّلَ الْعَذَابِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ خَسَفَ اللَّهُ بِقَارُونَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ ابْتُلِيَ أَيُّوبُ بِذَهَابِ مَالِهِ وَوُلْدِهِ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أُدْخِلَ يُوسُفُ السِّجْنَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمُهُمْ أَجْمَعِينَ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَخَذَتْهُمْ الصَّيْحَةُ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ عَقَرَتْ النَّاقَةُ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ مَطَرَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سَجِيلٍ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ شَجَّ وَجْهُ النَّبِيِّ ص وَكُسِرَتْ رَبَاعِيَّتُهُ وَيَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ أَخَذَتْ الْعَمَالِيقُ التَّابُوتَ (علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۹۷)

(۱) «فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

الف. قبلاً بیان شد که «صرم» به معنای «قطع کردن» است (نکات ترجمه، جلسه ۴۸۳).

اما مقصود از «صریم» (آن باغ همچون «صریم» شد) چیست؟

الف. یعنی همچون شب؛ و از این جهت به شب و روز «صریم» گویند که همدیگر را قطع می‌کنند. (ابن عباس، به نقل

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶) یعنی چون باغ سوخت و ذغال شد همانند شب سیاه شد.

ب. به معنای این است که «میوه‌هایش چیده شده» یعنی باغشان به وضعی درآمد که همچون باغی شده که میوه‌هایش را

چیده باشند و دیگر میوه‌ای نداشته باشد. (جبائی، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ج. به معنای چیزی است که «خیر و خوبی از آن قطع شده باشد» و دیگر نفعی در آن نباشد. (حسن، به نقل مجمع البیان،

ج ۱۰، ص ۵۰۶)

د. «صریم» به معنای «تل ریگی است که از ریگزار جدا شده باشد» (مورج، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶) و به

منطقه ریگزاری در یمن گفته می‌شود که گیاهی در آن نمی‌روید (ابن عباس، به نقل البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

ه. در اصطلاح قبیله خزیمه، «صریم» به معنای «خاکستر سیاه» است، یعنی باغ‌شان همچون خاکستر سیاه – که دیگر چیزی

در آن نمی‌روید – تبدیل شد. (ابن عباس، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶؛ البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

و. ...

(۲) «إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

صاحبان باغ می‌خواستند همه میوه‌های باغ را بچینند و به کسی ندهند؛ خدا همه آن باغ را به صورت «چیده شده» و بی‌ثمر

درآورد و نگذاشت به خود آنها هم برسد:

کسی که بخواهد نعمتی را از دیگران دریغ کند، پیش از همه، آن نعمت از خودش رویگردان می‌شود.

آنها فقرا را محروم کردند، پس خودشان محروم شدند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)

(۳) «إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

تدبیر انسان در برابر تدبیر خدا رنگ می‌بازد: آنها تصمیمی گرفتند و خداوند تصمیم دیگری برایشان گرفت. (تفسیر نور،

ج ۱۰، ص ۱۸۰)

پس عاقل کسی است که خود را با تدبیر و خواست و دستور الهی هماهنگ کند. (حدیث ۱)

افکن این تدبیر خود را پیش دوست

گرچه تدبیرت هم از تدبیر اوست

۴) «لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

کامیابی انسان لزوماً در گروهی محاسبات او نیست. آنها با قاطعیت فراوان [«لیصرمن» هم لام تاکید دارد هم نون مشدد برای تاکید] حساب دیگری کردند و نتیجه چیز دیگری شد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۰)

۵) «فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

ثروتی که محرومان از آن بهره‌مند نشوند، نبودنش بهتر است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۱)

۶) «وَلَا يَسْتَنْتُونَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

حرض و بخل، سبب زیادت سرمایه و کامیابی نمی‌شود. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۱)

۴۸۷/۵/۲ (مشهد)

۴۸۷) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۱ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ

ترجمه

پس صبحدم یکدیگر را صدا زدند،

نکات ترجمه^۱

شان نزول

تفصیل داستان (صاحبان آن باغ) از زبان ابن عباس (قسمت دوم)

قسمت اول این حکایت در جلسه ۴۸۳ گذشت. [عبارات داخل گیومه همگی متن آیات است]

چون صبح شد «یکدیگر را صبحدم صدا زدند، که بامدادان به سوی کشته‌هایتان بروید اگر می‌خواهید آنها را بچینید؛ پس به راه افتادند، در حالی که در «تخافت» بودند».

شخصی پرسید: ابن عباس: تخافت چیست؟

گفت: با هم نجواکنان حرف می‌زدند که مبادا کس دیگری سخنان را بشنود.

پس گفتند: «مواظب باشید که امروز نیازمندی بر شما وارد نشود؛ و صبحگاهان در حالی که خود را بر منع [بینوایان] توانا می‌دیدند، رفتند.» و در ذهنشان این بود که باغ را می‌چینند و نمی‌دانستند که از قهر و غضب خدا چه بر سر آنها آمده است. «پس هنگامی که آن را دیدند» و دیدند که چه بر سرشان آمده است «گفتند ما قطعاً راه گم کرده‌ایم؛ بلکه ما محروم شده‌ایم»

۱. أصل التنادی من الندی بالقصر لأن النداء الدعاء بندی الصوت الذى يمتد على طريقة يا فلان لأن الصوت إنما يمتد للإنسان بندی حلق. (مجمع

البیان، ج ۱۰، ص: ۵۰۶)

پس خداوند آنان را از آن روزی محروم کرد به سبب گناهی که از آنان سر زده بود و هیچ ظلمی بدانان نکرد. پس «میان‌روترین‌شان گفت: آیا نگفتم که چرا [خدا را] تنزیه نمی‌گویید. گفتند منزّه است پروردگار ما، همانا ما ظالم بوده‌ایم؛ پس برخی از آنان شروع به ملامت برخی دیگر کردند» خودشان را ملامت کردند به خاطر تصمیمی که گرفته بودند. «گفتند: وای بر ما که ما طغیانگر بوده‌ایم؛ امید است که پروردگارمان بهتر از آن را به ما عوض دهد، زیرا ما به پروردگارمان مشتاقیم.» پس خداوند فرمود: «عذاب این چنین است و عذاب آخرت بزرگتر است، اگر که می‌دانستند.»

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۲

فَلَمَّا أَصْبَحَ الْقَوْمُ «فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ أَنْ اْعْدُوا عَلَيَّ حَرْثَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ» قَالَ: «فَانْطَلِقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ» قَالَ الرَّجُلُ وَمَا التَّخَافُتُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟

قَالَ: يَتَسَارُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا لَكِي لَا يَسْمَعَ أَحَدٌ غَيْرَهُمْ. فَقَالُوا «لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ وَغَدُوا عَلَيَّ حَرْدٍ قَادِرِينَ» وَ فِي أَنْفُسِهِمْ أَنْ يَصْرُمُوهَا وَ لَا يَعْلَمُونَ مَا قَدْ حَلَّ بِهِمْ مِنْ سَطَوَاتِ اللَّهِ وَ نَقِمَتِهِ «فَلَمَّا رَأَوْهَا» وَ عَايَنُوا مَا قَدْ حَلَّ بِهِمْ «قَالُوا إِنَّا لَصَالُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ» فَحَرَمَهُمُ اللَّهُ ذَلِكَ الرِّزْقَ بِذَنْبٍ كَانَتْ مِنْهُمْ وَ لَمْ يَظْلَمَهُمْ شَيْئًا فَ«قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ» قَالَ: يَلُومُونَ أَنْفُسَهُمْ فِيمَا عَزَمُوا عَلَيْهِ «قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ» فَقَالَ اللَّهُ: «كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

هشدار که ذلت در طاعت خدا، به عزت نزدیکتر است از همکاری در معصیت خدا.

تحف العقول، ص ۲۱۷

وَقَالَ عَ أَلَا إِنَّ الدُّلَّ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَقْرَبُ إِلَى الْعِزِّ مِنَ التَّعَاوُنِ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ.^۱

تدبر

(۱) «فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ»

بسیار می‌شود که کسانی برای انجام کاری باطل دست به دست هم می‌دهند:

اصحاب این باغ چنان در باطلشان اتفاق نظر داشتند که صبحدم همه همدیگر را خبر کردند.

(۲) «فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ»

چرا حرف «ف» پس آورد؟ و حرف «و» نیاورد؟ (یعنی چرا فرمود «پس» صبحدم یکدیگر را صدا زدند؟ و نفرمود: «و»

صبحدم یکدیگر را صدا زدند؟)

۱. در همین راستا این حدیث امیرالمومنین ع هم قابل توجه است:

طَلَبُ التَّعَاوُنِ عَلَى نُصْرَةِ الْبَاطِلِ جِنَايَةٌ وَ خِيَانَةٌ (تصنيف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۴۶۰)

الف. این آیه عطف و متفرع بر آیه ۱۷ (إِذِ اُفْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ: آن گاه که سوگند خوردند که صبحدم [محصولات] آن را حتماً می چینیم) می باشد (التحریر و التئویر، ج ۲۹، ص ۷۸).

ب. شاید بتوان گفت عطف به همان آیه قبل (پس [آن باغ] همچون شب تاریک گردید) است؛ یعنی می خواهد بفرماید به محض اینکه به دستور خداوند باغ نابود شد، آنها اقدامشان را شروع کردند؛ یعنی همین که تصمیم گرفتند و هنوز شروع به اقدام نکرده بودند عذابشان نازل شد چنانکه وقتی عذاب کامل شد، تازه، آنگاه بود که اینها اقدامشان را شروع کردند.

ثمره حقوقی_اخلاقی

برخی گمان می کنند که صرف نیت، بتهنایی موجب عذاب نمی شود و حتما باید شخص اقدام کرده باشد تا عذاب شامل وی گردد. ظاهراً این تعبیر نشان می دهد که این تلقی درست نیست، و گاه همین که افراد نیتشان قطعی گردید مشمول عذاب می شوند چنانکه شروع اقدام آنها، عملاً بعد از آن است که عذاب نازل گردیده است.

۴۸۸) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۲ اَنْ اَعْدُوا عَلٰی حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ۱۳۹۶/۵/۳ (مشهد)

ترجمه

که سپیده دمان به کشتزارتان درآید، اگر میوه چین [یا: اگر در تصمیمتان قاطع] هستید.

نکات ترجمه

«صارمین»

در جلسه ۴۸۳ توضیح داده شد که ماده «صرم» به معنای قطع کردن است. «صارم» را در اینجا اغلب به معنای «کسی که میوه را قطع و محصول را درو می کند دانسته اند، اما برخی گفته اند می تواند به همان معنای «قاطع» و «برنده» باشد که در تعبیری مانند «سیف صارم: شمشیر برنده» به کار رفته است؛ یعنی «اگر اهل عزم و اقدام قاطع در کارتان هستید» (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

حدیث

۱) ابوبصیر می گوید: امام صادق ع فرمودند:

شبانہ [محصول را] نچین و شبانہ [زراعت را] درو مکن؛

و فرمودند: هر گاه که درو کردی، یک حَفَنه، یک حَفَنه [حَفَنه: مقداری که در دو دست - وقتی که دو کف دست را به

هم بچسبانیم - جای می گیرد] و یک مُشت، یک مُشت ببخش؛

و نیز هنگام چیدن و نیز هنگام بذرافشانی چنین کن؛

و شبانہ بذرافشانی هم مکن، زیرا همان طور که از محصول درو شده می بخشی، از بذر هم ببخشی.

علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۷۷

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: لَا تَجْدُ بِاللَّيْلِ وَلَا تَحْصُدُ بِاللَّيْلِ. قَالَ وَ تُعْطَى الْحَفْنَةُ بَعْدَ الْحَفْنَةِ وَالْقَبْضَةُ بَعْدَ الْقَبْضَةِ إِذَا حَصَدْتَهُ وَ كَذَلِكَ عِنْدَ الصَّرَامِ وَ كَذَلِكَ الْبَذْرُ وَ لَا تَبْذُرُ بِاللَّيْلِ لِأَنَّكَ تُعْطَى فِي الْبَذْرِ كَمَا تُعْطَى فِي الْحَصَادِ.

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از یکی از خطبه‌های خود فرمودند:

عالم کسی است که قدر خود را بشناسد؛ و در جهالت انسان همین بس که قدر خود را نشناسد؛ و همانا از مبعوض‌ترین افراد نزد خداوند متعال بنده‌ای است که خداوند او را به خودش وا گذاشته، از راه میانه منحرف شده، و بدون راهنما حرکت می‌کند؛ اگر به کشتزار دنیا دعوت شود اقدام می‌کند؛ و اگر به کشتزار آخرت دعوت شود تنبلی می‌ورزد؛ گویی آنچه که بدان اقدام کرده بر او واجب بوده، و آنچه در آن سستی به خرج داده، از عهده وی برداشته شده است.

نهج البلاغه خطبه ۱۰۳

و من خطبه له ع

الْعَالِمُ مَنْ عَرَفَ قَدْرَهُ وَ كَفَى بِالْمَرْءِ جَهْلًا أَلَّا يَعْرِفَ قَدْرَهُ وَ إِنَّ مِنْ أَبْغَضِ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لَعَبْدًا وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَى نَفْسِهِ جَائِرًا عَنْ قَصْدِ السَّبِيلِ سَائِرًا بِغَيْرِ دَلِيلٍ إِنْ دُعِيَ إِلَى حَرْثِ الدُّنْيَا عَمِلَ وَ إِنْ دُعِيَ إِلَى حَرْثِ الْآخِرَةِ كَسَلَ كَانَ مَا عَمِلَ لَهُ وَاجِبٌ عَلَيْهِ وَ كَانَ مَا وَنَى فِيهِ سَاقِطٌ عَنْهُ.^۱

تدبر

(۱) «أَنْ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ»

صاحبان باغ در شرف صبح یکدیگر را صدا زدند، که سپیده‌دمان به کشتزارتان درآیید، اگر واقعا قصد چیدن میوه‌ها و محروم کردن نیازمندان را دارید.

گاهی افراد برای محروم کردن دیگران اهل سحرخیزی می‌شوند!

۱. چند روایت دیگر در همین مضمون:

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا تَصْرُمُ بِاللَّيْلِ وَلَا تَحْصُدُ بِاللَّيْلِ وَلَا تُضَحِّ بِاللَّيْلِ وَلَا تَبْذُرُ بِاللَّيْلِ فَإِنَّكَ إِنْ تَفَعَّلَ لَمْ يَأْتِكَ الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُ فَقُلْتُ مَا الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُ قَالَ الْقَانِعُ الَّذِي يَقْنَعُ بِمَا أُعْطِيَتْهُ وَ الْمُعْتَرُ الَّذِي يَمُرُّ بِكَ فَيَسْأَلُكَ وَ إِنْ حَصَدْتَ بِاللَّيْلِ لَمْ يَأْتِكَ السُّؤَالُ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى - أَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ عِنْدَ الْحَصَادِ يَعْنِي الْقَبْضَةَ بَعْدَ الْقَبْضَةِ إِذَا حَصَدْتَهُ وَ إِذَا خَرَجَ فَالْحَفْنَةُ بَعْدَ الْحَفْنَةِ وَ كَذَلِكَ عِنْدَ الصَّرَامِ وَ كَذَلِكَ الْبَذْرُ وَ لَا تَبْذُرُ بِاللَّيْلِ لِأَنَّكَ تُعْطَى مِنَ الْبَذْرِ كَمَا تُعْطَى مِنَ الْحَصَادِ. (الكافي، ج ۳، ص ۵۶۵)

مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الزَّيْنَجَانِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَامٍ رَفَعَهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ص عَنْ الْجَدَادِ بِاللَّيْلِ يَعْنِي جَدَادَ النَّخْلِ وَ الْجَدَادَ الصَّرَامِ وَ إِنَّمَا نَهَى عَنْهُ بِاللَّيْلِ لِأَنَّ الْمَسَاكِينَ لَا يَحْضُرُونَهُ (معاني الأخبار)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَبِيبِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع أَنَّهُ قَالَ لِقَهْرْمَانِهِ وَ وَجَدَهُ قَدْ جَدَّ نَحْلًا لَهُ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَقَالَ لَهُ لَا تَفْعَلْ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص نَهَى عَنِ الْجَدَادِ وَ الْحَصَادِ بِاللَّيْلِ وَ كَانَ يَقُولُ الضُّعْفُ تُعْطِيهِ مِنْ يَسْأَلُ فَذَلِكَ حَقُّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ (تفسير العياشي)

۲) «أَنْ اَعْدُوا عَلَى حَرِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ»

برای خبر کردن همدیگر می توانستند به گفتن «سپیده‌دمان به کشتزارتان درآیید»، بسنده کنند. چرا جمله «اگر میوه‌چین هستید» را افزودند؟

الف. تاکید کنند بر عهد و پیمان خود افراد.

نکته اخلاقی_اجتماعی

گاه برخی افراد در مقام انجام کار بد و التزام به بدی، اهل رعایت اخلاق و وفای به عهد می‌شوند!

ب. القا کنند که این خواست خودتان بوده، نه تحمیل ما بر شما.

نکته اخلاقی_اجتماعی

از ترفندهای گمراه‌کنندگان این است که ابتدا با اغوای فراوان، افراد را در انجام عمل باطل و گناه متقاعد می‌کنند؛ سپس به گونه‌ای وانمود می‌کنند که گویی انجام آن عمل صرفاً خواسته خود آن افراد بوده است! انسان کاری را که دلخواه و خواسته خودش باشد خیلی راحت‌تر انجام می‌دهد تا کاری را که گمان کند نظر خودش نبوده است.

ج. ...

۳) «أَنْ اَعْدُوا عَلَى حَرِّكُمْ»

با اینکه فعل «غد» غالباً با «الی» متعدی می‌شود چرا رفتن به سراغ باغشان را به جای اینکه با تعبیر «الی: به سوی» بیان کند، با تعبیر «علی: بر روی» بیان کرد؟

الف. کلمه «علی» بار معنایی استیلا و روی آوردن از موضع بالا دارد، گویی می‌خواهد به اینکه خود را کاملاً مسلط و مشرف بر اوضاع می‌دیدند اشاره کند. (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۰؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۴)^۱
ب. ...

۱. درباره چرایی اینکه «اغدوا» با «علی» آمد نه با «الی»، زمخشری سخنی دارد که در تفاسیر بسیاری از متأخرین (همانند الصافی فیض) کنزالدقائق، و المیزان) همان نقل شده است:

فإن قلت: هلا قيل: اغدوا إلى حرثكم، و ما معنى على؟ قلت: لما كان الغدو إليه ليصرموه و يقطعوه: كان غدواً عليه، كما تقول: غدا عليهم العدو. و يجوز أن يضمن الغدو معنى الإقبال، كقولهم: يغدى عليه بالجفنة و يراح، أى: فأقبلوا على حرثكم باكرين (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۰)
البته ابوحیان آن را نقد کرده است؛ اما نقد وی ناظر به این است که گویی نظر اصلی زمخشری این است که اساساً «غدو» با «علی» نمی‌آید و می‌خواهد نشان دهد که کاربرد غدو با علی ممکن است. اما اینکه هر دو ممکن باشد غیر از این است که چرا «علی» آمده نه «الی»:

استسلف الزمخشری أن غدا يتعدى بالي، و يحتاج ذلك إلى نقل بحيث يكثر ذلك فيصير أصلاً فيه و يتأول ما خالفه، و الذي في حفظي أنه معدى بعلی، كقول الشاعر: بكرت عليه غدوة فرايته قعوداً عليه بالصريم عوادله (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۲)

ترجمه

پس به راه افتادند در حالی که آهسته با هم سخن می گفتند

نکات ترجمه

«يَتَخَفَتُونَ»

ماده «خفت» در اصل به معنای مخفی و کتمان کردن در مقام سخن گفتن (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۲۰۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۸۹) و آن حالتی است که انسان برای پوشیده داشتن منظور خود از دیگران صدایش را بقدری پایین بیاورد که به زحمت شنیده شود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۹۰) و نقطه مقابل «جهر» است که جایی است که مطلب با صدای کاملاً آشکار و رسا بیان می شود: «وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا» (اسراء/۱۱۰) [در بحثهای مربوط به قرائت، دو کلمه «جهر» و «اخفات» متداول است]

این ماده تنها ۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است. (مورد سوم درباره گفتگوی مجرمین قبل از شروع محاسبه قیامت است: يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا (طه/۱۰۳))

حدیث

۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

چه بسیار حلیه گری که حیلش او را زمین زده است.

تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۹۱

قال ع:

رُبُّ مُحْتَالٍ صَرَعَتْهُ حِيلَتُهُ.^۱

۱. در همان صفحه این دو حدیث هم مضمونی نزدیک بدان دارند:

مَنْ مَكَرَ حَاقَ بِهِ مَكْرُهُ؛

مَنْ مَكَرَ بِالنَّاسِ رَدَّ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مَكْرَهُ فِي عُنُقِهِ؛

و این حدیث را هم می توان به نحوی مرتبط با موضوع دانست:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الصُّهْبَانِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ الْأَزْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبَانُ الْأَحْمَرُ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع أَنَّهُ جَاءَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا بَابِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَّمَنِي مَوْعِظَةً فَقَالَ ع إِنْ كَانَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَدْ تَكَفَّلَ بِالرِّزْقِ فَاهْتِمَامُكَ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الرِّزْقُ مَقْسُومًا فَالْحِرْصُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الْحِسَابُ حَقًّا فَالْجَمْعُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الثَّوَابُ مِنَ اللَّهِ فَالْكَسَلُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الْخَلْفُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَقًّا فَالْبُخْلُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَتِ الْعُقُوبَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ النَّارَ فَالْمَعْصِيَةُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الْمَوْتُ حَقًّا فَالْفَرَحُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ

(۱) «فَانْطَلِقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ»

صاحبان باغ بعد از اینکه همدیگر را صدا زدند و بر قصد سوءشان تاکید کردند، به سمت باغشان به راه افتادند در حالی که آهسته با هم سخن می گفتند.

بسیاری از گناهکاران می کوشند مخفیانه به هدف خود برسند، در حالی که حتی اگر بتوانند کار خود را از مردم مخفی کنند، چیزی از خدای این مردم مخفی نمی مانند؛ و چه بسا او قبل از اینکه آنها حرکتشان را شروع کنند، آنها را مجازات کرده است و هنوز نمی دانند.

(۲) «فَانْطَلِقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ»

چرا به همین مطلب بسنده نکرد که بگوید «به راه افتادند و به باغ رسیدند»؛ بلکه به اینکه «با هم آهسته سخن می گفتند» هم اشاره کرد؟

الف. نشان دهد نگرانی آنها را از اقدامشان.

ب. تاکید کند که کسی که تصمیم ناصوابی می گیرد، دائما سعی در مخفی کاری دارد.

ج. ...

(۳) «فَانْطَلِقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ»

تعبیر ساده برای «رفتند»، عبارت «ذهبوا» است. اما چرا از تعبیر «انطلقوا» استفاده کرد؟ (انطلقوا: به معنای رفتنی است که با نوعی رها شدن از هر قید و بندی همراه باشد).

الف. شاید می خواهد نشان دهد که با چه اطمینان خاطری — به اینکه می توانند کارشان را آن طور که برنامه ریزی کرده اند، انجام دهند — به راه افتادند.

ب. شاید می خواهد به تناقضی که وجودشان را در بر گرفته اشاره کند: از سویی از حیث تصمیمی که گرفته بودند احساس رهایی و خاطر جمعی می کردند، از سوی دیگر، در حال مخفی کاری بودند.

ج. ...

الْعَرَضُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حَقًّا فَالْمَكْرُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الشَّيْطَانُ عَدُوًّا فَالْغَفْلَةُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ الْمَمَرُ عَلَى الصِّرَاطِ حَقًّا فَالْعُجْبُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَ كُلُّ شَيْءٍ بِقَضَاءٍ وَ قَدَرٍ فَالْحُزْنُ لِمَا ذَا وَ إِنْ كَانَتِ الدُّنْيَا فَانِيَةً فَالطُّمَأْنِينَةُ إِلَيْهَا لِمَا ذَا. (الأمالي (للمصدق)، ص ۸)

ترجمه

که مبادا آنجا امروز بر شما نیازمندی داخل شود.

اختلاف قرائات^۱

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که رسول الله ص فرمودند:

سائل را وقتی درخواست و سوال می کند، رد نکنید؛ که اگر نبود که برخی از مسکین ها دروغگویند، هیچکسی که آنها را رد کند رستگار نمی شد.

الکافی، ج ۴، ص ۱۵

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

لَا تَقْطَعُوا عَلَى السَّائِلِ مَسْأَلَتَهُ فَلَوْكُمُ أَنَّ الْمَسَاكِينَ يَكْذِبُونَ مَا أَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُمْ.

(۲) در فرازی از روایتی طولانی از امام کاظم ع آمده است ...

همانا خداوند هیچ دسته ای از اموال را نگذاشت مگر اینکه آن را قسمت کرد و به هر صاحب حقی، اعم از خاصه و عامه و فقرا و مساکین و هر صنفی از صنوف مردم، حقش را عطا فرمود؛ سپس فرمود: اگر در مردم به عدالت رفتار می شد قطعا بی نیاز می شدند.

الکافی، ج ۱، ص ۵۴۲

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ ع قَالَ: ...
إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَتْرِكْ شَيْئًا مِنْ صُنُوفِ الْأَمْوَالِ إِلَّا وَ قَدْ قَسَمَهُ وَ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ الْخَاصَّةَ وَ الْعَامَّةَ وَ الْفُقَرَاءَ وَ الْمَسَاكِينَ وَ كُلَّ صِنْفٍ مِنْ صُنُوفِ النَّاسِ فَقَالَ لَوْ عُدِلَ فِي النَّاسِ لَأَسْتَغْنَوْا.

(۳) امام صادق ع نامه ای به شیعیان نوشته و خواسته بودند که هر روز بعد از نمازهایشان آن را مرور کنند. توضیحاتی

درباره این نامه و فرازهایی از آن در جلسه ۱۷۵، حدیث ۲ <http://yekaye.ir/sad-38-28/> و جلسه ۲۰۲، حدیث ۱

<http://yekaye.ir/ale-imran-003-31/> و جلسه ۴۵۶ حدیث ۳ <http://yekaye.ir/al-muzzammil-73-11/> گذشت. در فراز

دیگری از این نامه آمده است:

۱. و قرأ عبد الله و ابن أبي عبلة: لا يَدْخُلْنَهَا، بإسقاط أن على إضمار يقولون، أو على إجراء يتخافتون مجرى القول، إذ معناه:

يسارون القول و النهي عن الدخول. نهى عن التمكين منه، أى لا تمكنوهم من الدخول فيدخلوا. (البحر المحيط في التفسير، ج ۱۰، ص ۲۴۳)

و بر شما باد به محبت مسکینان، که هرکس آنها را تحقیر کند و بر آنها تکبر ورزد، از دین خدا لغزیده و خداوند تحقیرگر و متنفّر از اوست و پدرمان رسول الله ص فرمودند: پروردگارم مرا به دوست داشتن مسکینان - مسلمانان شان - دستور داد و بدانید که هرکس یکی از مسلمانان را تحقیر کند خداوند بغض و حقارت را بر او می اندازد تا جایی مردم او را دشمن خواهند داشت و دشمنی خداوند با او شدیدتر است.

پس در مورد برادران مسلمان مسکین خود تقوای الهی در پیش گیرید که آنها این حق را بر شما دارند که آنان را دوست بدارید چرا که خداوند پیامبرش را به محبت آنان دستور داده است و هرکس، کسی را که خداوند به محبت او دستور داده، دوست نداشته باشد، عصیان خدا و رسول نموده و کسی که عصیان خدا و رسول کند و بر این حال بمیرد، در حالی که درزمره گمراهان قرار دارد، مرده است.

الکافی، ج ۸، ص ۸

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ حَفْصِ الْمُؤَدِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ زَبِيعٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ كَتَبَ بِهَذِهِ الرِّسَالَةِ إِلَى أَصْحَابِهِ وَ أَمَرَهُمْ بِمُدَارَسَتِهَا وَ النَّظَرِ فِيهَا وَ تَعَاهُدِهَا وَ الْعَمَلِ بِهَا فَكَانُوا يَضَعُونَهَا فِي مَسَاجِدِ بُيُوتِهِمْ فَإِذَا فَرَعُوا مِنَ الصَّلَاةِ نَظَرُوا فِيهَا؛ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَّا بَعْدُ ...

وَ عَلَيْكُمْ بِحُبِّ الْمَسَاكِينِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّهُ مَنْ حَقَّرَهُمْ وَ تَكَبَّرَ عَلَيْهِمْ فَقَدْ زَلَّ عَنْ دِينِ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَهُ حَاقِرٌ مَاقَتْ وَ قَدْ قَالَ أَبُوْنَا رَسُولُ اللَّهِ ص أَمَرَنِي رَبِّي بِحُبِّ الْمَسَاكِينِ الْمُسْلِمِينَ مِنْهُمْ وَ أَعْلَمُوا أَنَّ مَنْ حَقَّرَ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَلْقَى اللَّهُ عَلَيْهِ الْمَقْتَ مِنْهُ وَ الْمَحْقَرَةُ حَتَّى يَمُوتَهُ النَّاسُ وَ اللَّهُ لَهُ أَشَدُّ مَقْتًا فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي إِخْوَانِكُمُ الْمُسْلِمِينَ الْمَسَاكِينِ فَإِنَّ لَهُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا أَنْ تُحِبُّوهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ رَسُولَهُ ص بِحُبِّهِمْ فَمَنْ لَمْ يُحِبَّ مَنْ أَمَرَ اللَّهُ بِحُبِّهِ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ عَصَى اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ مَاتَ وَ هُوَ مِنَ الْغَاوِينَ.^۱

(۴) از امام حسین ع روایت شده است:

بدانید که حاجت های مردم به نزد شما از نعمت های خداوند است بر شما؛ پس، از این نعمت ها ملول نشوید که نعمت خواهد شد.

نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، ص ۸۱؛ كشف الغمّة، ج ۲، ص ۳۰

خَطَبَ الْإِمَامُ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ:

[وَ] أَعْلَمُوا أَنَّ حَوَائِجَ النَّاسِ إِلَيْكُمْ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ، فَلَا تَمْلُؤُوا النِّعَمَ فَتَحُوزُوا [فَتَحُور] نِقَمًا.

۱. در فرازی از وصیت نامه امیرالمومنین ع - که فراز دیگری از آن در جلسه ۳۴۴ حدیث ۴ <http://yekaye.ir/al-balad-90-15> گذشت، آمده

است: أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: بَعَثَ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى ع بَوْصِيَّةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ هِيَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ...
اللَّهُ اللَّهُ فِي الْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاكِينِ فَشَارِكُوهُمْ فِي مَعَايِشِكُمْ. (الکافی، ج ۷، ص ۵۲)

احادیث و اغلب تدبرهای جلسه ۲۹۶ (للسائل و المحروم) نیز در اینجا قابل طرح است. <http://yekaye.ir/al-maaarij->

70-25

تدبر

(۱) «أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ»

بسیاری از انسانها چنان به دنیا دل بسته‌اند که می‌ترسند از اینکه مسکین و نیازمندی سراغشان بیاید و لازم باشد چیزی از دارایی‌شان به او بدهند؛ در حالی ارجاع نیاز بندگان خدا به انسان، نشان‌دهنده عنایت خدا به انسان است که او را وسیله روزی دیگران قرار داده است (حدیث ۴)؛ اگر خدا روزی آنها را در دست ما قرار داده، بدانیم که این قدر کریم هست که از سهم روزی ما کم نکند.

(۲) «أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ»

هرچه قصد سوء بیشتر باشد خطر بیشتر است: گفتند احدی از مسکینان وارد باغ نشود خدا هم تمام باغ را سوزاند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

(۳) «أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ»

حرص و بخل گاهی بقدری شدید است که شخص حاضر نیست حتی یک نیازمند را هم بهره‌مند سازد.

توضیح نحوی

نکره در سیاق نفی، دلالت بر شمول دارد. (لایدخلنها ... مسکین: هیچ مسکینی داخلش نشود)

۱۳۹۶/۵/۶ (مشهد-قم)

۴۹۱) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۵ وَ غَدُواْ عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ

ترجمه

در حالی که توانا بودند بر منع [نیازمندان] صبح کردند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«غَدُواْ»

ماده «غَدُو» در اصل به معنای مقطعی از زمان (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۴۱۵) است، یعنی ابتدای روز؛ و نقطه مقابل آن در قرآن «أَصَال» (بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ؛ أعراف/۲۰۵) و «عِشَاء، عِشَى» (بِالْغَدَاةِ وَالْعِشَى؛ أنعام/۵۲) است که به معنای شب و آخر شب می‌باشد. البته «غَد» (سَيَعْلَمُونَ غَدًا؛ قمر/۲۶) به معنای «فردا» می‌باشد. این ماده وقتی به صورت فعل به کار می‌رود،

به معنای «صبح کردن» و یا اقدامی را در صبح انجام دادن می‌باشد. «غداء» به معنای غذایی است که در صبح خورده می‌شود (صبحانه) (آتَنَا غَدَاءًا؛ کهف/۶۲) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۰۳)

این ماده و مشتقاتش جمعا ۱۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«حَرَدٌ»

ماده «حرد» در اصل بر سه معنای مختلف دلالت دارد: «قصد»، «غضب» و «رویگردان شدن» (تنحی) (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۵۱؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۵) و در این آیه ظاهراً به معنای «قصد» می‌باشد یعنی همان قصد منع کردن نیازمندان (همان؛ و نیز: مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶؛ البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۳) برخی معتقدند که دو معنای اول با هم در این ماده لحاظ شده و در واقع به معنای منع کردنی است که همراه با شدت و غلظت باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۲۷) برخی هم بر این باورند که معنای اصلی آن «رویگردان شدن» (تنحی) همراه با شدت و حدت است و در این آیه هم به همین معنا به کار رفته است؛ یعنی صبح کردند در حالی که قصدشان این بود که از نیازمندان رویگردان شوند و اگر به آنها مواجه شدند با شدت و حدت آنها را کنار بزنند. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۱۹۰)

اقوال مفسران درباره معنای این تعبیر در این آیه بسیار متعدد است که ان شاء الله در قسمت تدبر اشاره خواهد شد.

ماده «حرد» تنها همین یکبار در قرآن کریم آمده است.

«غَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

«قادرین» حال برای فعل «غدوا» می‌باشد (صبح کردند در حالی که توانا بودند [یا: خود را توانا می‌دیدند])؛ اما «علی حرد» را به لحاظ نحوی، هم می‌توان متعلق به فعل «غدوا» دانست (با قصد منع نیازمندان صبح کردند) و هم متعلق به «قادرین» (بر منع نیازمندان توانا بودند [یا: خود را توانا می‌دیدند])

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است: شخصی خدمت امیرالمومنین ع آمد و گفت: یا امیرالمومنین! به چه چیزی خدایت را شناختی؟

۱ البته تعبیر سه معنا به صورت فوق، عبارت این فارس است وگرنه مرحوم طبرسی چنین می‌گوید: و الحرد المنع من قولهم حاردت السنة إذا منعت قطرها و حاردت الناقة إذا منعت لبنها قال الكميت:

و حاردت المكد الجلاذ و لم یکن
و یروی النكد و هی النوق الغزیرات الألبان
و قیل إن أصل الحرد القصد قال:
أقبل سبل جاء من عند الله
أی یقصد و حرد یحرد حردا
و قیل الحرد الغضب و الحق قال الأشهب بن رميلة:
أسود شری لاقت أسود خفیه
تساقوا علی حرد دماء الأساود

فرمود: به برهم زدن تصمیم‌های قطعی، و مانع شدن از اهتمام‌ها؛ هنگامی که به امری اهتمام ورزیدم، بین من و اهتمامم قرار گرفت؛ و تصمیمی قطعی گرفتم اما قضا و قدر الهی با تصمیم من مخالفت کرد؛ پس دانستم که تدبیرکننده امور، غیر من است.

روضه الواعظین و بصیره المتعظین، ج ۱، ص ۳۰؛

قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع:

قَامَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَاذَا عَرَفْتَ رَبَّكَ؟
قَالَ ع: بَفَسْخِ الْعَزَائِمِ وَمَنْعِ الْهِمَّةِ لَمَّا أَنْ هَمَمْتُ بِأَمْرِ فَحَالَ بَيْنِي وَبَيْنَ هِمَّتِي وَ عَزَمْتُ فَخَالَفَ الْقَضَاءُ عَزَمِي عَلِمْتُ أَنَّ الْمُدَبِّرَ غَيْرِي.^۱

(۲) ابان بن تغلب می‌گوید: امام صادق ع به حسین صحاف فرمود:

حسین! خداوند نعمت‌هایش را بر هیچ بنده‌ای آشکار نکرد مگر اینکه مؤونه مردم را هم بر او آشکار کرد؛ پس هر که بر مردم صبر کرد و کار مردم را راه انداخت، خداوند در نعمت‌هایش بر او نزد آنان بیفزاید؛ و کسی که بر ایشان صبر نکرد و کارشان را راه نیانداخت، خداوند عز و جل آن نعمت را از او زایل گرداند.

الکافی، ج ۴، ص ۳۷

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لِحُسَيْنِ الصَّحَّافِ يَا حُسَيْنُ مَا ظَاهَرَ اللَّهُ عَلَى عَبْدِ النَّعَمِ حَتَّى ظَاهَرَ عَلَيْهِ مَثُونَةُ النَّاسِ فَمَنْ صَبَرَ لَهُمْ وَ قَامَ بِشَأْنِهِمْ زَادَهُ اللَّهُ فِي نِعَمِهِ عَلَيْهِ عِنْدَهُمْ وَ مَنْ لَمْ يَصْبِرْ لَهُمْ وَ لَمْ يَقُمْ بِشَأْنِهِمْ أَزَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُ تِلْكَ النِّعْمَةَ.^۲

تدبر

(۱) «وَعَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

مراد از «علی حرد»، و به تبع آن، مراد از کل آیه چیست؟

۱. در نهج البلاغه، حکمت ۲۵۰ آمده است:

وَقَالَ ع عَرَفْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بِفَسْخِ الْعَزَائِمِ وَ حَلِّ الْعُقُودِ وَ نَقْضِ الْهِمَمِ.

۲. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَانِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْمَدَنِيِّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع مَا مِنْ عَبْدٍ تَظَاهَرَتْ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ نِعْمَةٌ إِلَّا اشْتَدَّتْ مَثُونَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ فَمَنْ لَمْ يَقُمْ لِلنَّاسِ بِحَوَائِجِهِمْ فَقَدْ عَرَضَ النِّعْمَةُ لِلزَّوَالِ قَالَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ مَنْ يَقْدِرُ أَنْ يَقُومَ لِهَذَا الْخَلْقِ بِحَوَائِجِهِمْ فَقَالَ إِنَّمَا النَّاسُ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ وَ اللَّهُ الْمُؤْمِنُونَ. (الکافی، ج ۴، ص ۳۷)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مُسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ عَظُمَتْ عَلَيْهِ النِّعْمَةُ اشْتَدَّتْ مَثُونَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ فَإِنْ هُوَ قَامَ بِمُتَوَنِّهِمْ اجْتَلَبَ زِيَادَةَ النِّعْمَةِ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ وَ إِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَقَدْ عَرَضَ النِّعْمَةُ لِلزَّوَالِ. (الکافی، ج ۴، ص ۳۷)

الف. «قصد منع فقرا»، یعنی با قصد اینکه نیازمندان را از رسیدن به محصولات منع کنند صبح کردند و با خود گمان می‌کردند که توانایی دارند که آنها را منع کنند و خودشان تمام محصولات را بردارند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۴)

ب. به همان معنای «قصد منع فقرا» است اما منظور از آیه این است که آنها قصد داشتند فقرا را منع کنند و خودشان تمام محصول را بردارند، اما صبح کردند در حالی که فقط بر منع فقرا توانایی داشتند. (کنزالدقائق، ج ۱۳، ص ۳۸۷)

ج. به همان معنای «قصد منع فقرا» است اما منظور از آیه این است که صبح کردند در حالی که تنها بر منع فقرا توانایی داشتند به جایی اینکه بر بهره‌مند کردن فقرا توانایی داشته باشند (کنزالدقائق، ج ۱۳، ص ۳۸۷)

(در این دو حالت «ب» و «ج»، ظاهراً نکته‌اش در این است که با توجه به تقدم «علی حرد» بر «قادرین»، این را به عنوان دلالت بر حصر مورد توجه قرار داده است)

د. «با جدّ و جهدی که در کارشان داشتند»؛ یعنی با جد و جهدی که در کارشان داشتند صبح کردند و خود را بر کارشان توانا می‌دیدند (مجاهد، قتاده و ابوالعالیه، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ه. «بر جدیت در منع» (تا حدودی شبیه معنای الف) (ابوعبیده، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

و. «با غیظ و غضب نسبت به فقرا» (سفیان، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ز. «با غیظ و غضب نسبت به همدیگر» یعنی صبح کردند در حالی که — با توجه به اینکه باغشان سوخته بود — تنها بر غیظ و غضب نسبت به خودشان توانایی داشتند (سفیان و سدی، به نقل البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۳) یعنی مضمونی شبیه آیه ۳۰ همین سوره که می‌فرماید: همدیگر را ملامت می‌کردند. (کنزالدقائق، ج ۱۳، ص ۳۸۷)

ح. «حرد» به معنای «قصد» است اما نه قصد منع، بلکه قصد چیدن میوه‌ها در صبحدم؛ یعنی صبح کردند در حالی که فکر می‌کردند بر قصد چیدن میوه‌ها در صبحدم — که قبلاً با هم توافق کرده بودند — توانایی دارند. (ابومسلم، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶) به تعبیر دیگر، صبح کردند در حالی که به سرعت قصد باغشان را کردند با گمان اینکه توانایی بر چیدن میوه‌ها را دارند (ابن عباس، به نقل البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۳)

ط. «حرد» به معنای «رویگردان شدن همراه با شدت و حدّت» است؛ یعنی صبح کردند با این قصد که از نیازمندان رویگردان شوند و با آنها خشونت به خرج دهند در حالی که توانا بودند که در حق آنها خوبی کنند. (التحقیق فی کلمات القرآن الکَریم، ج ۲، ص ۱۹۰) (بر این اساس که «علی حرد» متعلق به «غدوا» است و ربطی به «قادرین» ندارد).

ی. ...^۱

۱. اقوال دیگری هم مطرح شده که هیچ دلیلی بر آنها وجود ندارد مانند اینکه برخی گفته‌اند «علی حرد» یعنی «علی انفراد» یعنی تنهایی و بدون اینکه مسکینی همراهی‌شان کند صبح به راه افتادند؛ یا اینکه از هری گفته «حرد» اسم روستا، و سدی گفته که اسم باغشان بوده است؛ یعنی صبح به سراغ روستا (یا باغشان) رفتند در حالی که خود را توانا می‌دیدند؛ یا اینکه «قادرین» از «قدر» به معنای «تنگ گرفتن» باشد (شبیه آیه وَ مَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ) یعنی در حالی که بر مسکینان تنگ گرفته بودند. (به نقل البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۳)

۲) «وَعَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

با نعمتی که خداوند به صاحبان باغ بخشیده بود، در ابتدا قدرت داشتند که هم خودشان استفاده کنند و هم به دیگران نفعی رسانند؛ اما همین که تصمیم گرفتند دیگران را از این نعمت بازدارند، قدرتشان به همین «منع کردن» محدود شد و قدرتی برای استفاده خودشان هم باقی نماند.

در واقع، خداوند با دادن نعمت، به آنها قدرتی داد، اما با تصمیم غلط خودشان (بخل ورزیدن) و عدم استفاده از این قدرت در راهی که خدا دستور داده، قدرت خود را چنان محدود کردند که خودشان هم بی بهره ماندند. (حدیث ۲)

۳) «وَعَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

انسان محاسبه و تدبیر می کند و خود را بر انجام کاری توانا می بیند، اما همواره تدبیری فوق او در کار است.

نکته انسان شناسی و خداشناسی

بسیار می شود که انسان محاسبه و تدبیر می کند و بر اساس محاسبات خود، خود را کاملاً بر انجام کاری توانا می بیند، اما خدا امورات عالم را به نحو دیگری تدبیر کرده است از این به هم خوردن تدبیر، هم به نقص و نیاز خود باید بیشتر آگاه شد و هم می توان به وجود مدبری که فوق تدبیر ماست ره برد. (حدیث ۱)

همچنین مراجعه کنید به جلسه ۴۸۶، حدیث ۱، و تدبیر ۳

۴) «وَعَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

انسان خود را بر انجام بسیاری از کارها توانا می بیند، اما چون به همه چیز احاطه ندارد، امور به طور دیگری رخ می دهد و ناتوانی وی بر ملا می گردد.

۵) «وَعَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ»

یکی از علل تصمیم های ناروا و زمین خوردن ها این است که انسان فقط ظواهر امور را دیده و با تحلیلی ظاهربینانه خود را بر انجام کاری توانا دیده است.

اگر کسی خدا را شناخته باشد می فهمد که اگر خدا نخواهد، انسان توانایی بر هیچ کاری ندارد، هرچند همه ظواهر به نفع وی باشد.

ترجمه

پس همین که آن [=باغ‌شان] را دیدند گفتند یقیناً ما گم‌گشتگانیم.

حدیث

۱) در تفسیر آیاتی از سوره قلم حدیثی در جلسه ۴۸۳ از امام باقر ع روایت شد. در ادامه آن آمده است: اینک فرمود: «پس، طواف کننده‌ای از جانب پروردگارت بر آن [باغ] به گردش درآمد، در حالی که آنان خواب بودند» همان عذاب است؛ و اینک فرمود: «گفتند یقیناً ما گم‌گشتگانیم» یعنی راه را اشتباه آمده‌ایم.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۲

وَفِي رِوَايَةٍ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ... قَوْلُهُ: فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ وَهُوَ الْعَذَابُ - قَوْلُهُ إِنَّا لَضَالُّونَ قَالَ: أَخْطَأُوا الطَّرِيقَ.

۲) از امیرالمومنین ع در روایتی طولانی که کفر و شاخه‌های آن را توضیح داده‌اند، غفلت‌ورزیدن یکی از زیرشاخه‌های کفر به حساب آمده و درباره آن آمده است:

و کسی که غفلت بورزد بر خویش جنایت کرده و به پشت خود برگشته و بیراهه را راه پنداشته و آرزوها فرییش داده و حسرت و ندامت دامن‌گیرش گشته است، هنگامی که کار تمام شود و پرده‌ها کنار رود و برایش آشکار شود آنچه را که حساب نمی‌کرد.

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۲

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ الْهَلَالِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص قَالَ: ...^۱ وَمَنْ غَفَلَ جَنَى عَلَى نَفْسِهِ وَانْقَلَبَ عَلَى ظَهْرِهِ وَحَسِبَ غِيَةً رُشْدًا وَغَرَّتْهُ الْأَمَانِيُّ وَأَخَذَتْهُ الْحَسْرَةُ وَالنَّدَامَةُ إِذَا قُضِيَ الْأَمْرُ وَانْكَشَفَ عَنْهُ الْغَطَاءُ وَبَدَا لَهُ مَا لَمْ يَكُنْ يَحْتَسِبُ.^۲

۳) از رسول الله ص روایت شده است:

کسی که صلوات بر من را فراموش کند راه بهشت را اشتباه می‌رود.

۱. بُنِيَ الْكُفْرُ عَلَى أَرْبَعٍ دَعَائِمُ الْفِسْقِ وَالْغُلُوِّ وَالشَّكِّ وَالشُّبْهَةِ وَالْفِسْقُ عَلَى أَرْبَعٍ شُعَبٍ عَلَى الْجَفَاءِ وَالْعَمَى وَالْغَفْلَةِ وَالْعَتْوِ ...

۲. در فرازی از یکی از زیارتنامه‌های امام حسین ع که امام صادق ع روایت کرده‌اند آمده است:

حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ جَمِيعًا عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَارٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ ع: ...

اللَّهُمَّ اَلْعَن قَتْلَةَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ وَ قَتْلَةَ أَنْصَارِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ وَ أَصْلَهُمْ حَرَّ نَارِكَ وَ ذَقْهُمْ [أَذَقْهُمْ] بَاسَكَ وَ ضَاعَفْ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ وَ اَلْعَنَّهُمْ لَعْنًا وَبِيلًا اللَّهُمَّ أَحْلِلْ بِهِمْ نَقِمَتَكَ وَ اَنْتِهِمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُونَ وَ خُذْهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ وَ عَذِّبْهُمْ عَذَابًا نَكْرًا (کامل زیارات، ص ۲۳۴)

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ الْجَعَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ حُمْدُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَسَّانَ بْنِ سُهَيْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ بَشْرِ بْنِ سَالِمِ الْبَجَلِيِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الذُّهَلِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ (عَلَيْهِمَا السَّلَامُ) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله): مَنْ نَسِيَ الصَّلَاةَ عَلَى أَخْطَأَ طَرِيقَ الْجَنَّةِ.

تدبر

(۱) «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ»

پس همین که آن [=باغ شان] را دیدند گفتند یقیناً ما گم گشتگانیم. منظورشان از اینکه ما گم گشتگانیم چه بود؟
الف. باغ خود را نشناختند و گمان کردند مسیر را اشتباه آمده‌اند. (حدیث ۱، و نیز: مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)
ب. گفتند ما با این کارمان از مسیر حق گمراه شده‌ایم (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۴؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶) و در واقع، متوجه اشتباهشان شدند و گفتند قصد محروم کردن نیازمندان یک بیراهه بود که ما در آن افتادیم. (البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۳)

ج. ...

(۲) «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ»

گاه آرزوها و آرزواندیشی چنان انسان را به خود مشغول می‌کند که واقعیت را هم که ببیند، خود را در بیراهه می‌پندارد. (بر اساس اینکه «ضالون» به معنای این باشد که راه باغ را گم کرده‌ایم)

(۳) «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ»

از فواید حوادث تلخ، بازگشت به خویشتن است (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳) و اینکه انسان متوجه اشتباهش بشود. (بر اساس اینکه «ضالون» به معنای این باشد که «گمراه از راه حق» بوده‌ایم)

۱۳۹۶/۵/۸

۴۹۳) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۷ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ

ترجمه

بلکه ما محروم شدگانیم.

نکات ترجمه

«مَحْرُومُونَ»

ماده «حرم» در اصل به معنای «منع» (همراه با شدت) است (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵) و «حرام» آن چیزی است که ممنوع شده باشد، خواه بر اثر منع الهی، یا منع بشری، و یا به طور قهری، و خواه عقل این منع را پیش آورد یا شرع (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۲۹)

در تفاوت «حرام» و «منع» و «رد» گفته‌اند: حرام چیزی است که از اصل و اساس ممنوع باشد (چیزی که حتی قبل از اینکه بخواهند انجامش دهند، حکمش ممنوعیت باشد، مانند حرمت ربا)؛ اما منع و ممنوع، ناظر به بعد از پیدایش و وجود چیزی است [یعنی با اصل آن مساله کاری ندارد، بلکه با وقوعش در موردی خاص کار دارد] (مثلاً منع از تحصیل یا سخن گفتن کسی) و رد، منع کردنی است که بعد از جریان یافتن و شروع عمل باشد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۲۰۴)

«حَرَامٌ» و «حَرَمٌ» و «حَرِیمٌ»^۱ همگی صفت مشبّه هستند در معنای چیزی که ممنوع است؛ و در میان آنها «حرم» دلالتش بر ممنوعیت شدیدتر از حرام است؛ و «حرام» نقطه مقابل «حلال» می‌باشد (التحقیق، ج ۲، ص ۲۰۴)

«حرمة» (حرمت) چیزی است که بی‌احترامی به آن روا نمی‌باشد (کتاب العین، ج ۳، ص ۲۲۲) که تنها جمع آن، یعنی «حُرُمَات»، در قرآن کریم به کار رفته است (مَنْ يُعْظِمُ حُرُمَاتِ اللَّهِ؛ حج/۳۰)

منطقه مکه و مدینه را «حَرَمٌ» (حَرَمًا آمِنًا؛ قصص/۵۷) گویند به خاطر اینکه در آنجا بسیاری از چیزهایی حرام است که در غیر آن منطقه بر افراد حلال است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۳۰؛ التحقیق، ج ۲، ص ۲۰۴) و یا همچنین به خاطر حرمت و احترام ویژه‌ای که آن منطقه‌ها دارند (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵) و ظاهراً به همین جهت تعبیری مانند الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (توبه/۲۸)، الْبَيْتِ الْحَرَامِ (مائده/۲)، الشَّهْرِ الْحَرَامِ (مائده/۲)، الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ (بقره/۱۹۸) نیز به کار رفته است.

«حُرْمٌ» را جمع «حرام» (الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ؛ توبه/۵) دانسته‌اند (التحقیق، ج ۲، ص ۲۰۴) ولی به نظر می‌رسد که جمع «مُحَرَّم» هم می‌باشد (لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ، مائده/۹۵؛ حُرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا، مائده/۹۶) و وجه تسمیه «مُحَرَّم» (کسی که وارد حَرَم می‌شود و تکالیف خاصی دارد)، یا از جهت نسبت دادن وی به «حَرَم» مکه و مدینه است (کتاب العین، ج ۳، ص ۲۲۱)، و یا از جهت اینکه امور خاصی (مانند شکار و نکاح و ...) بر او حرام می‌شود؛ و البته در مورد انسان وقتی وارد ماه حرام شود هم تعبیر «مُحَرَّم» را به کار می‌برند. (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵)

«مَحَرَّم» هم به خویشاوندانی (ذوی الرحم) می‌گویند که ازدواج با آنها حرام است. (کتاب العین، ج ۳، ص ۲۲۲) که اگر چه این کلمه در قرآن کریم به کار نرفته، اما مصادیق آن در آیه‌ای مطرح شده است (نساء/۲۳)

«محروم» (معارج/۲۵، قلم/۲۷) هم کسی است که از مال و منال و خیرات بی‌بهره مانده، و اینها را از او بازداشته‌اند (التحقیق، ج ۲، ص ۲۰۴)

^۱ «حریم» هم به حاشیه و اطراف چیزی که «حرام» است گفته می‌شود (حریم چاه، آن منطقه پیرامون چاه است که کندن چاهی دیگر برای دیگران ممنوع است و حریم خانه به معنای جایی است که حقوق و مزایایش به آن خانه تعلق دارد) و هم به معنای چیزی که به کار رفته که تماس با آن ممنوع است و نباید بدان نزدیک شد. (کتاب العین، ج ۳، ص ۲۲۲؛ معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۵) این کلمه در قرآن کریم به کار نرفته است.

وقتی ماده «حرم» به باب تفعیل می‌رود (حَرَمَ، مُحَرَّمَ) هم اصل تکلیف (حرام بودن) و هم اهمیت موضوع (حرمت داشتن) مورد توجه قرار می‌گیرد و تاکید و تشدید آن بیش از کلمه «حرام» است (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ، نساء/۲۳؛ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ، ابراهیم/۳۷؛ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ، مائده/۲۶؛ وَ مُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا؛ انعام/۱۳۹؛ و ...) (التحقیق، ج ۲، ص ۲۰۵) و ظاهراً ماه «محرم» را هم از این جهت چنین نامیده‌اند که اولین ماه قمری است که کشتار را در آن حرام می‌دانستند (کتاب العین، ج ۳، ص ۲۲۲) این ماده و مشتقات آن جمعاً ۸۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

همانا خداوند متعال را در هر نعمتی حقی است؛ پس هر که آن را ادا کند خداوند بر آن بیافزاید؛ و هر که در آن کوتاهی ورزد، خود را در خطر از دست دادن آن نعمت قرار داده است. [یا: به زوال آن نعمت، خاطرش مشغول خواهد شد]

نهج البلاغه، حکمت ۲۴۴

وَقَالَ عِزُّ اللَّهِ [تَعَالَى] فِي كُلِّ نِعْمَةٍ حَقًّا فَمَنْ أَدَاهُ زَادَهُ مِنْهَا وَمَنْ قَصَرَ فِيهِ خَاطَرَ بَزَوَالِ نِعْمَتِهِ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که رسول خدا ص فرمودند:

کسی که حرص می‌زند، محروم است؛ و علی‌رغم محروم ماندنش، شایسته مذمت است؛ و چگونه محروم نباشد در حالی که از میثاق خداوند عز و جل فرار کرده، و مخالفت نموده با سخن خداوند متعال که فرموده است «کسی که شما را آفرید سپس روزی تان داد، سپس می‌یراندتان، و سپس شما را زنده می‌کند». (روم/۴۰)

مصباح الشریعه، ص ۱۱۷

قَالَ الصَّادِقُ ع ... قَالَ النَّبِيُّ ص الْحَرِيسُ مُحْرُومٌ وَ هُوَ مَعَ حَرَمَانِهِ مَذْمُومٌ فِي أَى شَيْءٍ كَانَ وَ كَيْفَ لَا يَكُونُ مُحْرُومًا وَ قَدْ فَرَّ مِنْ وَثَاقِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَ جَلَّ وَ خَالَفَ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى «الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ»^۱

(۳) روایت شده است که امیرالمومنین ع در یکی از خطبه‌های خود فرمودند:

ای مردم! دنیا سرای فناست و آخرت سرای بقا؛ پس از گذرگاه‌تان برای قرارگاه‌تان بگیرید و نزد کسی که اسرار شما بر او مخفی نیست پرده‌دری مکنید؛

دل‌هایتان را از دنیا بیرون کنید پیش از آنکه بدن‌هایتان از آن بیرون رود؛ که در دنیا زندانی هستید و برای آخرت آفریده

شده‌اید؛

همانا دنیا همانند زهر است، آن را کسی می‌خورد که نمی‌شناسد؛

^۱ . از امیرالمومنین ع هم روایت شده است که:

مَنْ اعْتَمَدَ عَلَى الدُّنْيَا فَهُوَ الشَّقِيُّ الْمُحْرُومُ (تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۴۰).
الرِّزْقُ مَقْسُومٌ الْحَرِيسُ مُحْرُومٌ (تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۹۶)

هنگامی که بنده‌ای می‌میرد فرشتگان گویند که چه از پیش فرستاد؛ و مردم گویند که چه بر جا نهاد؛

پس، زیادی‌ها را از پیش بفرستید تا برایتان بماند؛ و به عقب نیندازید [= بعد از خود باقی نگذارید] تا برایتان نباشد؛ که همانا محروم واقعی کسی است که از مال خود محروم شود؛ و به کسی غبطه خورند که با صدقات و خیرات ترازویش را سنگین کند و بدانها جایگاهش در بهشت را نیکو سازد و حرکتش بر صراط را سهل و گوارا گرداند.

الأمالی (لِلصَّدُوقِ)، ص ۱۱۰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ الْأُسْتَرَابَادِيُّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْحُسَيْنِيُّ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي بَعْضِ خُطْبِهِ:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ فَنَاءٍ وَالْآخِرَةُ دَارُ بَقَاءٍ فَحَذُّوا مِنْ مَمَرِكُمْ لِمَمَرِكُمْ وَلَا تَهْتَكُوا أَسْتَارَكُمْ عِنْدَ مَنْ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ أَسْرَارُكُمْ وَأَخْرِجُوا مِنَ الدُّنْيَا قُلُوبَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَخْرُجَ مِنْهَا أَبْدَانُكُمْ فِي الدُّنْيَا حَيَّيْتُمْ [حَبَسْتُمْ] وَلِلْآخِرَةِ خَلَقْتُمْ إِنَّمَا الدُّنْيَا كَالسَّمِّ يَأْكُلُهُ مَنْ لَا يَعْرِفُهُ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا مَاتَ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ وَقَالَ النَّاسُ مَا أَخَّرَ فَقَدَّمُوا فَضْلًا يَكُنْ لَكُمْ وَلَا تُؤَخَّرُوا كُلًّا يَكُنْ عَلَيْكُمْ فَإِنَّ الْمَحْرُومَ مِنْ حَرَمٍ خَيْرٌ مَالِهِ وَالْمَغْبُوطَ مَنْ ثَقُلَ بِالصَّدَقَاتِ وَالْخَيْرَاتِ مَوَازِينُهُ وَأَحْسَنَ فِي الْجَنَّةِ بِهَا مِهَادُهُ وَطَيَّبَ عَلَى الصِّرَاطِ بِهَا مَسْلَكُهُ.^۱

تدبر

(۱) «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ»

با اینکه معنای این آیه بتنهایی واضح است، اما متناسب با معنای ای که برای آیه قبل بود (جلسه قبل، تدبر ۱)، این آیه معنای متعددی می‌تواند داشته باشد:

الف. ابتدا گفتند ما مسیر را اشتباه آمده‌ایم؛ بعد گفتند: نه، این همان باغ ماست؛ بلکه ما از منافع آن محروم شده‌ایم. (مجمع

البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ب. ابتدا گفتند ما با این کارمان از مسیر حق گمراه شده‌ایم؛ بعد گفتند: نه، فقط همین نیست؛ بلکه در دنیا هم از این باغ

محروم گشته‌ایم (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۴)

ج. ...

۱. روایتی هم در الأمالی (لِلصَّدُوقِ)، ص ۳۹۳ آمده است که محروم حقیقی را معرفی می‌کند:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْقَاسِمِ قَرَاءَةً قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُكْرِ الْمَرَادِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسٌ مَعَ أَصْحَابِهِ يُعِيبُهُمُ لِلْحَرْبِ إِذْ آتَاهُ شَيْخٌ عَلَيْهِ شَحْبَةُ السَّفَرِ فَقَالَ أَيْنَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقِيلَ هُوَ ذَا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي أَتَيْتُكَ مِنْ نَاحِيَةِ الشَّامِ وَأَنَا شَيْخٌ كَبِيرٌ قَدْ سَمِعْتُ فِيكَ مِنَ الْفَضْلِ مَا لَا أَحْصِي وَإِنِّي أَظُنُّكَ سَتُغْتَالُ فَعَلِمْنِي مِمَّا عَلَّمَكَ اللَّهُ قَالَ نَعَمْ يَا شَيْخُ مِنْ أَعْتَدَلِ يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ وَمَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هِمَّتَهُ اشْتَدَّتْ حَسْرَتُهُ عِنْدَ فِرَاقِهَا وَمَنْ كَانَ غَدَهُ شَرَّ يَوْمِيهِ فَمَحْرُومٌ ...

(۲) «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ»

کسی که حرص می‌زند و بخل می‌ورزد و دیگران را از بهره‌مندی از مازادِ نعمت‌هایی که خدا به او داده محروم می‌کند، خودش هم از اصل آن نعمت - نه فقط از مازادی که نسبت به بدان بخل ورزیده بود- محروم می‌شود. (همچنین حدیث ۲)

ثمره اخلاقی-اجتماعی

اگر می‌خواهیم اموالمان کم نشود و روزی‌مان همواره برقرار باشد، انفاق و دستگیری از نیازمندان را جزء برنامه‌های اصلی خود قرار دهیم. در نظام الهی، کمک به نیازمند بقدری در جلب روزی موثر است که رسول خدا ص فرموده‌اند: «روزی را با صدقه دادن نازل کنید» (متن کامل حدیث، ان‌شاءالله در احادیث فردا)

(۳) «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ»

اگر دیگران را از یک جهت محروم کنیم، چه‌بسا خودمان از چند جهت محروم شویم: محروم از محصولات باغ، محروم از پاداش الهی، محروم از دعای فقرا، محروم از رضایت روح پدر، محروم از عزت اجتماعی. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

(۴) «وَلَا يَسْتَشْنُونَ ... وَ هُمْ يَتَخَفَتُونَ ... قَادِرِينَ ... بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ»

روحیه حریصانه [استثنا نکردن حتی یک فقیر]، تصمیم مخفیانه، و اقدام قدرتمندانه، [در مقابل اراده الهی] هیچ یک کاری از پیش نمی‌برد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

(۵) «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ؛ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ»

اگر آرزواندیشی مدتی مانع دیدن واقعیت شود (جلسه قبل، تدبر ۲)، واقعیت بالاخره خود را بر انسان تحمیل می‌کند.

ثمره اخلاقی

پیش از آنکه واقعیت آخرت و زندگی پس از مرگ خود را بر ما تحمیل کند، آن را جدی بگیریم.

۴۹۴) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۸ قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ ۱۳۹۶/۵/۹

ترجمه

منصف‌ترین آنها گفت: آیا به شما نگفتم که مبدا تسبیح [خدا را] ترک کنید؟!

نکات ترجمه

«أَوْسَطُ»

ماده «وسط»، در اصل دلالت بر وضعیت «میان»، و قرار گرفتن چیزی در بین دو چیز دیگر دارد و چون در بسیاری از موارد به حالت بین افراط و تفریط گفته می‌شود و لذا به معنای مساوات و عدل و انصاف به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۹؛ التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۱۳، ص ۱۰۰) و این کاربرد بقدری در این ماده شایع است که برخی گفته‌اند اصل این ماده، دلالت بر «عدل» و «انصاف» دارد (معجم المقاييس اللغة، ج ۶، ص ۱۰) چنانکه «انصاف» هم از کلمه «نصف» گرفته شده و کسی که در معامله انصاف می‌ورزد گویی به «نصف» قانع شده است (معجم المقاييس اللغة، ج ۵، ص ۴۳۲)

تعبیر «أوسط» و «وسطی» در قرآن کریم، گاه صرفاً به معنای همین وضعیت میانه و متوسط و بینابین به کار رفته است (مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ، مائده/۸۹؛ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى، بقره/۲۳۸) و گاه در آیه حاضر - همانند تعبیر «وَسَط» در آیه «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا» (بقره/۱۴۳) - در معنایی با بار مثبت به کار رفته است؛ برخی «أوسطهم» در این آیه را به معنای «أعدلهم: عادلترین‌شان» دانسته‌اند (معجم المقاييس اللغة، ج ۶، ص ۱۰؛ مجمع البحرين، ج ۴، ص ۲۷۸) یعنی کسی که مساوات و عدل و انصاف را بیش از بقیه رعایت می‌کند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۹)؛ و برخی آن را به معنای «متمایل‌ترین‌شان به سوی حق» (أَقْصَدُهُمْ إِلَى الْحَقِّ) معرفی کرده‌اند. (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۵۹).^۱

از این ماده به صورت فعل (به معنای «در میانه و وسط قرار گرفتن»؛ لسان العرب، ج ۷، ص ۴۳۱) هم در قرآن کریم به کار رفته است «فَوَسَّطْنَاهُ جَمْعًا» (عادیات/۵)

این ماده و مشتقاتش تنها همین ۵ بار در قرآن کریم به کار رفته‌اند.

«تُسَبِّحُونَ»

«تسبیح» از ماده «سبح» است که در معنای تنزیه خداوند به کار می‌رود و در این باره در جلسات ۴۵۲ <http://yekaye.ir/al-muzzammil-73-7> توضیحاتی ارائه شد.

حدیث

۱) در تفسیر آیاتی از سوره قلم حدیثی در جلسه ۴۸۳ و ۴۹۲ از امام باقر ع روایت شد. در ادامه آن آمده است: اینکه گفت «مبادا تسبیح [خدا را] ترک کنید» می‌گوید: مبادا استغفار نکنید.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۲

وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ... قَوْلُهُ: «لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ» يَقُولُ لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ.

۲) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

بهترین امور، میانه‌ترین آنهاست.

عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۲۴۰

^۱ البته برخی هم بر این باورند که صرفاً می‌خواهد بفرماید این شخص به لحاظ ملک و دارایی نسبت به بقیه صاحبان باغ حالت متوسطی و بینابینی

داشته است (التحقیق ...، ج ۱۳، ص ۱۰۱)

۳) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

هم و غم روزی را که هنوز نیامده بر روزی که آمده است تحمیل مکن؛
چرا که اگر آن روز از عمرت باشد، خداوند سبحان روزیت را در آن روز به تو می‌رساند؛
و اگر هم از عمرت نباشد، چه فایده‌ای دارد که به چیزی اهتمام بورزی که برای تو نیست. [یا: در محدوده عمر تو نیست].
تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۹۷؛ نهج البلاغه، حکمت ۳۶۷
وَقَالَ ع

لَا تَحْمِلْ هَمَّ يَوْمِكَ الَّذِي لَمْ يَأْتِكَ عَلَى يَوْمِكَ الَّذِي قَدْ أَتَاكَ فَإِنَّهُ إِنْ يَكُنْ مِنْ عُمْرِكَ يَأْتِكَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ فِيهِ بَرَزُفَكَ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ عُمْرِكَ فَمَا هَمُّكَ [فَلَا تَهْتَم] بِمَا لَيْسَ مِنْ أَجْلِكَ.

۴) از رسول خدا ص روایت شده است:

توحید نیمی از دین است؛ و نزول روزی را از جانب خداوند با صدقه طلب کنید.

صحیفه الإمام الرضا علیه السلام، ص ۵۲؛ التوحید (للصدوق)، ص ۴۶۸

بِإِسْنَادِهِ قَالَ [= أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْفَضْلُ بْنُ الْحَسَنِ الطَّبْرَسِيُّ عَنْ أَبِي الْفَتْحِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ هَوَازِنَ الْقَشِيرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ الْحَاتِمِيِّ الزُّوزَنِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ هَارُونَ الزُّوزَنِيِّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ مُحَمَّدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ حَفَدَةَ الْعَبَّاسِ بْنِ حَمْزَةَ النَّيْشَابُورِيِّ عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَامِرٍ الطَّائِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرِّضَاعِ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَتِسْعِينَ وَمِائَةٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي

۱. این مطلب با سند متصل و در ضمن یک حکایت از امام کاظم ع روایت شده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَوْ غَيْرُهُ رَفَعَهُ قَالَ: خَرَجَ عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَلِيٍّ وَ مَعَهُ جَمَاعَةٌ فَبَصُرَ بِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ مُقْبِلًا رَاكِبًا بَعْلًا فَقَالَ لِمَنْ مَعَهُ مَكَانُكُمْ حَتَّى أَضْحِكُكُمْ مِنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ فَلَمَّا دَنَا مِنْهُ قَالَ لَهُ مَا هَذِهِ الدَّابَّةُ الَّتِي لَا تَدْرِكُ عَلَيْهَا النَّارُ وَ لَا تَصْلُحُ عِنْدَ النَّزَالِ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْحَسَنِ ع تَطَاطَأَتْ عَنْ سُمُومِ الْخَيْلِ وَ تَجَاوَزَتْ قُمُوءَ الْعَيْرِ وَ خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا فَأَفْجَحَ عَبْدُ الصَّمَدِ فَمَا أَحَارَ جَوَابًا. (الكافي، ج ۶، ص ۵۴۱)

۲. در این آدرس، این حدیث هم در ادامه حدیث فوق آمده که به لحاظ مضمون بسیار بدان نزدیک است:

لَا تَحْمِلْ عَلَى يَوْمِكَ هَمَّ سَنَّتِكَ كَمَاكَ كُلَّ يَوْمٍ مَا قُدِّرَ لَكَ فِيهِ فَإِنْ تَكُنِ السَّنَةُ مِنْ عُمْرِكَ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ سَيَأْتِيكَ فِي كُلِّ غَدٍ جَدِيدٍ بِمَا قَسَمَ لَكَ وَ إِنْ لَمْ تَكُنْ عُمْرَكَ فَمَا هَمُّكَ بِمَا لَيْسَ لَكَ

۳. در نهج البلاغه فقط این فراز اول آمده است: وَ قَالَ ع يَا ابْنَ آدَمَ لَا تَحْمِلْ هَمَّ يَوْمِكَ الَّذِي لَمْ يَأْتِكَ عَلَى يَوْمِكَ الَّذِي قَدْ أَتَاكَ فَإِنَّهُ إِنْ يَكُنْ

مِنْ عُمْرِكَ يَأْتِ اللَّهُ فِيهِ بِرَزَقِكَ

۴. سند و متن حدیث در توحید صدوق بدین صورت است:

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْثَانِيُّ الرَّازِيُّ الْعَدْلُ بَلِّغَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَهْرُوبٍ الْقَزْوِينِيُّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَيْمَانَ الْفَرَّاءِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص التَّوْحِيدُ نِصْفُ الدِّينِ وَ اسْتَزَلُّوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

التَّوْحِيدُ نِصْفُ الدِّينِ وَاسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ بِالصَّدَقَةِ.^۱

(۵) از رسول خدا ص روایت شده است:

... همانا بین خداوند و بنده اش چیزی نیست که به او خوبی ای را برساند یا بدی را از او دفع کند مگر طاعت او؛ و همانا طاعت خداوند، برآورده شدن هر خوبی ای است که [انسانها] می خواهند؛ و نجات از هر بدی ای است که [انسانها] از آن پرهیز می کنند؛

و همانا خداوند کسی را که اطاعتش کند مصون می دارد؛ و کسی را که عصیانش کند مصون نمی دارد؛ و کسی که از خدا فرار کند پناهگاهی نمی یابد و همانا امر خداوند آن گونه که سزاوار است، نازل می گردد هر چند خلائی را خوش نیاید؛

و هر آنچه آمدنی است، نزدیک است؛

آنچه خدا بخواهد، می شود؛ و آنچه نخواهد، نمی شود....

الزهد، ص ۱۴

الْقَاسِمُ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الصَّبَّاحِ بْنِ سَيَّابَةَ قَالَ سَمِعْتُ كَلَامًا يُرَوَّى عَنِ النَّبِيِّ ص أَنَّهُ قَالَ: ... إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ شَيْءٌ يُعْطِيهِ بِهِ خَيْرًا أَوْ يَدْفَعُ عَنْهُ سُوءًا إِلَّا بِطَاعَتِهِ وَإِنْ طَاعَهُ اللَّهُ نَجَّاحٌ مِنْ كُلِّ خَيْرٍ يُبْتَغَى وَنَجَاءٌ مِنْ كُلِّ شَرٍّ يَتَّقَى وَإِنَّ اللَّهَ يَعْصِمُ مَنْ أَطَاعَهُ وَكَأَيُّعْصِمُ مَنْ عَصَاهُ وَلَا يَجِدُ الْهَارِبُ مِنَ اللَّهِ مَهْرَبًا وَإِنَّ أَمْرَ اللَّهِ نَازِلٌ عَلَى حَالِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْخَلَائِقُ وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ...

تدبر

(۱) «قال أوسطهم»

مقصود از «اوسطهم» چیست؟

الف. شخصی از ابن عباس پرسید: منظور کسی است که به لحاظ سنی میانه ترین آنهاست؟ وی گفت: خیر، بلکه او کم سن ترین آنها و کامل عقل ترین آنها بود؛ اوسط هر قومی بهترین آنهاست، و دلیل آن هم در قرآن این است که ای امت محمد

۱. عبارت اخیر آن (روزی را با صدقه نازل کنید در احادیث متعددی آمده است، از باب نمونه:

وَعَنْهُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «اسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ» (قرب الإسناد، ص ۱۱۸) عَلَى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع دَاوُوا مَرْضَاكُمْ بِالصَّدَقَةِ وَادْفَعُوا الْبَلَاءَ بِالِدُّعَاءِ وَاسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ فَإِنَّهَا تَفُكُّ مِنْ بَيْنِ لُحْيٍ سَبْعِمِائَةَ شَيْطَانٍ وَلَيْسَ شَيْءٌ أَثْقَلَ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنَ الصَّدَقَةِ عَلَى الْمُؤْمِنِ وَهِيَ تَقَعُ فِي يَدِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَبْلَ أَنْ تَقَعَ فِي يَدِ الْعَبْدِ. (الكافي، ج ۴، ص ۳)

قَالَ وَحَدَّثَنِي عَلَى بْنُ حُسَّانٍ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ ع قَالَ: اسْتَنْزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ. (الكافي، ج ۴، ص ۱۰)

ص! شما کوچکترین و برترین امتیاید که خداوند فرمود: «و این گونه شما را امتی وسط قرار دادیم» (بقره/۱۴۳) (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۳۸۲)^۱

ب. عدالت پیشه‌ترین‌شان در مقام سخن گفتن (ابن عباس، حسن و مجاهد؛ به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷)

ج. بافضیلت‌ترین و برترین‌شان (شرح نهج البلاغه لابن ابی‌الحدید، ج ۱۸، ص ۲۷۳)

د. کسی به لحاظ سنی بینابین بقیه بود (به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ه. عادل‌ترین و منصف‌ترین‌شان (معجم المقایس اللغة، ج ۶، ص ۱۰؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۹)

و. متمایل‌ترین‌شان به سوی حق (أَفْصَدُهُمْ إِلَى الْحَقِّ) (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۶۵۹).

ز. چون بحث بر سر ملک و دارایی باغ بوده، منظور کسی است که به لحاظ ملک و دارایی نسبت به بقیه صاحبان باغ

حالت متوسطی و بینابینی داشته است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۰۱)

ح. ...

(۲) «لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

مقصود از «تسبیح گفتن» و اینکه آیا به شما نگفتم که «مبادا تسبیح [خدا را] ترک کنید» چیست؟

الف. تاکید بر همان «استثنا کردن» (گفتن ان شاء الله: اگر خدا بخواهد) است؛ زیرا در «ان شاء الله» گفتن، توکل بر خدا و بزرگداشت او و اقرار به این نکته نهفته است که هیچکس نمی‌تواند کاری انجام دهد مگر به مشیت او؛ و به همین جهت آن را تسبیح خوانده است. (مجاهد، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ب. یعنی آیا خدا را بزرگ نمی‌شمردید و نمی‌خواهید از امر او اطاعت کنید؟ (به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ج. یعنی آیا نعمت‌های خدا را در نظر نمی‌گیرید که شکرش را بجا آورید به اینکه حق فقرا را از اموالتان ادا کنید (به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

د. یعنی آیا خداوند متعال را از ظلم منزّه نمی‌شمردید و اعتراف نمی‌کنید که او ظلم نمی‌کند و به ظلم شما هم رضایت نخواهد داد؛ و شاهدش هم این است که در آیه بعد گفتند «سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» یعنی خدا منزّه است از اینکه به ما ظلم کند بلکه این خود ما بودیم که به خود ظلم کردیم. (به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶)

ه. به معنای استغفار کردن است (حدیث ۱) ظاهراً یعنی آنها را دعوت کرده بود که از این کارشان دست بردارند و استغفار کنند تا عذاب خدا شامل حالشان نشود...

و. ...

(۳) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

۱. فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ كَانَ أَوْسَطُهُمْ فِي السَّنِّ فَقَالَ: لَا بَلْ كَانَ أَصْغَرَ الْقَوْمِ سِنًا وَكَانَ أَكْبَرَهُمْ عَقْلًا وَ أَوْسَطُ الْقَوْمِ خَيْرُ الْقَوْمِ، وَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِ فِي الْقُرْآنِ أَنْكُمْ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ أَصْغَرُ الْأُمَمِ وَ خَيْرُ الْأُمَمِ قَالَ اللَّهُ: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا»

با توجه به آیات قبل، صاحبان باغ مرتکب دو اشتباه شدند: یکی اینکه قصد داشتند فقرا را از مازاد محصولات باغ محروم کنند؛ و دیگر اینکه توجه نکردند که مشیت خداوند فوق همه اراده‌هاست و ان شاء الله نگفتند. از این آیه واضح می‌شود که یکی از این افراد قبل از اینکه آنان چنان تصمیمی بگیرند آنها را از این تصمیم برحذر داشته بوده است و این برحذر داشتن را با تعبیر «آیا تسبیح نمی‌گویید» بیان کرده بوده. اما چه ارتباطی بین تسبیح گفتن و دو اشتباه مذکور هست؟

الف. ارتباط تسبیح خداوند، و ان شاء الله گفتن؟

الف. ۱. در ان شاء الله گفتن، اقرار به این نهفته که هیچکس نمی‌تواند کاری انجام دهد مگر به مشیت او؛ (مجاهد، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۶) و این به معنای منزه شمردن (=تسبیح) خداوند است از اینکه کسی بتواند بر او غلبه کند. الف. ۲. ...

ب. ارتباط تسبیح خداوند، و محروم نکردن فقرا؟

ب. ۱. کسی که خدا را منزّه از هر عیب و نقصی می‌داند، تردیدی در رزاقیت خداوند ندارد؛ لذا به خاطر رسیدن به مال بیشتر، فقرا را محروم نمی‌کند. (حدیث ۳)

ب. ۲. کسی که خدا را منزّه از هر عیب و نقصی بداند، روزی خود و همگان را به دست خدا می‌داند، لذا صدقه دادن و کمک به نیازمندان را اقدامی در راستای تامین و کسب روزی می‌شمرد، نه اقدامی به ضرر خود، که از آن شانه خالی کند. (حدیث ۴)

ب. ۳. کسی که خدا را باور دارد، می‌داند همه چیز، از جمله روزیش به دست خداست؛ لذا به دست آوردن روزی را در گروی رعایت دستورات خدا می‌داند، نه در گروی انباشت کردن دارایی‌ها و محروم کردن فقرا. (حدیث ۵)

ب. ۴. ...

۴) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

صاحبان باغ برای رسیدن به سود بیشتر تصمیم گرفتند به محرومان کمک نکنند و خدا آنها را از همان اصل سرمایه هم محروم کرد. باانصاف‌ترین فرد در میان آنان به آنها هشدار داد که چنین نکنید، بلکه خدا را منزّه بدانید. یعنی روزی ما دست خداست؛ و اگر برای به دست آوردن ویا افزودن آن، صرفاً بر محاسبات مادی تکیه می‌کنیم، خدا را محدود به امور مادی دانسته‌ایم!

ثمره اخلاقی

کسی که خدا را واقعا باور داشته باشد، می‌داند که روزیش و همه امور وابسته به مشیت او اوست؛ چنین کسی وقتی خود را موظف می‌داند که از مازاد درآمدش به محرومان کمک کند، پس حتماً برای کسب درآمد هم دست به هر کاری نمی‌زند.

اگر در زندگی مان دائما احساس کمبود می کنیم و تامین معاش، تمامی فکر و ذکر ما، و تمامی برنامه های زندگی ما را تحت الشعاع قرار داده، بدانیم که در بیراهه قرار گرفته ایم: و با مداومت بر ذکر «سبحان الله» بکوشیم از این غفلت به درآییم. یادمان باشد عالم با تمامی اسباب و علل مادی و معنوی، و از جمله، روزی ما، تنها به دست اوست؛ و چیزی او را محدود نمی کند و او روزی ما را ضمانت کرده است، و به قول سعدی شیرازی:

دو چیز محال عقل است: خوردن بیش از رزق مقسوم و مردن پیش از وقت معلوم.

<http://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab8/sh62/>

اینها بعدا افزوده شد:

۵) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

اعتدال و خردمندی سبب دستگیری از محرومان و مانع حرص و بخل می شود. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

۶) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

در شیوه های تبلیغ، از فرصت ها استفاده کنید. کسانی که دیروز حاضر به شنیدن حرف حق نبودند امروز حاضر به شنیدن شدند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

۷) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ»

حرف حق را بگویید اگرچه در اقلیت باشید. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

۱۳۹۶/۵/۱۰

۴۹۵) سوره قلم (۶۸) آیه ۲۹ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

ترجمه

گفتند پروردگارمان منزّه است! بدرستی که ما خود ظالم بوده ایم.

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است:

هیچ کسی ظلمی مرتکب نمی شود مگر اینکه خداوند او را بدان سبب در جان و مالش مواخذه می کند؛ اما ظلمی که بین او و خدایش است، اگر توبه کند خداوند او را می بخشد.

الکافی، ج ۲، ص ۳۳۲

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

مَا مِنْ أَحَدٍ يَظْلِمُ بِمَظْلَمَةٍ إِلَّا أَخَذَهُ اللَّهُ بِهَا فِي نَفْسِهِ وَ مَالِهِ وَ أَمَّا الظُّلْمُ الَّذِي بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ فَإِذَا تَابَ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ.^۱

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که رسول الله ص فرمودند:

خودتان را از ظلم نگهدارید و تقوی پیشه کنید، که آن همانا ظلمات روز قیامت است.

الکافی، ج ۲، ص ۳۳۲

ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: اتَّقُوا الظُّلْمَ فَإِنَّهُ ظُلُمَاتُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.^۲

(۳) از امام صادق ع روایت شده است که رسول الله ص فرمودند:

نیت شخص بهتر از عملش است؛ و نیت گناهکار بدتر از عملش است، و هر عاملی بر اساس نیتش عمل می کند.

المحاسن، ج ۱، ص ۲۶۰

عَنْهُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص نِيَّةُ الْمَرْءِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ نِيَّةُ الْفَاجِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ كُلُّ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِنِيَّتِهِ. در الکافی، ج ۲، ص ۸۴ این حدیث به این صورت آمده که:

نیت مومن بهتر از عملش است و نیت کافر بدتر از عملش است و...

نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ نِيَّةُ الْكَافِرِ شَرٌّ مِنْ عَمَلِهِ وَ كُلُّ عَامِلٍ يَعْمَلُ عَلَى نِيَّتِهِ.

تدبر

(۱) «قَالُوا سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

صاحبان باغ برای رسیدن به سود بیشتر تصمیم گرفتند به محرومان کمک نکنند و چنان خود را بر این کار توانا می دیدند

که اقدام خود را مقید به خواست خدا نکردند (نگفتند: اگر خدا بخواهد). خدا آنها را از همان اصل سرمایه هم محروم کرد.

آنها وقتی خود را محروم دیدند، به منزله بودن خدا و ظالم بودن خویش اقرار کردند.

مقصود از این تسبیح و آن ظلم چیست؟

۱. این روایت هم در همانجا آمده است: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ ظَلَمَ مَظْلَمَةً أَخَذَ بِهَا فِي نَفْسِهِ أَوْ فِي مَالِهِ أَوْ فِي وَلَدِهِ.

۲. درباره معنای «سبحان الله» هم این دو روایت در کافی، ج ۱، ص ۱۱۸ قابل توجه است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ عَنْ يُونُسَ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ أَنْفَهُ لِلَّهِ. أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ سُلَيْمَانَ مَوْلَى طَرِبَالٍ عَنْ هِشَامِ الْجَوَالِقِيِّ قَالَ: - سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ سُبْحَانَ اللَّهِ مَا يُعْنَى بِهِ قَالَ تَنْزِيهِهُ.

الف. خداوند در خصوص این وضعیتی که برایشان پیش آورده، منزّه است که ظلمی در حق آنها کرده باشد؛ بلکه این نتیجه تصمیم ظالمانه خودشان بوده و در حقیقت ظلمی است که خود در حق خویش روا داشته‌اند. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷)

ب. آنها وقتی اقدام خود را به مشیت خداوند مقید نکردند، در واقع به نحوی شرک ورزیدند، چون عملاً اسباب و علل ظاهری را در عرض خدا و شریک خدا در انجام امور دانستند! اما با این وضعیت متوجه خطای خود شدند و خدا را از اینکه شریکی داشته باشد منزّه شمردند و خود را در اینکه چنین باوری داشته بودند ظالم و مقصر دانستند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۵) ج. ...

(۲) «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ؛ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا...»

وارثان باغ برای رسیدن به سود بیشتر تصمیم گرفتند به محرومان کمک نکنند و چنان خود را بر این کار توانا می‌دیدند که اقدام خود را مقید به خواست خدا نکردند (نگفتند: اگر خدا بخواهد). خدا آنها را از همان اصل سرمایه هم محروم کرد. بانصاف‌ترین آنان قبلاً به آنها هشدار داده بود که چنین نکنید، بلکه خدا را منزّه بدانید. اما بقیه آنها تنها زمانی به منزّه بودن خدا اقرار کردند که نعمت را از دست داده بودند.

ثمره اخلاقی

نگذاریم که نعمت از دست برود و آنگاه خدا را جدی بگیریم. نگذاریم نعمتهای خدا، به جای اینکه ما را بیشتر متوجه خدا کند، ما را به غفلت بکشانند. می‌توان غرق در نعمت بود اما همه چیز را از خدا دید و نگاه توحیدی را از دست نداد.

(۳) «قَالُوا ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

اینکه صاحبان باغ، پس از مشاهده عذاب - و قبل از اینکه بتوانند محصول را بچینند و عملاً نیازمندان را محروم کنند - خود را ظالم دانستند، نشان می‌دهد که گاه انسان با صرف نیت و قبل از اینکه اقدام عملی انجام دهد، ظالم محسوب می‌گردد، و سزاوار عذاب می‌شود.

در واقع، بدی نیت - اگر نیتی قطعی باشد - به هیچ عنوان کمتر از بدی عمل نیست؛ بلکه اساساً عمل بد، از آن جهت بد است که بر یک نیت بد تکیه کرده است و شاید بدین جهت است که فرموده‌اند نیت گناهکار از خود گناهش بدتر است (حدیث ۳)

تکمله تفسیری

در جلسه ۴۸۷، تدبر ۲ از حرف «ف» در عبارت «فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ» نتیجه گرفته شد که گاه همین که افراد نیتشان قطعی گردید مشمول عذاب می‌شوند و نیاز نیست که حتماً اقدام کرده باشند تا عذاب شامل آنها گردد. مطلب فوق نشان می‌دهد که آن برداشت صحیح بوده است.

﴿قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ (۴)

چنانکه قبلاً اشاره شد سوره قلم، دومین یا سومین سوره نازل شده بر پیامبر ص است؛ و در مورد این داستان اگر از این جهت توجه شود عبرتی عظیم دارد.^۱

هنوز قبل از اینکه احکام شرعی، خواه احکام عبادی مانند نماز، یا احکام مالی، مانند زکات، بر عموم مسلمانان واجب شود، خداوند حکایت کسانی را مطرح می‌کند که از بخشش مازاد اموالشان، دریغ کردند و به عذاب الهی گرفتار آمدند. طبیعتاً برای مخاطب آن روز قرآن – که آن موقع کافران بودند – چنین برداشتی نبود که اینان زکاتی را که شریعت واجب کرده، ندادند، که عذاب شدند؛ بلکه اشاره به حکم اخلاقی کمک به دیگران است، که هر فطرتی – حتی وقتی شریعت نازل نشده – وجوب آن را می‌یابد.

به تعبیر دیگر، وجوب کمک به نیازمندان، صرفاً در جایی نیست که حکم شرعی‌ای از جانب خدا آمده باشد؛ بلکه همان حکم فطرت برای این وجوب کافی است! و تخطی از آن هم برای اینکه عذاب خدا شامل حال افراد شود، کافی است!

تاملی با خویش

آیا ما اگر منافع کسب و کارمان زیاد باشد و خمس و زکات شرعی را بدهیم، و باز بتوانیم به نیازمندان کمک کنیم، اما کمک نکنیم، باور می‌کنیم که ظالم و گناهکار هستیم؟! آیا به بهانه شرع، از وظایف فطری خود غفلت نمی‌کنیم!!! آیا حتماً باید عذاب نازل شود تا به وظیفه فطری خود اذعان کنیم؟!

﴿قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ (۵)

اینکه در سوره قلم – که از اولین سوره‌های نازل شده بر پیامبر ص است – این آیه آمده عبرت‌های دیگری هم دارد. هنوز قبل از اینکه احکام شرعی، خواه احکام عبادی مانند نماز، یا احکام مالی، مانند زکات، بر عموم مسلمانان واجب شود، خداوند حکایت کسانی را مطرح می‌کند که از بخشش مازاد اموالشان، دریغ کردند و به عذاب الهی گرفتار آمدند. باانصاف‌ترین فرد در میان آنان به آنها هشدار داده بود که چنین نکنید، بلکه خدا را منزه بدانید. آنها وقتی نعمت خود را از دست رفته، دیدند: به منزه بودن خدا اقرار کردند.

به نظر می‌رسد قرآن کریم در گام اول اصرار دارد که نگاه توحیدی را در انسانها مستقر کند و این بسیار مقدم و مهم‌تر از اعمال شرعی است. اگر کسی واقعا خدا را همه‌کاره ببیند، حتی اگر از مازاد درآمدهایش به دیگران کمک نکند، خود را ظالم می‌داند و مستحق عذاب، چه رسد به اینکه بخواهد به اموال دیگران تجاوز کند و از راههای نامناسب کسب درآمد نماید.

^۱ . البته این برداشت مبتنی بر این است که کل سوره را مکی بدانیم اما اگر نظر ابن عباس و قتاده (که در مقدمه سوره اشاره شد) را بپذیریم که آیات

۱۶ تا ۳۳ را مدنی می‌دانستند این برداشت باید با اصلاحاتی ارائه شود.

اگر «سبحان ربنا» در عمق جان ما وارد شود، از ظالم بودن - حتی در این حد که از مازاد اموالش به نیازمندان کمک نکند - هم خودداری خواهیم کرد.

۶) «قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

اگر «سبحان ربنا» در عمق جان کسی وارد شود، در سختی‌ها و مصیبت‌های روزگار، خود را مقصر می‌بیند نه خدا را؛ و در صدد شناسایی ریشه این ظلم در وجود خود برخواهد آمد.

۷) «لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ؟ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا»

آنچه دیروز انجام نداده‌اید امروز جبران کنید. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

۸) «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ؟ ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

ریشه محرومیت از الطاف الهی، ظلم انسان به خویشتن است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۳)

۱۳۹۶/۵/۱۱

۴۹۶) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۰ فَأَقْبِلْ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتْلَاوُمُونَ

ترجمه

پس به هم رو کردند، در حالی که [همدیگر را] ملامت می نمودند.

نکات ترجمه

«يَتْلَاوُمُونَ»

ماده «لوم» به معنای ملامت کردن و سرزنش کردن و انتقاد کردن از کسی است به خاطر آن چیزی که از نظر منتقد عیب محسوب می شود، هر چند واقعا عیب نباشد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۵۱) و برخی معتقدند که تنها در جایی به کار می رود که آن انتقاد به صورت شفاهی مطرح شده باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۲۶۱)

«لَوْمَةٌ» به معنای «ملامت» و «سرزنش» است؛ و «لَائِمٌ» اسم فاعل، و به معنای کسی است که دیگری را ملامت می کند (سرزنشگر) (لا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ؛ مائده/۵۴)

«ملوم» (فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ، ذاریات/۵۴؛ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ، مومنون/۶) و «ملیم» اسم مفعول و به معنای کسی است که سزاوار ملامت است (کتاب العین، ج ۸، ص ۳۴۳)

اما «مُليمٌ» (فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ؛ صفات/۱۴۲) به لحاظ وزن آن (مُفَعِل) باید اسم فاعل باشد و برخی هم بر این تصریح کرده‌اند (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۵۶۰) اما اغلب آن را به همان معنای «ملوم» (اسم مفعول، سزاوار ملامت) دانسته‌اند (المحیط فی اللغة، ج ۱۰، ص ۳۶۱؛ مجمع البیان، ج ۸، ص ۷۱۶)

وقتی این ماده به باب تفاعل (تلاوم) می‌رود به معنای این است که طرفین همدیگر را ملامت کنند (بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ؛ قلم/۳۰)

این ماده و مشتقاتش جمعا ۱۴ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

(۱) از رسول الله ص روایت شده است که:

همانا این اعمال شماسست که به شما برمی‌گردد؛

پس هر کس به خیر و خوبی‌ای رسید حمد خدا را بجا آورد؛

و کسی که با غیر آن مواجه شد، جز خودش را ملامت نکند.

الحکایات فی مخالافات المعتزلة من العدلیة (للمفید)، ص ۸۵؛ الوافی، ج ۱، ص ۵۳۰

أَخْبَرَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ سَهْلُ بْنُ أَحْمَدَ الدِّيبَاجِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ قَاسِمُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ يَحْيَى الْمِصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَجَّاجِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ [عَلِيِّ بْنِ] الْحُسَيْنِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي بَعْضِ كَلَامِهِ:

إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تُرَدُّ إِلَيْكُمْ فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَ مَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ.

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از وصیت‌نامه‌ای که به امام حسن ع نوشتند، فرموده‌اند:

بهترین بهره انسان قناعت است ... و حرص و ورزیدن، ملامت و سرزنش را به سوی خود می‌کشاند.

تحف العقول، ص ۸۳

و من کتابه إلى ابنه الحسن ع

وَنِعَمَ حَظُّ الْمَرْءِ الْقَنَاعَةُ ... الشُّحُّ يَجْلِبُ الْمَلَامَةَ.

تدبر

(۱) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ»

در داستان صاحبان باغ، با اینکه همگی مقصر بودند، اما به جای اینکه هریک خود را ملامت کند، شروع به ملامت کردن همدیگر کردند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان چون روحیه کمال‌گرا دارد، نمی‌خواهد هیچ نقصی متوجه وی باشد.

به همین جهت، اغلب افراد، غالباً بدی‌های خود را نمی‌بینند و اگر ببینند، آن را توجیه کرده، خود را غیرمقصر می‌پندارند؛ اما همان بدی را در دیگران می‌بینند و باب ملامت دیگران را می‌گشایند.

ثمره اخلاقی

اگر هر عیبی که در دیگران می‌بینیم، پیش از آنکه زبان به ملامت آنان بگشاییم، خود را به جای آنها قرار دهیم، شاید هیچگاه کسی را ملامت نکنیم.

۲) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ»

اگر اتحاد [و همکاری] بر اساس تقوا نباشد، سرانجام به تفرقه تبدیل می‌شود:

برادرانی که پیش از این برای محروم کردن همدست بودند، امروز یکدیگر را ملامت کرده، گناه را به گردن یکدیگر می‌اندازند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۴)

۳) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ»

کسانی که در انجام کار ناشایسته همدست می‌شوند و خود را بر این کار توانا می‌بینند، روزی کارشان به ملامت همدیگر خواهد کشید.

اگر این روز در دنیا نباشد، قطعاً در آخرت است.

۱۳۹۶/۵/۱۲

۴۹۷) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۱ قَالَوَا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ

ترجمه

گفتند ای وای بر ما، که ما سرکش بوده‌ایم.

نکات ترجمه

«طاغین»

«طاغی» اسم فاعل از ماده «طغی» است که این ماده در اصل به معنای تجاوز و سرکشی و عبور از حد دارد. درباره این

ماده قبلاً در جلسه ۱۳۹ (<http://yekaye.ir/az-zumar-039-17/>) بحث شد.

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است:

هنگامی که شکم پر شود طغیان می‌کند.

الکافی، ج ۶، ص ۲۷۰

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

إِذَا شَبَعَ الْبَطْنُ طَغَى.

۲) حضرت امیر ع در روایتی طولانی به ریشه‌های و شاخه‌های نفاق اشاره کرده‌اند که متن کامل آن حدیث در جلسه ۴۳۱

گذشت <http://yekaye.ir/al-ahzab-33-12/>

یکی از شاخه‌های نفاق، «هوی» و هوس دانسته شده، و یکی از شاخه‌های «هوی»، «طغیان» معرفی شده است و درباره طغیان آمده است:

و کسی که طغیان کند، بر راهی آشکار بدون هیچ گونه حجت و دلیلی، گمراه می‌شود.

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۴

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ الْهَلَالِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص قَالَ: بُنِيَ النِّفَاقُ عَلَى أَرْبَعِ دَعَائِمَ عَلَى الْهَوَى وَ... فَالْهَوَى عَلَى أَرْبَعِ شُعَبٍ عَلَى الْبَغْيِ وَالْعُدْوَانِ وَالشَّهْوَةِ وَالطُّغْيَانِ...
وَمَنْ طَغَى ضَلَّ عَلَى عَمْدٍ بِلَا حُجَّةٍ.

تدبر

(۱) «... قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ»

صاحبان باغ برای رسیدن به سود بیشتر تصمیم گرفتند به محرومان کمک نکنند و چنان خود را بر این کار توانا می‌دیدند که اقدام خود را مقید به خواست خدا نکردند (نگفتند: اگر خدا بخواهد). خدا آنها را از همان اصل سرمایه هم محروم کرد. آنها وقتی خود را محروم دیدند، به منزله بودن خدا و ظالم بودن خویش اقرار کردند و زبان به ملامت همدیگر گشودند. سپس فریاد واویلا سر دادند و به طغیانگر بودن خویش اعتراف کردند.

چه تفاوتی بین این تعبیر دوم (واویلا گفتن و اقرار به طغیانگر بودن) با آن تعبیر نخست (منزه شمردن خدا و اقرار به ظالم بودن) هست که قرآن کریم، علاوه بر آن، این را هم ذکر فرمود؟

الف. ابتدا مساله را از زاویه خدا توجه کردند، سپس از زاویه خود؛

یعنی در تعبیر نخست، مساله اصلی‌شان وضعیتی بود که خداوند برای آنها پیش آورده بود و اینکه ربوبیت خدا در حق خویش را نادیده گرفته بودند؛ لذا «سبحان ربنا» گفته، پروردگار خود را منزله شمردند و اذعان کردند که آن، نه ناشی از ظلم خدا، بلکه ثمره ظلم خودشان بوده است؛ اما در این آیه اخیر، «ای وای بر ما» گفتند و سراغ ریشه مشکل در خود رفتند، که ریشه مشکل این حالت طغیانگری‌ای بوده که در اثر رسیدن به ثروت، برایشان پیش آمده بود.

ب. ابتدا به وضعیت بیرونی توجه کردند، سپس به وضعیت درونی؛

یعنی یک وضعیت ناخوشایند بیرونی، توجه آنان را برانگیخت و آنها را متوجه ظلمی نمود که مرتکب شده بودند؛ سپس و در پی آن ملامت‌های متقابل، توجهشان به درون خود سوق یافت که: مساله فقط همان ظلم نبوده، بلکه اساساً روحیه

طغیانگری‌ای در عمق وجود آنها لانه کرده و باید هرچه سریعتر آن را علاج کنند. لذا با تعبیر «ای وای بر ما» مطلب اخیر را شروع نمودند که: چرا این اندازه از خود غفلت کرده‌ایم که چنین طغیانگر شویم و چنان ظلمی از ما سر زند.

ج. ...

(۲) «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ؛ ... يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

اگر کسی ظلم (= تجاوز به حق دیگران) می‌کند، ریشه‌اش طغیان (= روحیه تجاوز از حد)ی است که در درون او رخ داده است.

(۳) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ؛ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

این گونه نیست که ملامت و سرزنش کردن همواره نامطلوب باشد؛ گاهی سرزنش و ملامت، انسان را متوجه نقطه ضعف درونی خویش می‌کند و انسان درصدد اصلاح آن برمی‌آید.

(۴) «قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

چرا نگفتند «انا طاغون: ما طغیانگریم» یا «کنا طاغین: طغیانگر بودیم»؛ بلکه گفتند «انا کنا طاغین: ما طغیانگر بوده‌ایم؛ یا روال ما این بوده که طغیانگر باشیم»

الف. این طغیانگری یک مساله ریشه‌دار در وجود آنها بوده است؛ نه صرفاً یک طغیان اتفاقی؛ و به همین جهت بوده که عذاب خدا شامل حال آنها شده است.

ب. ...

۴۹۸) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۲ عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ ۱۳/۵/۱۳۹۶

ترجمه

امید می‌رود پروردگارمان ما را به بهتر از آن تبدیل سازد؛ بی‌شک ما به پروردگارمان رو آورده‌ایم.

میلاد مبارک قبله دل عاشقان، پناهگاه شیعیان جهان، امام رئوف دریادلان، بر همه محبان و عاشقان و شیعیانش مبارک باد

گنبدت مال همه؛ باب الجوات مال من	جای ما پشت در میخانه باشد بهتر است
تا شب قبرم که می‌آیی برای دیدنم	این دل ما پیش تو بیعانه باشد بهتر است
صبح محشر هم خودت دنبال کار ما بیفت	پشت ما توصیه‌ی شاهانه باشد بهتر است

(شاعر: محمد جواد پرچمی) https://t.me/shere_aeini/5211

درباره ماده «رغب» برخی بر این باورند که این ماده در اصل در دو معنا به کار رفته است: یکی در معنای «طلب کردن» و دیگری در معنای «وسعت و گسترده بودن» (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۱۵) اما دیگران یکی از این دو معنا را اصل دانسته و دیگری را به آن ارجاع داده‌اند؛ برخی گفته‌اند اصل معنای این ماده «وسعت و گشایش در چیزی» است، و گاه این وسعت و گسترش در اراده است که به معنای میل شدید (و حتی حرص زدن نسبت به چیزی) به کار رفته است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۵۸) و برخی گفته‌اند اصل این ماده به معنای «خواستن» و میل داشتن است و در واقع سه کلمه «میل» و «رغبت» و «شوق» هر سه بر یک معنا دلالت می‌کنند و تفاوت آنها تنها به شدت و ضعف است که «رغبت» شدیدتر از میل، و «شوق» شدیدتر از رغبت است؛ و گسترش داشتن از لازمه‌های موقعیتی است که میل فراوانی وجود دارد که ظرفیت فراوانی برای آن مطلوب در کار است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۱۶۷)

در هر صورت ماده «رغب» در قرآن کریم همواره در همین معنا میل و خواسته شدید به کار رفته است که: وقتی این ماده بتنهایی و بدون حرف اضافه (مانند: يَدْعُونَا رَغْبًا وَ رَهْبًا، انبیاء/۹۰؛ تَرَعْبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ، نساء/۱۲۷) یا با حرف اضافه «فی» یا «إلی» (إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ، توبه/۹۵؛ إلی رَبِّنَا رَاغِبُونَ، قلم/۳۳؛ وَ إلی رَبِّكَ فَارْغَبْ، انشراح/۸) به کار رود، به معنای میل شدید داشتن به سوی چیزی است؛

(و در تفاوت این سه گفته‌اند که وقتی بدون حرف اضافه می‌آید، خود شیء به خودی خود، مورد نظر است؛ وقتی با حرف «فی» می‌آید شیء مورد نظر از حیث خصوصیات خاصی که دارد مورد اقبال قرار گرفته؛ و وقتی که با حرف «إلی» می‌آید، سمت و سوی شیء [به سمت او توجه کردن] مورد توجه است؛ التحقیق، ج ۴، ص ۱۶۸).

اما وقتی با حرف اضافه «عن» به کار رود (مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ، بقره/۱۳۰؛ أُرَاغِبُ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي، مریم/۴۶) به معنای اعراض کردن (میل شدید در جهت مخالفت) می‌باشد.

ماده «رغب» و مشتقاتش جمعاً ۸ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

«الی ربنا» جار و مجروری است که متعلق به «راغبون» می‌باشد و در حالت عادی باید بعد از آن می‌آمد؛ اینکه قبل از آن آمده دلالت بر حصر یا لااقل، تاکید شدید دارد.

^۱ . «یبدلنا»: اهل مدینه (قرائت نافع) و بصره (ابوعمر) در میان قرائات سبع؛ و نیز ابوجعفر (از قراء عشره) و یزیدی (از قرائات شاذه) این عبارت را مشدد (یبدلنا) قرائت کرده‌اند اما در بقیه قرائات به صورت «یبدلنا» آمده است (الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ۵۶۵)؛ و ظاهراً در معنا تفاوتی ایجاد نمی‌کند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۵ و ۵۰۷)

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

هرکس نعمت خدا بر او زیاد شود، مؤونه مردم [= وظیفه او برای کمک به هزینه‌های مردم] بر او شدت می‌گیرد؛ پس با بر دوش کشیدن این مؤونه‌ها، کاری کنید که نعمت همواره برایتان باقی باشد و آن را در معرض زوال قرار ندهید؛ که کم رخ می‌دهد که نعمت از کسی زایل شود، و وضعیت طوری شود که دوباره به او برگردد.

الکافی، ج ۴، ص ۳۷؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۶۰

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سُلَيْمَانَ الْفَرَّاءِ مَوْلَى طِرْبَالٍ عَنْ حَدِيدِ بْنِ حَكِيمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

مَنْ عَظُمَتْ نِعْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ اشْتَدَّتْ مَثْوَنَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ فَاسْتَدِيمُوا النِّعْمَةَ بِاحْتِمَالِ الْمَثْوَنَةِ وَلَا تُعَرِّضُوهَا لِلزَّوَالِ فَقَلَّ مَنْ زَالَتْ عَنْهُ النِّعْمَةُ فَكَادَتْ أَنْ تَعُودَ إِلَيْهِ.^۲

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که پیامبر ص از دنیا رفت صدایی شنیدند ولی شخصش را ندیدند که گفت: «هر شخصی چشمنده [طعم] مرگ است، و همانا روز رستاخیز پادشاهای تان به طور کامل به شما داده می‌شود. پس هر که را از آتش به دور دارند و در بهشت درآورند قطعاً رستگار شده است» (آل عمران/۱۸۵) و گفت: همانا در [پناه بردن به] خداوند جایگزینی است برای هر هلاک‌شونده‌ای، و تسلیتی است از هر مصیبتی؛ و جبرانی است برای آنچه از دست رفته است؛ پس تنها به خداوند اعتماد کنید و تنها بدو امید ببندید؛ و همانا محروم [واقعی] کسی است که از ثواب محروم شود.

الکافی، ج ۳، ص ۲۲۱

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

۱. شیخ صدوق بعد از روایت فوق، این روایت را هم نقل کرده است: وَقَالَ ع أَحْسِنُوا جَوَارِ نِعَمِ اللَّهِ وَاحْذَرُوا أَنْ تَنْتَقِلَ عَنْكُمْ إِلَى غَيْرِكُمْ أَمَا إِنَّهَا لَنْ تَنْتَقِلَ عَنْ أَحَدٍ قَطُّ فَكَادَتْ تَرْجِعُ إِلَيْهِ وَكَانَ عَلِيُّ ع يَقُولُ قَلَّ مَا أَدْبَرَ شَيْءٌ فَأَقْبَلَ.

۲. در الأمالی (للطوسی)، ص ۳۰۶ هم این روایت از رسول الله ص آمده است:

حَدَّثَنَا أَبُو الْفَتْحِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْفَوَارِسِ الْحَافِظُ إِمْلَاءً، فِي مَسْجِدِ الرُّصَافَةِ جَانِبِ الشَّرْقِيِّ بِبَغْدَادَ، فِي ذِي الْقَعْدَةِ سَنَةِ إِحْدَى عَشْرَةَ وَارْبَعِمِائَةٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ سَلَمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَتِيرٍ الْوُشَاءُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْوَزِيرِ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْدَانَ الْعَبْدِيُّ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): مَا عَظُمَتْ نِعْمَةُ اللَّهِ عَلَى عَبْدٍ إِلَّا عَظُمَتْ مَثْوَنَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ، فَمَنْ لَمْ يَحْتَمِلْ تِلْكَ الْمَثْوَنَةَ فَقَدْ عَرَّضَ تِلْكَ النِّعْمَةَ لِلزَّوَالِ.

لَمَّا مَاتَ النَّبِيُّ صَ سَمِعُوا صَوْتًا وَلَمْ يَرَوْا شَخْصًا يَقُولُ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَادْخَلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَقَالَ إِنَّ فِي اللَّهِ خَلْفًا مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَعَزَاءٌ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَدَرَكًا مِمَّا فَاتَ فَبِاللَّهِ فَتَقُوا وَإِيَّاهُ فَارْجُوا وَإِنَّمَا الْمَحْرُومُ مِنْ حَرَمِ الثَّوَابِ^۱.

تدبر

(۱) «عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

انسان خدا باور، حتی اگر به خاطر گناهی که از او سر زده در دنیا عذاب شود، باب توبه را بسته نمی بیند و امیدش به خدا را از دست نمی دهد و با همین توبه، نه تنها امید بخشش گناه، بلکه امید به جبران آن عذاب در زندگی دنیا دارد.

(۲) «عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

صاحبان باغی که طمع کرده بودند و می خواستند ذره ای به فقرا کمک نکنند، با عذاب خدا مواجه شدند و باغشان سوخت پس به خود آمدند و به ظلم و طغیان خویش اعتراف نمودند.

در این آیه انتظار آنها از توبه شان را بیان می کند، ولی به جای اینکه،

بگویند: امید داریم خدا «برای ما» بهتر از آن باغ را جایگزین سازد،

یا بگویند: «باغ ما» را به بهتر از آن تبدیل کند،

گفتند «بیدلنا خیرا: ما را تبدیل کند به بهتر از آن».

چرا؟

۱. در ادامه آن این دو روایت هم با مضمونی نزدیک به آن آمده است:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ زَيْدِ الشَّحَامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ص جَاءَتِ التَّعْزِيَةُ أَتَاهُمْ أَتٌ يَسْمَعُونَ حِسَّهُ وَلَا يَرَوْنَ شَخْصَهُ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَادْخَلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَزَاءٌ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَخَلْفٌ مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَدَرَكٌ لَمَّا فَاتَ فَبِاللَّهِ فَتَقُوا وَإِيَّاهُ فَارْجُوا فَإِنَّ الْمَحْرُومَ مِنْ حَرَمِ الثَّوَابِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ.

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْأَرْمَنِ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلْوَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَتَاهُمْ أَتٌ فَوْقَ بَابِ الْبَيْتِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثُمَّ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا آلَ مُحَمَّدٍ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَادْخَلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَلْفٌ مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَعَزَاءٌ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَدَرَكٌ لَمَّا فَاتَ فَبِاللَّهِ فَتَقُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْمَصِيبَةَ فَارِضُوا فَإِنَّمَا الْمَصَابُ مِنْ حَرَمِ الثَّوَابِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ وَلَمْ يَرَوْا أَحَدًا فَقَالَ بَعْضُ مَنْ فِي الْبَيْتِ هَذَا مَلَكٌ مِنَ السَّمَاءِ بَعَثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْكُمْ لِيُعْزِيَكُمْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ هَذَا الْخَضِرُ عَ جَاءَكُمْ يُعْزِيكُمْ بَنِيكُمْ ص.

الف. منظور از «بیدلنا»، «یوگینا: در اختیار ما قرار دهد» است (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷) یعنی مقصود همان است که خدا «برای ما» بهتر از آن باغ را جایگزین سازد، و «باغ ما» را به بهتر از آن تبدیل سازد، چنانکه در نقلی از ابن مسعود، خداوند باغ بهتری را نصیب آنان کرد (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷)؛^۱

به عبارت دیگر، «بیدلنا» به همان معنای «بیدل لنا: برای ما تبدیل کند» بوده است و در قرآن هم سابقه دارد که «یُبَدِّلُهُمَا» به معنای «بیدل لهما» به کار رفته باشد (در داستان حضرت خضر و موسی ع، درباره کشتن آن نوجوان، حضرت خضر گفت: فَارَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رَحْمًا: پس خواستیم که پروردگارشان به آنها [فرزندی] بهتر از او در پاکی، و نزدیکتر از او در عطوفت و مهربانی عوض دهد؛ کهف/۸۱)^۲

ب. به همان معنای اصلی‌اش مد نظر است یعنی «خود ما را به بهتر از آن تبدیل کند» چنانکه در قرآن کریم تعبیر «نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ» (معارج/۴۱) به معنای «[آنها را] با بهتر از آنها جایگزین کنیم» آمده است. در این صورت، شاید می‌خواهد اشاره کند به یک مطلب عمیق در انسان‌شناسی؛ و آن اینکه انسان‌ها با همین برخورداری‌ها، و سپس دلبستگی‌ها و یا رهایی از دلبستگی‌هایشان سقوط و رشد می‌کنند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

خداوند انسان را به دنیا نیاورده است تا انسان در دنیا صرفاً بر دارایی‌های خود بیفزاید و با مرگ همه را رها کند! بلکه او را به دنیا آورده تا در معرض امتحانات گوناگون قرار دهد و با این امتحانات، وی گوهر وجودی خود را شکوفا سازد و مراتب ارتقا را طی نماید.

همه نعمت‌هایی که خداوند به برخی می‌دهد و به برخی نمی‌دهد از باب آزمایش انسان‌هاست، نه از باب اکرام برخی و بی‌اعتنایی به برخی دیگر (فجر/۱۵-۱۷):^۳

اگر نعمتی داد و آن را در راهی که او گفته بود خرج کردیم و از دیگران دستگیری نمودیم، آن نعمت در وجود ما تثبیت و دائمی می‌گردد (حدیث ۱) و جایگاه حقیقی ما را در عالم رفعت می‌بخشد و ما را بهتر از آنچه تاکنون بوده‌ایم می‌نماید؛ و اگر بخل ورزیدیم و آن را در جایی که خداوند دستور داده بود هزینه نکردیم، وجود خود را پست و حقیر کرده‌ایم و نتوانسته‌ایم از آن نعمت استفاده بریم و آن را به عذابی تبدیل کرده‌ایم که ما را خوار و پست‌تر از آنچه بوده‌ایم، می‌گرداند.

پس،

۱. از ابن مسعود روایت شده که آنان توبه کردند و خداوند باغی بهتر نصیب آنان فرمود که به آن «حَیَوَان: زنده» گفته می‌شد، و بقدری بار می‌داد که گاه برخی از خوشه‌های انگور آن، در حد بار یک قاطر بود.

۲. به نظر می‌رسد این عبارت درباره قوم سبأ هم موید همین معنا باشد «وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِیْ أَكُلِ خَمْطٍ وَ أَثَلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ» (سبأ/۱۶) هرچند شاید به خاطر حرف «ب» در بجنتیهیم بتوان در چنین دلالت و شباهتی مناقشه کرد.

۳. فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ؛ وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ؛ كَلَّا. اما انسان هر گاه که پروردگارش او را آزمایش کند و اکرام نماید و نعمت بخشد، گوید: پروردگارم مرا گرامی داشت؛ و اما هر گاه که او را آزمایش کند و روزی را بر او تنگ گیرد، گوید: پروردگارم مرا خوار کرد. چنین نیست.

تمام آنچه در قبال این نعمت‌ها رخ می‌دهد تغییر و تبدیلی در وجود خود ماست؛
و حقیقت و پشت پرده‌ی آن ثواب و عقاب آخرت هم همین تحول وجودی‌ای است که در ما ایجاد شده است؛
یعنی هر ثوابی در بهشت، بازمود خوبی‌ای است که در دنیا کسب کرده‌ایم - و البته خداوند به فضل خود بر آن بسیار
می‌افزاید -؛ و

هر عذابی در جهنم هم تجسم همان انحطاط و حقارتی است که در دنیا برای خود خریده‌ایم - و البته خداوند تنها به
عدل خود و صرفاً همان اندازه که خود رقم زده‌ایم برایمان قرار می‌دهد-، و انسان چه موجود عجیبی است که برخی در زندگی
محدود دنیا، چنان منحط می‌گردند که با عمل خود، بی‌نهایت شقاوت در وجود خویش رقم می‌زنند، و لذا تنها با همین عمل
خود، گرفتار عذابی جاودان می‌گردند (یونس/۵۲؛ سجده/۱۴)

ج. ...

۳) «عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

مقصود آنان از بیان جمله «إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ» همانا ما به سوی پروردگارمان راغب و مشتاقیم چه بوده است؟
الف. اگر منظورشان از جمله قبل، این بوده که «امید داریم که خداوند به جای آن باغ، باغ بهتری را برای ما جایگزین
سازد» (تدبر ۲، بند الف) آنگاه این جمله به معنای بیان دلیل آنها برای این امید است؛ یعنی ما به سوی خدا توبه کرده و
برگشته‌ایم پس از خدا هم انتظار داریم آن وضعیت قبلی ما را جبران فرماید.

ب. اگر منظورشان از جمله قبل، این بوده که «امید داریم خداوند خود ما را به بهتر از آن وضعیتی که در آن بودیم تبدیل
کند» (تدبر ۲، بند ب) آنگاه، این جمله می‌تواند به منزله دلیل آنها برای این امید باشد (شبهه معنای فوق) و هم چه بسا این جمله
به منزله نتیجه جمله قبل باشد، یعنی ما چون چنین امیدی به خدایمان داریم، پس تنها به سوی او رو می‌آوریم.

ج. ...

۴) «عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

انسان خداپاور، اگر با هر سختی و مصیبتی هم مواجه شود، تنها خدا را جبران‌کننده آن وضعیت می‌داند و به دامن او پناه
می‌برد. (همچنین: حدیث ۲)

۵) «عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ»

به هنگام از دست دادن اموال دنیوی، به لطف و رحمت پروردگارمان امیدوار باشیم که بهتر از آن را به ما بدهد. (تفسیر
نور، ج ۱۰، ص ۱۸۴)

۱. ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ.

۲. ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

﴿عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ﴾

دست خدا برای تامین و جبران باز است، پس گناهکاران مأیوس نباشند و خود را برای همیشه شکست خورده نبینند.
(تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۴)

﴿إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ﴾

هیچوقت برای بازگشت به خدا دیر نیست.
صاحبان باغ با مشاهده باغ سوخته [کاملاً ناامید نشدند، بلکه] از خوب غفلت بیدار شده، توبه کردند و به سوی خدا روی آوردند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۴)

﴿عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ﴾

امورات عالم دست خداوندی است که بر همه کاری تواناست.
کسی که به خدا رغبت کند، چنان بارقه امید در او زنده می شود که حتی اگر گناهکار بوده و عذاب خدا هم شامل حالش شده باشد، باز هم جبران و دریافت بهتر از آنچه قبلاً داشته را از خدا انتظار خواهد داشت.

۴۹۹) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۳ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَْعَذَابُ الْآخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ ۱۴/۵/۱۳۹۶

ترجمه

این چنین بود آن عذاب؛ و البته عذاب آخرت بزرگتر است، ای کاش [اهل آن] باشند که بدانند.

نکات ترجمه

الْعَذَابُ

اصل ماده «عذب» در معانی بسیار متعددی به کار رفته است، مثلاً:

عَذَبَ الْمَاءُ: آبی است که گوارا و طیب باشد؛

عاذب و عَذُوب: هم به کسی می گویند که از شدت عطش، توانایی خوردن هم ندارد و از خوردن هم خودداری می کند؛

و هم به کسی یا جایی می گویند که بین او و آسمان ستر و پوششی وجود نداشته باشد؛

أَعَذَبَ عَنِ الشَّيْءِ، به معنای دوری گزیدن از چیزی است؛

عَذَّبَ، يُعَذَّبُ، عذاب، به معنای کتک زدن است و در مورد هر سختگیری شدید (شکنجه کردن) هم به کار می رود،

عَذَبَهُ (که جمع آن، عَذَب است) به انتهای شلاق گفته می شود.

با این تکرر معانی، برخی از اهل لغت، از اینکه یک اصل واحدی برای تمامی این معانی بیابند اظهار عجز کرده‌اند (معجم المقایس اللغة، ج ۴، ص ۲۵۹)؛

برخی سعی کرده‌اند دو معنای اصلی برای این واژه مطرح کنند، یکی معنای طیب و گوارا، و دیگری به معنای عذاب دادن، یا کتک زدن و شکنجه دادن، و همه معانی اخیر را به نحوی به این دومی برگردانند، هرچند این احتمال را هم داده‌اند که اصل عذاب دادن هم به نحوی به «عَذَب: گوارایی» برگردد بدین صورت که تعذیب به معنای «زایل کردن عَذَب و گوارایی معیشت» باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۵۴)

و برخی هم همه را به یک معنا ارجاع داده و گفته‌اند معنای اصلی این واژه عبارت است از «آن چیزی که ملائم طبع و مقتضای حال باشد» که این معنا در مورد «گوارا» کاملاً معلوم است، و در مورد «عذاب» هم اضافه شدن حرف «الف» دلالت بر نوعی امتداد دارد و این کلمه در مورد عقوبتها و امور ناخوشایندی به کار می‌رود که به نحوی مقتضای حال افراد گردیده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۶۷) و بدین سان تمامی معانی دسته دوم را هم به همین معنا برگردانده‌اند.

هرچه باشد، عذاب در این معنای دوم با معنای «درد» (ألم) و «عقوبت» (تنبيه کردن) بسیار نزدیک است؛ و در تفاوت «عذاب» و «ألم» گفته‌اند که در مفهوم عذاب، نوعی استمرار نهفته است اما «درد» لزوماً بدین معنا نیست که ادامه داشته باشد؛ و در تفاوت «عذاب» با «عقوبت» گفته‌اند که عقوبت در جایی به کار می‌رود که شخص سزاوار تنبیه باشد، اما عذاب لزوماً چنین نیست و نه تنها در مورد کسانی که مستحق عقوبتند، بلکه در مورد آزار و اذیت اشخاص بی‌گناه هم این تعبیر به کار می‌رود. (الفروق فی اللغة، ص ۲۳۴)

در قرآن کریم این ماده جمعاً ۳۷۳ بار به کار رفته است، که از میان مشتقات مختلف این ماده، کاربرد قرآنی آن تنها در دو حالت است:

یکی در حالت ثلاثی مجرد (عذب) که به معنای طیب و گواراست، و در این حالت تنها ۲ بار به کار رفته است: «هذا عَذْبٌ فُرَاتٌ» (فرقان/۵۳؛ فاطر/۱۲)

دیگری وضعیت آن در باب تفعیل (۳۷۱ بار) است که همواره به همان معنای عذاب کردن می‌باشد و عمدتاً به صورت مصدر (عذاب) (۳۲۲ بار) و یا به صورت فعل (عَذَّبَ، يُعَذِّبُ) به کار رفته است و البته ۴ بار به صورت اسم فاعل (عذاب کننده) (مُعَذِّبُهُمْ، اعراف/۱۶۴؛ انفال/۳۳؛ مُعَذِّبِينَ، اسراء/۱۵؛ مُعَذِّبُوها، اسراء/۵۸) و ۴ بار به صورت اسم مفعول (عذاب شده) (مُعَذِّبِينَ) (شعراء/۱۳۸ و ۲۱۳؛ سبأ/۳۵؛ صافات/۵۹) استفاده شده است.

«كَذَلِكَ الْعَذَابُ»

به لحاظ نحوی، العذاب مبتداست که موخر گردیده است و ضمناً «ال» آن را می‌توان الف و لام معرفه دانست که در این صورت اشاره به آن عذابی است که درباره این باغ رخ داد؛ و می‌توان آن را الف و لام جنس دانست، که در این صورت اشاره به این است که اساساً عذاب، این گونه است.

«وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ...»

حرف «و» را هم می‌توان واو حالیه گرفت (این چنین است عذاب، در حالی که عذاب آخرت ...) و هم واو استینافیه (یعنی دو جمله کاملاً مستقل: عذاب این چنین بود؛ و عذاب آخرت آنچنان خواهد بود) و حرف «ل» اصطلاحاً لام ابتدا است که برای تاکید آمده است. (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۱۷۸)

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که پدرم می‌فرمود:

همانا خداوند این مطلب را به طور قطعی مقدر فرموده است که وقتی نعمتی به بنده‌ای عطا فرماید، آن را از او سلب نکند مگر آنکه آن بنده گناهی مرتکب شود که به سبب آن، مستوجب سلب آن نعمت گردد و این همان سخن خداوند است که «همانا خداوند وضعیت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد مگر اینکه خودشان وضع خود را تغییر دهند.» (رعد/۱۱)

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۰۶

عَنْ أَبِي عَمْرٍو الْمَدَائِنِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ إِنْ أَبِي كَانَ يَقُولُ:
إِنَّ اللَّهَ قَضَىٰ قَضَاءً حَتْمًا لَا يُنْعَمُ عَلَىٰ عَبْدِهِ بِنِعْمَةٍ فَيَسْلُبُهَا إِيَّاهُ قَبْلَ أَنْ يُحْدِثَ الْعَبْدُ مَا يَسْتَوْجِبُ بِذَلِكَ الذَّنْبِ سَلْبَ تِلْكَ النِّعْمَةِ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ إِنْ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ.

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از یکی از خطبه‌های خود فرمودند:

و بدانید! که این پوست نازک را بر آتش سوزان شکیبایی نیست، پس بر خویشتن رحمت آرید، شما توان خود را در مصیبت‌های این جهان آزمودید، آیا ندیدید چگونه به جزع می‌افتید از خاری که بر تن‌تان وارد شود یا از زمین خوردنی که خون سرازیر شود و یا ریگ تفته که پا را بسوزاند؟ پس چگونه خواهد بود وقتی که قرار گیرد میان دو طبقه از آتش سوزان، همخوابه او سنگ باشد، و همنشینش شیطان. آیا می‌دانید چون مالک [فرشته مامور جهنم] بر آتش دوزخ خشم آرد، از غضب او برخی از شعله‌ها برخی دیگر را درهم فرو برد، و چون بانگ بر آن زند، درهای دوزخ بر هم کوبید از بیمی که از او دارد؟ ای پیر سالخورده که پیری در تو راه یافته، چگونه‌ای آن گاه که طوق‌های از آتش تافته، گرد گردنت افتد، و غلهایی که گردن و دست‌ها را به هم فرو برد، چنانکه گوشت بازوها را بخورد؟

پس خدا را، خدا را، ای گروه بندگان! حال که سالم و تندرستید نه بیمار، و در گشایش هستید نه به تنگی دچار، در گشودن گردن‌های خود بکوشید، پیش از آنکه آنچه در گرو است بگیرند [= از شما توبه نپذیرند] ...

نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳، (اقتباس از ترجمه شهیدی)

وَ اعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ لِهَذَا الْجِلْدِ الرَّقِيقِ صَبْرٌ عَلَى النَّارِ فَارْحَمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّكُمْ قَدْ جَرَبْتُمُوهَا فِي مَصَائِبِ الدُّنْيَا فَرَأَيْتُمْ جَزَعَ أَحَدِكُمْ مِنَ الشَّوْكَهٖ تُصِيبُهُ وَ الْعَثْرَةُ تُدْمِيهِ وَ الرَّمْضَاءُ تُحْرِقُهُ فَكَيْفَ إِذَا كَانَ بَيْنَ طَائِقَيْنِ مِنْ نَارٍ ضَجِيعَ حَجَرٍ وَ قَرِينَ شَيْطَانٍ أَعْلَمْتُمْ أَنَّ مَالِكًا إِذَا غَضِبَ عَلَى النَّارِ حَطَمَ بَعْضُهَا بَعْضًا لِعُظْبِهِ وَ إِذَا زَجَرَهَا تَوَثَّبَتْ بَيْنَ أَبْوَابِهَا جَزَعًا مِنْ زَجَرَتِهِ أَيُّهَا الْيَفْنَ الْكَبِيرُ الَّذِي قَدْ لَهَزَهُ الْقَتِيرُ كَيْفَ أَنْتَ إِذَا التَّحَمَّتْ أَطْوَاقُ النَّارِ بِعِظَامِ الْأَعْنَاقِ وَ نَشِبَتِ الْجَوَامِعُ حَتَّى أَكَلَتْ لُحُومَ السَّوَاعِدِ فَاللَّهُ اللَّهُ مَعَشَرَ الْعِبَادِ وَ أَنْتُمْ سَالِمُونَ فِي الصَّحَّةِ قَبْلَ السُّقْمِ وَ فِي الْفُسْحَةِ قَبْلَ الضِّيقِ فَاسْعَوْا فِي فَكَاكِ رِقَابِكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُغْلَقَ رَهَائِنُهَا...

۱) «كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلَ الْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

عبارت «این چنین بود آن عذاب» جمع‌بندی‌ای است از داستان صاحبان این باغ.

اغلب مفسران گفته‌اند منظور از این تعبیر، آن است که «عذاب گناهکاران در دنیا» (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۷) یا «عذابی که خداوند قریش و مخالفان پیامبر ص را بدان تهدید می‌کند» (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۴) شبیه این عذابی است که برای صاحبان باغ رخ داد.

چه نکته‌ای در داستان صاحبان باغ مهم و برجسته است که خداوند عذاب‌های دنیوی (از جمله عذابی که به مخالفان پیامبر ص وعده می‌دهد) را از جنس عذاب صاحبان این باغ معرفی می‌کند؟

الف. اینکه انسان با اموالش مورد امتحان قرار می‌گیرد و بدان مغرور می‌گردد و احساس استغنا به او دست می‌دهد و خدا را فراموش می‌کند و اسباب و علل ظاهری را مستقل و در عرض خداوند صاحب اثر می‌پندارد و جرات بر معصیت می‌کند؛ و همین عذاب را متوجه وی می‌سازد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۵) در واقع، قبل از شروع این داستان در آیه ۱۴ از کسی که مال و فرزندانش باعث غرور او شد سخن به میان آورد، و اکنون نشان می‌دهد که چگونه این غرور ناشی از مال، عذاب را به همراه می‌آورد. (تفسیر کبیر فخر رازی، ج ۳۰، ص ۶۰۹)

ب. اینکه صاحبان باغ تصمیم گرفتند که خود از محصولات باغ استفاده کنند و نیازمندان را محروم سازند؛ و خداوند این را به خودشان برگرداند و خودشان را محروم ساخت؛ همان طور هم قریش هنگامی که برای جنگ بدر بیرون آمدند سوگند خوردند که پیامبر ص و اصحابش را به قتل رسانند و شکست دهند، اما خدا اوضاع را علیه آنان برگرداند و خودشان به قتل رسیدند و شکست خوردند. (تفسیر کبیر، ج ۳۰، ص ۶۰۹؛ البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۴) و در واقع، عذابهای خدا این گونه است که ترفند افراد را به خودشان برمی‌گرداند.

ج. عذاب‌های دنیوی چنین است که شخص را نه تنها از منافع، بلکه از اصل سرمایه هم محروم می‌کند، چنانکه اینکه آنان می‌خواستند از منافع و عایدات باغ خود ذره‌ای به فقرا کمک نکنند، اما اصل درختان باغ خود را هم از دست دادند.

د. ...

۲) «كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلَ الْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ»

عذاب آخرت را از این عذاب بزرگتر شمرد. این بزرگتر بودن از چه وجهی مورد نظر است؟

الف. انسان با مرگ از عذابهای دنیا راحت می‌شود اما عذاب آخرت هیچ مرگ و انتهای ندارد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۷۶)

ب. در این عذاب، سوزاندن اموال بود و سوزاندن آخرت بسیار عظیمتر است (تفسیر شریف لاهیجی، ج ۴، ص ۵۵۰) چرا که در آنجا سوزاندن ظاهر و باطن انسان هم هست، نه فقط اموال او. به تعبیر دیگر، هم در دنیا و هم در آخرت، با آمدن عذاب،

سود و سرمایه هر دو از دست می‌رود؛ اما سرمایه‌ای که در دنیا می‌سوزد، مال و اموال است؛ در حالی که سرمایه‌ای که در آخرت می‌سوزد، همه سرمایه وجودی انسان است.

ج. عذاب آخرت کاملاً خالص است، در حالی که در دنیا، همان طور که نعمت‌های کاملاً خالص نیست، عذاب‌های هم کاملاً خالص نیست؛ و لذا عذاب آخرت بسیار شدیدتر و بزرگتر است. (احسن الحديث، ج ۱۱، ص ۲۹۱)

د. این عذاب به طور ناگهانی آنها را غافلگیر کرد (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۴)؛ غافلگیری آخرت بسیار شدیدتر است؛ زیرا باطن تمامی اعمال ما آنجا حاضر می‌شود.

ه. این فقط یک گونه عذاب بود در حالی که در آخرت انواع گوناگونی از عذاب در کار است. (کشف الاسرار و عدّه الابرار، ج ۱۰، ص ۱۹۵)

و.

۳) «وَلَا يَسْتَشْنُونَ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ... إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ... لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»
ایمان به کیفر و عذاب آخرت، مانع بخل و ظلم و طغیان می‌شود. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۴)

۴) «لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

بعد از اینکه تاکید کرد که عذاب آخرت بزرگتر است، نفرمود «لو يعلمون»، بلکه فرمود «لو كانوا يعلمون». چرا؟

الف. وقتی فعل «کان» با «فعل مضارع» همراه می‌شود دلالت بر استمرار و رویه بودن آن فعل دارد. ظاهراً می‌خواهد تذکر دهد صرف آگاهی از بزرگتر بودن عذاب آخرت، مانع بخل و ظلم و طغیان نمی‌شود (تدبر ۳)؛ بلکه اگر این آگاهی به عنوان یک روال در زندگی درآمد و دائماً مورد توجه آدمی قرار گرفت، اثرش را می‌گذارد.
ب. ...

متن آیه ۳۴ (و ترجمه آن) که قبلاً در تاریخ ۵ تیر ۱۳۹۶ مورد بحث قرار گرفت، چنین است:

۴۵۸) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ

به یقین برای تقوی‌پیشگان نزد پروردگارشان بهشت‌های نعیم [= سراسرنعمت] است.

ترجمه

آیا پس [انتظار دارید] مسلمانان [= تسلیم شدگان در برابر حقیقت] را همانند مجرمان قرار دهیم؟!

شان نزول

در مقابل بلایی که بر صاحبان باغ نازل شد و خداوند آن را به عنوان مایه عبرت کفار معرفی کرد، از حال متقین خبر داد که نزد پروردگارشان بهشت‌های پرنعمت دارند.

در این زمینه روایت شده است که وقتی این آیه (إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ) نازل شد، کفار قریش گفتند: اگر چنان باغهای بهشتی‌ای وجود داشته باشد، حظ و بهره ما از آن، از شما بیشتر خواهد بود؛ و نیز نقل شده که گفتند: همان طور که خداوند در دنیا ما را بر شما برتری داد در آخرت هم بر شما برتری خواهد داد و لااقل به اندازه شما به ما هم خواهد داد. پس این آیه نازل شد که: «آیا پس [انتظار دارید] مسلمانان را همانند مجرمان قرار دهیم؟»

البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۱۲۴۵

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

همانا آنچه هست حق است و باطل، ایمان است و کفر، علم است و جهل، سعادت است و شقاوت، بهشت است و جهنم؛ و هرگز حق و باطل در دل کسی جمع نشود که خداوند متعال فرموده است «خداوند برای هیچ مردی دو دل در سینه‌اش نگذاشته است» (احزاب/۴)؛

و همانا مردم هلاک شدند آن هنگام که بین امامان هدایت و پیشوایان کفر تفاوتی نگذاشتند و گفتند اطاعت از هرکسی که بر جایگاه پیامبر ص تکیه زند واجب است، نیکوکار باشد یا بدکار، و از این راه وارد شدند؛ در حالی که خداوند سبحان فرموده است: «آیا پس مسلمانان [= تسلیم شدگان در برابر حق] را همانند مجرمان قرار می‌دهیم؟ شما را چه می‌شود؟! چگونه حکم می‌کنید؟!» (قلم/۳۵-۳۶)

بحار الأنوار، ج ۶۶، ص ۸۲ و ج ۹۰، ص ۵۸

تَفْسِيرُ النُّعْمَانِيِّ، بِالإِسْنَادِ الَّتِي فِي كِتَابِ الْقُرْآنِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ:
... وَإِنَّمَا هُوَ حَقٌّ وَبَاطِلٌ وَإِيمَانٌ وَكُفْرٌ وَعِلْمٌ وَجَهْلٌ وَسَعَادَةٌ وَشِقْوَةٌ وَجَنَّةٌ وَنَارٌ لَنْ يَجْتَمَعَ الْحَقُّ وَالْبَاطِلُ فِي قَلْبٍ
أَمْرِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ» وَإِنَّمَا هَلَكَ النَّاسُ حِينَ سَاوَوْا بَيْنَ أَثِمَّةِ الْهُدَى وَبَيْنَ أَثِمَّةِ الْكُفْرِ

۱. لما ذكر تعالى أنه بلا كفار قريش و شبه بلاءهم بلاء أصحاب الجنة، أخبر بحال أضدادهم و هم المتقون، فقال: إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ... و روى أنه لما نزلت هذه الآية قالت قريش: إن كان ثم جنة فلنا فيها أكثر الحظ، فنزلت: أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ. و قال مقاتل: قالوا فضلنا الله عليكم في الدنيا، فهو يفضلنا عليكم في الآخرة، و إلا فالمشاركة، فأجاب تعالى: أَفَنَجْعَلُ: أى لا يتساوى المطيع و العاصى، هو استفهام فيه توقيف على خطأ ما قالوا و توبيخ

وَقَالُوا إِنَّ الطَّاعَةَ مَفْرُوضَةٌ لِّكُلِّ مَنْ قَامَ مَقَامَ النَّبِيِّ صَ بَرًّا كَانَ أَوْ فَاجِرًا فَأَتُوا مِنْ قَبْلِ ذَلِكَ قَالِ اللَّهُ سُبْحَانَهُ «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»...

۲) امیرالمومنین ع در فرازی از دعای کمیل می‌فرمایند:

[خدایا با توجه به فضل و رحمت گسترده‌ات] من یقین دارم که اگر نبود که حکم کرده‌ای به عذاب کردن منکرانت؛ و مقدر فرموده‌ای جاودانه [در آتش] ماندن دشمنانت را، حتماً آتش [جهنم] را سرد و سلامت می‌کردی، و برای هیچکس قرارگاه و جایگاهی در آن نمی‌گذاشتی؛ ولیکن - ای خدایی که نام‌هایت تو مقدس است - سوگند خورده‌ای که آن را از کافریان پر کنی، «اعم از جنیان و انسانها، همگی» (هود/۱۱۹)، و دشمنانت را در آن جاودانه باقی گذاری؛ و تو - ای که ثنای تو عظیم است - در حالی که کریمانه انعام می‌فرمودی، در همان ابتدا فرمودی: «آیا پس [انتظار دارید] کسی را که مومن است همانند کسی باشد که فاسق است؟ قطعاً یکسان نیستند» (سجده/۱۸)

مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۸۴۸؛ الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۳۳۶

رَوَى أَنَّ كُمَيْلَ بْنَ زِيَادٍ النَّخَعِيَّ رَأَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَ سَاجِدًا يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ فِي لَيْلَةِ النُّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ... فَبِالْيَقِينِ أَقْطَعُ لَوْ لَا مَا حَكَمْتَ بِهِ مِنْ تَعْذِيبِ جَاحِدِيكَ وَقَضَيْتَ بِهِ مِنْ إِخْلَادِ مُعَانِدِيكَ لَجَعَلْتَ النَّارَ كُلَّهَا بَرْدًا وَسَلَامًا وَ مَا كَانَ لِأَحَدٍ فِيهَا مَقَرًّا وَلَا مَقَامًا لَكِنَّكَ تَقْدَسْتَ أَسْمَاؤُكَ أَفْسَمْتَ أَنْ تَمْلَأَهَا مِنَ الْكَافِرِينَ «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» وَأَنْ تُخْلَدَ فِيهَا الْمُعَانِدِينَ وَأَنْتَ جَلَّ ثَنَاؤُكَ قُلْتَ مُبْتَدَأًا وَتَطَوَّلْتَ بِالْإِنْعَامِ مُتَكَرِّمًا «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ»

تدبر

۱) «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

عده‌ای گمان می‌کنند چون لطف و رحمت خداوند گسترده است پس جهنمی در کار نیست و خداوند همه را بهشت می‌برد. مشکل اینجا در آن است که مساله را تنها تک‌بعدی می‌نگرند.

بله، رحمت خدا گسترده است؛ اما خداوند رحمتش بر اساس احساسات بی‌منطق نیست، بلکه اگر رحمتی هم دارد هماهنگ با عدل و حکمت و سایر صفات اوست، و اینکه کسانی را که در برابر حق و حقیقت تسلیم بوده‌اند همسان با کسانی قرار دهد که در برابر حق می‌ایستادند، هم ظلم و بی‌اعتنایی است در حق حق‌پرستان، و هم تشویقی است برای مجرمان (که علی‌رغم هر جرمی، هم‌رتبه خوبان خواهند بود)؛ پس چنین برداشتی هم با عدالت و لطف او در حق خوبان ناسازگار است و هم با حکمت او در حق گنهکاران.

نکته تخصصی خداشناسی و فلسفه دین

امروزه یکی از ادله پلورالیسم دینی (بدین معنا که هرکسی با هر دینی باشد به بهشت می‌رود)، تمسک به همین گسترده بودن رحمت خداست. در حالی که نقطه ضعف این تحلیل آن است که، طبق توضیح فوق، نگاهی تک‌بعدی به انسان و سرنوشت او دارد.

شاید به همین جهت است که در دعای کمیل، وقتی می‌خواهد بفرماید که اگرچه اقتضای رحمت تو خاموشی آتش جهنم است، اما آتش جهنم حتماً گنهکاران را در بر خواهد گرفت؛ مقدمه کلامش را عبارت «تقدست اسمائک» قرار می‌دهد (حدیث ۲)؛ یعنی علت اینکه جهنم را سرد و سلامت نمی‌کنی، این است که اگرچه «رحمن» هستی، اما «عادل» و «حکیم» و ... نیز هستی، و همه اسماء تو مقدس است و در تحلیل امور عالم، نمی‌توان به بهانه یک اسم، بقیه اسمائت را نادیده گرفت.

۲) «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

کفر ورزیدن و تسلیم حق و حقیقت نشدن، بزرگترین جرم و جرمی نابخشودنی است.

نکته تخصصی تفسیری

یکی از مهمترین راه‌های پی بردن به معنا و لوازم معنایی یک واژه، توجه به واژه‌هایی است که در مقابل آن به کار رفته است و برای پی بردن به مراد هر گوینده‌ای از هر کلمه‌ای، یافتن مقابلات آن کلمه بسیار رهگشاست. این روش در فهم قرآن کریم هم کاربرد دارد، پس، از تقابلی که در این آیه بین مسلمان و مجرم برقرار کرده، معلوم می‌شود اگر اسلام بر کسی عرضه شد و او مسلمان نشد، قطعاً مجرم است، آن هم جرمی نابخشودنی، و چرا که لحن عتاب‌آلود آیه و نیز سیاق آیات - که ناظر به وضعیت اخروی افراد است - و استفاده از «اسم فاعل» که دلالت بر ثبوت فعل در فاعل دارد، همگی بر ثبوت این جرم و عدم نادیده گرفتن آن دلالت دارند.

دردلی با دوستان قرآن

وقتی می‌بینم روحانی‌ای که خود را اهل تحقیق می‌داند بقدری با فرهنگ و معارف قرآن کریم بیگانه است که چند روز پیش گفته است «باید تقسیم بندی انسان ها به کافر و مومن را کنار بگذاریم ... من به عنوان یک طلبه ۷۲ ساله که عمری را به پژوهش در این عرصه مشغول بودم می‌گویم که باید این تقسیم‌بندی را کنار بگذاریم و تقسیم‌بندی جدید انسان‌ها را به مسالم و محارب مطرح کنیم. بدین معنی که هرکس که صلح‌دوست است و ساتور به دست نیست و می‌خواهد گفت‌وگو کند دست او را بفشاریم و روی او را ببوسیم.» از خود می‌پرسم آیا واقعا این شخص که ۷۲ سال از خدا عمر گرفته و خود را هم طلبه می‌خواند یکبار هم قرآن نخوانده است؟ قرآنی که حداقل در ۱۲۶ آیه کلمه «ایمان» و هم‌خانواده‌هایش را در برابر کلمه «کفر» و هم‌خانواده‌هایش قرار داده و این تقسیم‌بندی را در ذهن هر مسلمانی تثبیت کرده است.

آیه حاضر، مسلمان نشدن را - البته اگر از روی عناد و لجاجت باشد - برای مجرم دانستن کافی می‌داند؛ آنگاه این پیرمردی که خود را طلبه می‌شمرد پیشنهاد می‌دهد تقسیم انسانها به مومن و کافر را حذف کنیم صرفاً چون عده‌ای به نام داعش از آن سوءاستفاده کرده‌اند. (پس اصل قرآن را هم کنار بگذاریم چون معاویه‌ها در طول تاریخ از آن سوءاستفاده کرده‌اند)

آیا قرآن «طلبگی» و «درس خواندن کسی که این چنین حکم می‌کند» را در آیات بعدی زیر سوال نبرده است: «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ؟ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ؟ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ؛ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ: شما را چه شده؟ چگونه حکم می‌کنید؟! آیا برای شما کتابی است که در آن درس می‌گیرید؛ که برای شما

در آن است هر چه برگزینید؟ یا اینکه شما تا روز قیامت [از ما] سوگندهایی رسا گرفته‌اید که هر چه دلتان خواست حکم کنید؟» (قلم/۳۶-۳۸)

خداوند عاقبت همه ما را ختم به خیر کند.

تذکر

چه خوب است یکبار دیگر حدیث امیرمؤمنان ع را در مورد کسانی که این مرزها را جدی نمی‌گیرند مرور کنیم (حدیث ۱).

۳) «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

چنانکه در شان نزول این آیه گفته شده و اغلب مفسران هم اشاره کرده‌اند عده‌ای از کفار ادعا کردند اگر آخرتی باشد خداوند در آنجا هم به ما بیش از مسلمانان - یا لاقبل به اندازه آنان - عطا خواهد کرد و این آیه در رد آنهاست.

اما اگر چنین است علی‌القاعده باید می‌فرمود: «آیا انتظار دارید مجرمان را مانند مسلمانان قرار دهیم» در حالی که فرموده «آیا مسلمانان را همانند مجرمان قرار می‌دهیم؟» چرا؟

الف. رد سخنان کافران، اگر صرفاً از باب عدالت خدا باشد، باید می‌گفت: «آیا مجرمان را مانند مسلمانان قرار می‌دهیم؟» اما به نظر می‌رسد اینجا مطلب، نه فقط از باب عدالت، بلکه از باب کرامت و ویژه‌ای است که خداوند برای مسلمانان قرار داده است. یعنی خداوند می‌خواهد بفرماید: آیا شما مجرمان نمی‌دانید که من چه کرامتی برای مسلمانان قرار داده‌ام که انتظار دارید مسلمانان را همانند شما مجرمان قرار دهم؟ (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۲)

ب. ...

۴) «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

کیفر و پاداش بر اساس عدالت است و عدالت را هر وجدان و فطرت سالمی [درک می‌کند، و] می‌پسندد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۵)

سپاس خدا در پانصدمین موقف

کار تدبیر روزانه در آیات قرآن کریم از روز میلاد مبارک حضرت زهرا در ۳ فروردین ۱۳۹۶ آغاز گردید و امروز که یکشنبه و منسوب است به امیرمؤمنان و حضرت زهرا س؛ به پانصدمین آیه رسیدیم و خدا را شاکریم که توفیق خود را شامل حال ما فرمود که در این مدت در ۵۰۰ آیه از آیات قرآن کریم اندک تأمل و تدبری داشته باشیم و به جز چند صباحی در ایام اربعین سالار شهیدان، این کار بدون انقطاع ادامه یابد.

روز اولی که این کار آغاز شد، هدف یک چیز بود و بس: اینکه در عمر خود اندک تلاشی در فهم قرآن کرده باشیم تا در روز قیامت، محضر پیامبر مکرم اسلام صلی‌الله علیه و آله عرض کنیم که:

«اگرچه ما به هیچ عنوان نمی‌توانیم قدردان زحمات شما باشیم، اما در حد وسع خود کوشیدیم تا لااقل در هر آیه‌ای از آیات کتابی که از جانب خداوند برایمان آوردید، اندکی درنگ و تأمل نماییم؛ و به این بهانه چشم طمع بدوزیم به درجات رفیع بهشت؛ که خود فرمودید درجات بهشت به اندازه آیات قرآن است. البته اذعان داریم که حق هیچ آیه‌ای را ادا نکرده‌ایم، اما اندک سعی‌ای برای هر آیه‌ای نموده‌ایم.»

خدایا تو متقین را وعده جنات نعیم دادی و از ما خواسته‌ای که انتظار نداشته باشیم که مسلمانان را همچون مجرمان قرار دهی؟ ما به مجرم بودن خود اعتراف داریم؛ به حق این قرآن عظیم خودت از ما دستگیری فرما و ما را جزء مسلمانان واقعی – که تسلیم حقیقت قرآن هستند – قرار بده و جنات نعیم را روزی‌مان گردان. اگر این کانال را برای انس روزانه با قرآن مفید یافته‌اید آن را به دیگران هم معرفی کنید.

۱۳۹۶/۵/۱۶

(۵۰۱) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۶ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

ترجمه

شما را چه می‌شود؟! چگونه حکم می‌کنید؟!

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است:

همانا خداوند را بهشتی است که جز سه کس در آن وارد نشود: یکی از آنها کسی است که در مورد خودش به حق حکم کند.

الکافی، ج ۲، ص ۱۴۸

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ جَنَّةً لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا ثَلَاثَةٌ؛ أَحَدُهُمْ مَنْ حَكَمَ فِي نَفْسِهِ بِالْحَقِّ.

(۲) عبدالرحمن بن حجاج می‌گوید: امام صادق ع به من فرمود:

تو را از دو خصلت برحذر می‌دارم، که به خاطر این دو خصلت است که هر که هلاک شدنی است هلاک شود: اینکه بر اساس نظر شخصی‌ات به مردم فتوا دهی [حکم دین را بر اساس نظر شخصی و بدون مستند صحیح به کتاب و سنت بیان کنی]

و اینکه بر اساس چیزی که نمی‌دانی دینداری بورزی [= یعنی اموری را به عنوان حکم دین ملتزم شوی که واقعا نمی‌دانی آیا خدا و رسولش گفته‌اند یا خیر]

الکافی، ج ۱، ص ۴۲

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: إِيَّاكَ وَخَصَلْتَيْنِ فِيهِمَا هَلَكَ مَنْ هَلَكَ إِيَّاكَ أَنْ تُفْتِيَ النَّاسَ بِرَأْيِكَ أَوْ تَدِينَ بِمَا لَا تَعْلَمُ.^۱

۳) امیرالمومنین ع یکبار درباره چرایی اینکه دنبال حکومت رفتند خطبه‌ای ایراد کردند و در فرازی از آن فرمودند: ای مردم رنگارنگ، با دلهای پریشان و ناهماهنگ! تن‌هاشان عیان، عقل‌هاشان از آنان نهان، [= کسانی که فقط در حد امور حسی و ظاهری تحلیل می‌کنند]

شما را به سوی حق می‌رانم در حالی که از آن می‌رمید چون بزغالگان از بانگ شیر غران. هیئات که به یاری شما تاریکی را از چهره عدالت بزدایم، و کجی را که در حق راه یافته راست نمایم. نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳۱ (ترجمه با اقتباس از ترجمه شهیدی)

من کلام له ع و فيه يبين سبب طلبه الحكم
أَيْتَهَا النَّفُوسُ الْمُخْتَلِفَةُ وَالْقُلُوبُ الْمُتَشَتِّتَةُ الشَّاهِدَةُ أَبْدَانُهُمْ وَالْغَائِبَةُ عَنْهُمْ عَقُولُهُمْ أَظَارَكُمْ عَلَى الْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَنْفِرُونَ عَنْهُ نُفُورَ الْمَعْرِى مِنْ وَعْوَةِ الْأَسَدِ هَيْهَاتَ أَنْ أُطْلَعَ بِكُمْ سَرَارَ الْعَدْلِ أَوْ أُقِيمَ أَعْوَجَاجَ الْحَقِّ...^۲

تدبر

۱) «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

عده‌ای کفرورزیدن را چندان اقدام مهمی نمی‌شمردند و انتظار دارند علی‌رغم چنین جرم عظیمی، خداوند هیچ تفاوتی بین آنان که مسلمان و تسلیم حقیقت‌اند و آنان که مرتکب چنین جرمی شده‌اند نگذارد!

خداوند در این آیه می‌پرسد: واقعا کسانی که چنین حکمی می‌کنند، دچار چه اختلالی شده‌اند که چنین حکم می‌کنند؟!

نکته تخصصی انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی

بسیاری از اوقات، اشتباهات انسان در تحلیلها و قضاوت‌هایش، صرفاً یک مشکل ذهنی نیست، بلکه ریشه در اختلالی در وجود شخص دارد. کسی که وجودش را خالص سازد، واقعیت بدرستی در او منعکس می‌گردد؛ اما کسی که خود را در معرض

۱. شبیه این مضمون است روایتی که در جلسه ۲۴۸ گذشت (بویژه دو روایت اول) <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-28>

۲. شاید بتوان این روایات را هم به این آیه مرتبط دانست:

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع قَاعِدًا فِي حَلَقَةِ رِبْعَةِ الرَّأْيِ فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ فَسَأَلَ رِبْعَةَ الرَّأْيِ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَأَجَابَهُ فَلَمَّا سَكَتَ قَالَ لَهُ الْأَعْرَابِيُّ أَوْ هُوَ فِي عُنُقِكَ فَسَكَتَ عَنْهُ رِبْعَةُ وَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ شَيْئًا فَأَعَادَ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ فَأَجَابَهُ بِمِثْلِ ذَلِكَ فَقَالَ لَهُ الْأَعْرَابِيُّ أَوْ هُوَ فِي عُنُقِكَ فَسَكَتَ رِبْعَةُ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع هُوَ فِي عُنُقِهِ قَالَ أَوْ لَمْ يَقُلْ وَكُلُّ مُفْتٍ ضَامِنٌ. (الكافي، ج ۷، ص ۴۰۹)
عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْحُكْمُ حُكْمَانِ حُكْمُ اللَّهِ وَحُكْمُ الْجَاهِلِيَّةِ فَمَنْ أَخْطَأَ حُكْمَ اللَّهِ حَكَمَ بِحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ. (الكافي، ج ۷، ص ۴۰۷)

هر گناه و ناپاکی ای قرار دهد، آینه وجودش کدر می‌گردد؛ آنگاه گاه در مورد مسائل مختلف چنان اظهار نظر می‌کند که تعجب هر عاقلی را برمی‌انگیزاند.

ثمره اخلاقی_اجتماعی

در مقام اصلاح اشتباهات خود و دیگران و پاسخگویی به شبهات، تنها و تنها نمی‌توان به پاسخ منطقی بسنده کرد. بسیاری از اوقات، این مشکلات اخلاقی است که وجود شخص را به گونه‌ای رقم زده، که تحلیلهای وی اساساً نامعقول و تعجب‌برانگیز می‌شود.

بیهوده نیست که اسلام در مقام هدایت انسانها این اندازه بر تقوی (حفظ خود از گناهان و انحرافات اخلاقی) تاکید کرده است.

۲) «ما لَکُمْ کَیْفَ تَحْکُمُونَ»

گاه اشتباه بودن سخنان چنان واضح است که هیچ استدلالی نمی‌توان آورد. صرفاً باید مخاطب را به عقل خویش ارجاع داد و گفت: شما را چه شده؟ چگونه حکم می‌کنید؟!

۳) «ما لَکُمْ کَیْفَ تَحْکُمُونَ»

به رسمیت شناختن عقل، به معنای به رسمیت شناختن هر سخنی که هر شخصی بر زبان راند، نیست! این آیه، با مخاطب قرار دادن عقل، در آن واحد، هم حکم عقل در وجود انسان را به رسمیت می‌شناسد (چون عقل خود شخص را مخاطب قرار داده و او را به خاطر این حکمی که کرده، مذمت می‌کند) و هم نشان می‌دهد که برخی از اظهارنظرهای اشخاص، - حتی اگر خود را خیلی عاقل بشمرند - حکم و نظری است که اصلاً ارزش اعتنا کردن ندارد و کاملاً ناصواب است.

نکته تخصصی دین‌شناسی

در زمینه اینکه عقل چه اندازه در ساحت دین نقش ایفا می‌کند با یک افراط و تفریطی مواجهیم: عده‌ای راه تفریط پیموده، گمان می‌کنند که عقل صرفاً به درد این می‌خورد که انسان را به در ورودی دین برساند؛ پس از آن انسان باید عقل خود را کنار بگذارد و هر مطلبی را حتی اگر صددرصد خلاف عقل باشد، بپذیرد؛ که اگرچه در میان اهل سنت، اهل حدیث و وهابیون چنین موضعی داشته‌اند، اما کثرت احادیث اهل بیت ع درباره اهمیت جایگاه عقل در دین‌ورزی و همراه بودن عقل و وحی،

نگذاشته است که چنین دیدگاهی در میان شیعه غلبه جدی پیدا کند؛ و ائمه اطهار ع نشان داده‌اند برداشت‌هایی از دین که کاملاً خلاف عقل است، اساساً برداشت‌های صحیحی نبوده است.^۱

در طرف مقابل، عده‌ای افراط کرده، می‌پندارند هر چه که به ذهن افراد رسید حکم عقل است و دین صرفاً و صرفاً باید تابع نظرات و دیدگاه‌های برون‌دینی باشد [نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت، عملاً چنین مسیری را می‌پیمود؛ و در دوره‌ای عده‌ای از معتزله هم چنین باوری داشتند؛ و امروزه طرفداران نظریه «دین حداقلی» و یا کسانی که معتقدند تعالیم دینی تنها پس از قبول اکثریت اجازه اجرا دارند، بر این موضع هستند]. این آیه خط بطلانی بر این نظر می‌کشد و با ارجاع افراد به عقل خود، افراد را متوجه می‌سازد که برخی از اظهارنظرها واقعاً ریشه در عقل ندارد؛ و لذا این گونه نیست که مطالب دین همواره باید به تصویب انسانها برسد تا اعتبار پیدا کند: مشرکان قریش در صدر اسلام در اکثریت بودند، اما این اکثریت هیچ اعتباری نزد خدا برای آنها نیاورد و از مدت آنان جلوگیری نکرد.

۱۳۹۶/۵/۱۷

۵۰۲) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۷ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ

ترجمه

یا [مگر] شما را کتاب‌هایی [آسمانی] هست که [چنین حکمی را] در آن درس آموخته‌اید؟!

نکات ترجمه

«تَدْرُسُونَ»

ماده «درس» را در اصل به معنای «اثری که از چیزی باقی می‌ماند» دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۷، ص ۲۲۸) و بر همین اساس، «دَرَسَ الْكِتَابُ» یا «دَرَسْتُ الْعِلْمَ» به معنای آن است که اثر آن کتاب یا علم در شخص باقی بماند و از آنجا که این کار با مداومت در خواندن کتاب و علم‌آموزی حاصل می‌شود، از این مداومت در خواندن به «درس» تعبیر کرده‌اند، چنانکه در قرآن کریم آمده است: «وَدَرَسُوا مَا فِيهِ» (اعراف/۱۶۹) «بِمَا كُنتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ» (آل عمران/۷۹) «وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا» (سبأ/۴۴) «وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ» (أنعام/۱۰۵) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۱)^۲

۱. شاید برخی اخباریون را دارای چنین موضعی بشمرند اما مروری بر آرای آنان بخوبی نشان می‌دهد که علی‌رغم مخالفت آنها با استفاده اصولیون از عقل، با این حال، عقل حتی نزد اخباریون چه جایگاه مهمی دارد و مثلاً هیچگاه در شیعه، دیدگاه‌هایی مانند معطله یا مشبهه (که معتقد به ممنوع بودن بحث درباره خداشناسی یا تشبیه خداوند به انسان بوده‌اند) طرفدار نداشته است.

۲. ابن فارس اصل این ماده را به معنای وضعیت مخفی (خفاء) و رو به نزول (خفض) و پوشیده ماندن (عفاء) معرفی می‌کند چنانکه به «راه مخفی» «الدرس» و یا به لباس مندرس «دریس» گفته می‌شود، اما وقتی به تعبیر درس در مورد علم و قرآن می‌رسد می‌گوید: «و من الباب دَرَسْتُ الْقُرْآنَ وَ غَيْرَهُ. وَ ذَلِكَ أَنَّ الدَّارِسَ يَتَّبِعُ مَا كَانَ قَرَأَ، كَالسَّالِكِ لِلطَّرِيقِ يَتَّبِعُهُ.» (معجم المقاييس اللغة، ج ۲، ص ۲۶۸) که ارتباط این معنا با آنچه اصل ماده بود معلوم نشد!

البته از آنجا که این ماده به معنای مندرس شدن (استعمال زیادی که به کم کم به کهنه شدن و از بین رفتن آثار چیزی بیانجامد) هم به کار رفته است، برخی این احتمال را مطرح کرده اند که در آیاتی نظیر «وَدَرَسُوا مَا فِيهِ» (أعراف/۱۶۹) این کلمه به معنای «ترک عمل به کتاب خدا» باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۱) و برخی اساساً معنای این ماده را «به کار انداختن و زیاد استفاده کردن» (جریان العمل و الاستعمال بقصد الاستفادة و الاستنتاج) دانسته اند، بدین معنا که در عمل و اقدام مداومت شود تا حدی که آثار شیء کاملاً بر آن شیء مترتب گردد؛ که این می تواند معنای «مندرس کردن» را هم در خود داشته باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۱۹۹)^۱

لازم به ذکر است که «درس» و «دراسة» (وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ؛ انعام/۱۵۶) غیر از علم و معرفت است، چرا که در آن تکرار مطلب و ادامه دادن و ممارست نهفته است و اگر به کاربردهای قرآنی این واژه - و اینکه چرا در آن موارد از کلمه علم و معرفت استفاده نشده - دقت شود، به نظر می رسد قرآن کریم در این موارد می خواسته مخاطب را متوجه کند که در این موارد، این جهت ظاهری (به جای حصول علم و یقین) غلبه داشته است. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۲۰۰)

اگرچه بسیاری از اهل لغت کلمه «إِدْرِيس» (نام یکی از انبیای قبل از حضرت نوح؛ مریم/۵۶؛ انبیاء/۸۵) را هم از همین ماده دانسته و وجه تسمیه اش را «کثرت درست و علم آموزی وی» دانسته اند (لسان العرب، ج ۶، ص ۷۹؛ مجمع البحرین، ج ۴، ص ۲۷۰؛ تاج العروس، ج ۸، ص ۲۸۳) دانسته اند، اما برخی احتمال جدی داده اند که اصل این کلمه عبری یا یونانی باشد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۵۷)

ماده «درس» و مشتقات آن - بدون احتساب کلمه «ادریس» که ۲ بار در قرآن آمده - جمعاً ۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) مفضل بن یزید روایت کرده است که امام صادق ع به من فرمود:
تو را از دو خصلت بر حذر می دارم که مایه هلاک مردان روزگار است:
اینکه خدا را با امر باطلی بخواهی بپرستی و دینداریت را بر امر باطلی مستند کنی؛
و اینکه در جایی که علم نداری، به مردم فتوا دهی [بدون علم، ادعا کنی که حکم دین در مورد مطلبی چنین و چنان است]

الکافی، ج ۱، ص ۴۲

۱. أن الأصل الواحد في هذه المادة: هو جريان العمل و الاستعمال بقصد الاستفادة و الاستنتاج، و العمل و الاستعمال يختلف باختلاف المورد و المادة. فالاستعمال و تكرير العمل بالنسبة الى الكتاب و اللباس و في مورد هما يوجب كونهما خلقاً و عتيقاً. و في مورد العلم و القرآن يوجب ضبطاً و حفظاً. و في مورد المنزل و الدار يوجب الإغماء و اختلال الصورة و بقاء الآثار. و في مورد النساء يوجب ضعفاً و طمناً. و في الناقة يوجب ظهور مرض يغلب عليه. و في الحنطة يوجب الدرس. فحقيقة المادة مزاوله في عمل حتى يتحصّل اثره و ما يترتب عليه. و هذا المعنى غير مطلق المزاوله و الاستدامة و الممارسة و غيرها.

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: أَتَهَاكُ عَنْ خَصْلَتَيْنِ فِيهِمَا هَلَاكُ الرِّجَالِ أَتَهَاكُ أَنْ تَدِينَ اللَّهَ بِالْبَاطِلِ وَ تُفْتِيَ النَّاسَ بِمَا لَا تَعْلَمُ.

(۲) زرارہ می گوید: از امام باقر ع سوال کردم: حق خداوند بر بندگان چیست؟ فرمود: اینکه آن چیزی را که می دانند بگویند و آنجایی که نمی دانند بایستند و توقف کنند.

الکافی، ج ۱، ص ۴۳

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبَانَ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَعِينٍ قَالَ:

سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ؟ قَالَ ع: أَنْ يَقُولُوا مَا يَعْلَمُونَ وَ يَقِفُوا عِنْدَ مَا لَا يَعْلَمُونَ.

(۳) روایت شده است که حضرت عیسی ع [خطاب به علمای بنی اسرائیل] فرمود:

ای علمای سوء! به مردم دستور می دهید که روزه بگیرند و نماز بخوانند و صدقه دهند، و خودتان بدانچه دستور می دهید عمل نمی کنید؟! و چیزی را درس می دهید که بدان علم ندارید؟! چه بد است آنچه بدان حکم می کنید! در مقام سخن و آرزو توبه می کنید اما به هوای نفس عمل می نمایید. فایده ای برایتان ندارد که پوست بدن را تمیز کنید در حالی که دلهایتان آلوده است؛ و حقیقتاً می گویم: همانند آلك [= غربال] نباشید که ذرات پاک و لطیف از او بیرون می رود و نخاله در آن باقی می ماند؛ شما هم حکمت از دهانتان بیرون می آید و غل و غش در سینه هایتان باقی می ماند.

مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۷۶

أَنَّ عِيسَى ع قَالَ يَا عُلَمَاءَ السَّوِّءِ تَأْمُرُونَ النَّاسَ يَصُومُونَ وَ يُصَلُّونَ وَ يَتَصَدَّقُونَ وَ لَا تَفْعَلُونَ مَا تَأْمُرُونَ وَ تَدْرُسُونَ مَا لَا تَعْلَمُونَ فَيَا سَوْءَ مَا تَحْكُمُونَ تَتَوَبُّونَ بِالْقَوْلِ وَ الْإِمَانِي وَ تَعْمَلُونَ بِالْهُوَى وَ مَا يُغْنِي عَنْكُمْ أَنْ تُنْفِقُوا جُلُودَكُمْ وَ قُلُوبُكُمْ دَنَسَةٌ وَ بِحَقِّ أَقُولُ لَكُمْ لَا تَكُونُوا كَالْمُنْخَلِ يَخْرُجُ مِنْهُ الدَّقِيقُ الطَّيِّبُ وَ يَبْقَى فِيهِ النُّخَالَةُ كَذَلِكَ أَنْتُمْ تُخْرِجُونَ الْحِكْمَةَ مِنْ أَفْوَاهِكُمْ وَ يَبْقَى الْغُلُّ فِي صُدُورِكُمْ.^۱

تدبر

(۱) «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ»

۱. فرازهایی از روایتی در الأمالی (للمفيد)، ص ۲۰۸-۲۰۹ نیز مضمونی نزدیک به روایت فوق دارد:

حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ الْقُمِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَّارٍ عَنْ وَاصِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ ابْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كَانَ الْمَسِيحُ ع يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ ... إِنَّمَا أَعْلَمَكُمْ لِتَعْمَلُوا وَ لَا أَعْلَمَكُمْ لِتَعْجَبُوا... إِلَى كَمْ يَسِيلُ الْمَاءُ عَلَى الْجَبَلِ لَا يَلِينُ إِلَّا إِلَى كَمْ تَدْرُسُونَ الْحِكْمَةَ لَا يَلِينُ عَلَيْهَا قُلُوبُكُمْ عِبِيدُ السَّوِّءِ فَلَا عِبِيدَ أَتَقِيَاءُ وَ لَا أَحْرَارَ كِرَامَ ...

کسی که سخنی را مطرح می‌کند، اگر سخنش مبتنی بر یک حکم واضح عقلی نباشد (چنانکه در آیه قبل، از همین زاویه کفار را به چالش کشید) باید مطلبش را مستند به یک وحی آسمانی کند.

نکته تخصصی معرفت‌شناسی

غلبه رویکرد حس‌گرایانه در دوره مدرن موجب شد که در اوایل قرن بیستم این نگاه رواج یابد که تنها مدعایی را باید پذیرفت که بتوان با حس و مشاهده اثبات کرد (= پوزیتیویسم). پیشرفت بحث‌های فلسفه علم، و تحولات در برخی علوم طبیعی، بویژه فیزیک، موجب گردید که تا اواخر قرن بیستم، سستی این دیدگاه کاملاً آشکار شود و وجود عناصر غیرحسی در معرفت به عنوان یک امر غیرقابل انکار قلمداد گردد. با این حال، اگرچه نقص دانش بشر، و محدودیت عقل در شناخت بسیاری از حوزه‌های واقع کاملاً مورد قبول قرار گرفته، اما هنوز این فضا غلبه دارد که تنها معرفتی اعتبار دارد که عقل خود افراد مستقیماً بدان دست یابد.

ریشه این تلقی، آن است که هرگونه واقعیتهای فراتر از انسان انکار شده است. اما کسی که خدا را به عنوان برترین واقعیت هستی باور دارد – که البته خود این باور را هم با همین عقل خود به دست آورده – می‌داند که اگرچه عقل و تجربه در شناخت برخی از حوزه‌های واقع ناتوان‌اند، اما خدایی هست که هیچ حوزه‌ای از حوزه‌های واقعیت بر او مخفی نیست؛ و این خدا انسان را به حال خود رها نکرده و با او سخن گفته و بسیاری از دانش‌های ضروری مورد نیاز او را از طریق دیگری در اختیار او قرار داده است.

کسی که عقلش چنین مطلبی را درک کند، می‌فهمد که معرفت معتبر دو راه دارد: یا عقل خودش مستقیماً بدان دست یابد؛ و یا خداوند از طریق یک عده افراد خاص (پیامبر و امام) و به طریقی متفاوت (وحی و کتاب آسمانی) آن را در اختیار وی قرار دهد. این دو راه در دوره اسلامی به راههای عقلی و سمعی، یا عقل و نقل معروف شده است.

بدین ترتیب، برای یک عاقل موحد، همواره دو راه برای کشف واقع وجود دارد: علم مستقیم (تحلیل تجربی و عقلی) و راه یقینی غیرمستقیم (شنیدن از معصوم)؛ لذا خداوند هم در بسیاری از مواضع، از مخاطبش – که ادعایی را مطرح کرده – می‌خواهد یا دلیل علمی بر آن مطلب بیاورد، یا از یک وحی و کتاب آسمانی شاهی بر مدعای خود ارائه کند.

چنین مطالبه‌ای را غیر از آیه فوق، می‌توان در آیات دیگری نیز مشاهده کرد؛ مثلاً:

«أَتُؤْنِنُ بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ: کتابی [آسمانی] پیش از این، یا بازمانده‌ای از دانش نزد من آورید، اگر راست می‌گویید» (احقاف/۴)

«وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّئْتَر: و از مردم کس هست که درباره خداوند، بدون هیچ دلیل علمی و هیچ هدایت و هیچ کتاب روشن آسمانی، محاجّه و ستیز می‌کند» (حج/۸؛ لقمان/۲۰)

«أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُون لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ: آیا در زمین گردش نکرده‌اند، تا دل‌هایی داشته باشند که با آن بیندیشند یا گوش‌هایی که با آن بشنوند؟» (حج/۴۶)

«أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا: آیا می‌پنداری بیشتر آنان می‌شنوند یا می‌اندیشند؟ (نه) آنها جز همانند چارپایان نیستند بلکه گمراه‌ترند» (فرقان/۴۴)

«وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ: و گویند: اگر ما (به راستی) می شنیدیم یا می اندیشیدیم هرگز در زمره اهل آتش نبودیم» (ملک/۱۰)

۲) «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ»

اگر کسی مدعایی مربوط به عالم غیب و آخرت مطرح می کند، حتما باید مدعای خود را مستند به وحی آسمانی بکند.

تاملی جامعه شناختی درباره معنویت های مدرن

انسان یک بعد غیبی و ملکوتی دارد که کنار گذاشتنی نیست. مدرنیته در ابتدای خود بسیار کوشید نگاه مادیگرایانه و انکار ماوراء را به اسم نگاه علمی در جامعه مستقر سازد؛ اما معنویت دائما خود را بر انسان تحمیل می کرد. راه دیگری که در دهه های اخیر در پیش گرفته شده، ارائه معنویت های دنیامدار و عرفان های کاذب است. حکم عقل این است اگر عالم ماورایی را هم باور داریم، این باورمان مستند باشد؛ و قرآن کریم هم از ما می خواهد اگر مطلبی را به عالم غیب و معنا نسبت می دهیم، حتما بررسی کنیم که آیا واقعا در یک وحی آسمانی چنین ادعایی مطرح شده است یا سخنی است که شیادان ظاهرالصلاح برای فریب ما مطرح ساخته اند؟!

۱۳۹۶/۵/۱۸

۵۰۳ (سوره قلم (۶۸) آیه ۳۸ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ

ترجمه

که واقعا برای شما [مُجاز] است در آن، هر آنچه اختیار کنید!

حدیث

۱) عبدالعزیز بن مسلم می گوید در مرو خدمت امام رضاع بودم و درباره اختلاف مردم در مساله امامت بحثی مطرح شد ایشان فرمودند:

عبدالعزیز! این مردم نادان اند و در نظراتشان فریب خورده اند. همانا خداوند عز و جل پیامبرش را قبض روح نکرد مگر اینکه دین را برایش کامل نمود و قرآنی فرستاد که در آن بیان هر چیزی بود؛ و در آن حلال و حرام و حدود و احکام و حمیع آنچه که مردم برای کمالشان بدان نیاز دارند نازل فرمود؛ که خداوند عز و جل فرمود: «ما در این کتاب چیزی را فروگذار نکردیم» (انعام/۳۸) و در حجه الوداع که در سال پایانی عمرش بود نازل کرد: «امروز دیتان را برایتان کامل نمودم و نعمت را تمام کردم و اسلام را به عنوان دین برایتان پسندیدم» (مائده/۳) و امر امامت، جزئی از همین تمام شدن دین است؛ او از دنیا نرفت مگر اینکه برای امتش مسیرهای اصلی دینشان را تبیین فرمود و راهشان را برایشان آشکار ساخت و آنها را بر میانه روی در راه حق ترک فرمود و حضرت علی ع را عَلم و امام قرار داد و چیزی از آنچه امت بدان نیاز دارد برایشان

نگذاشت مگر اینکه بیان فرمود. پس هر که گمان کند که خداوند عز و جل دینش را کامل نکرده، کتاب الله را رد کرده است و کسی که کتاب الله را رد کند به او کافر است.

آیا اینها قدر امامت و جایگاهش در امت را می‌شناسند تا اختیارشان در مورد آن جاری شود؟ همانا امامت قدر و اندازه‌اش بلندمرتبه‌تر، و شأنش بزرگتر، و مکانش برتر و دست‌نیافتنی‌تر، و حقیقتش عمیقتر از آن است که مردم با عقول خود بدان برسند و با نظرات شخصی آن را دریابند یا امام را به اختیار خود انتخاب کنند ... [سپس ایشان بحث قرآنی طولانی‌ای درباره مقام امامت حضرت ابراهیم ع و اینکه چگونه این مقام در فرزندان ایشان جاری شد تا به پیامبر ص و امیرالمومنین ع رسید، ارائه می‌فرمایند و ادامه می‌دهند]

پس این مقام تنها از آن فرزندان حضرت علی ع است تا روز قیامت؛ چرا که بعد از حضرت محمد ص هیچ پیامبری نخواهد بود؛ پس این نادانان از کجا می‌خواهند [امام] انتخاب کنند؟! همانا امامت منزلت پیامبران و میراث اوصیاء است؛

همانا امامت خلافت خداوند و خلافت رسول الله ص و مقام امیرالمومنین ع و میراث حسن و حسین ع است؛ همانا امامت زمام دین و مایه نظم‌بخشی مسلمین و صلاح دنیا و مایه عزت مومنین است ... [ایشان در ادامه به توصیف عظمت مقام امت ادامه می‌دهند تا بدینجا می‌رسند که:]

امام یگانه زمانه خویش است؛ هیچکس [در رتبه] به او نزدیک نشود و هیچ عالمی همسان او نباشد و برایش هیچ بدل و مثل و نظیری نیست؛ همه برتری‌ها به او اختصاص یافته است بدون اینکه او دنبال آن رفته باشد یا آنها را [با رنج و زحمت] کسب کرده باشد؛ بلکه این اختصاصی است از جانب خداوند بخشنده و عطاکننده؛ پس کیست که به معرفت امام برسد و بتواند او را انتخاب کند؟!

هیئات هیئات! عقلها گم شد و فهم‌ها سرگردان گشت و مغزها حیران گردید و چشم‌ها خسته و خوار شد و بزرگان حقیر شدند و حکیمان حیران گشتند و بردباران کم آوردند و خطیبان به لکنت افتادند و زیرکان نادان شدند و زبان شعرا الکن گردید و ادیبان عاجز گشتند و بلیغان درمانده شدند از وصف شانی از شوون و فضیلتی از فضائل او؛ و به عجز و تقصیر اعتراف کردند؛ و چگونه می‌توان او را به تمامه توصیف کرد یا به کنه شناخت او رسید یا چیزی از امر او را فهمید یا کسی را یافت که در مقام او بنشیند و همچون او دیگران را بی‌نیاز سازد؟!

نه! چگونه و کجا چنین توان کرد در حالی که او همچون ستاره‌ای از دسترس افراد و توصیف توصیف‌کنندگان دور است؛ پس چگونه چنین چیزی را می‌توان انتخاب کرد و عقلها کجا به او رسند و کجا همچو او بی‌یافت می‌شود؟ آیا می‌پندارید که چنین چیزی جز در آل محمد ص ص یافت نشود؟ به خدا سوگند که خود را تکذیب کرده‌اند و اباطیل بافته‌اند؛ پس بالا رفتن از صخره‌های عظیم دشواری را قصد کردند که هر آن پاهایشان بر آن بلغزد و سقوط کنند!

با این عقلهای سرگردان و کم‌بار و ناقص و نظرات گمراه‌کننده‌شان، یافتن و منصوب کردن امام را هدف گرفتند، پس جز دوری بر ایشان نیفزود «خداوند آنها را بگشدد؛ چه اندازه دروغ‌گویند» (توبه/۳۰)

امر دشواری را هدف گرفتند و دروغ بافتند و گمراهی دور و درازی در پیش گرفتند و در حیرت افتادند هنگامی که آگاهانه امام را ترک کردند و شیطان اعمالشان را برایشان زینت داد و راه را بر آنان بست در حالی که آنها را از حقیقت آگاه کرده بودند. از آنچه خداوند اختیار کرده و رسول او و اهل بیتش اختیار کرده، به سمت اختیار خود حرکت کردند در حالی که قرآن آنها را ندا می‌دهد: و پروردگار تو است که می‌آفریند و اختیار می‌کند. آنها [در مقابل دستور خداوند، اجازه] هیچ اختیاری ندارند؛ خداوند منزله و برتر است از آنچه به او شرک می‌ورزند.» (قصص/۶۷) و فرمود: «هیچ مرد و زن مومنی را نسزد که وقتی خدا و رسولش امری را معین فرمودند در مقابل امر آنها چیز دیگری اختیار کند.» (احزاب/۳۶) و فرمود: «شما را چه می‌شود؟! چگونه حکم می‌کنید؟! یا [مگر] شما را کتاب‌هایی [آسمانی] هست که [چنین حکمی را] در آن درس آموخته‌اید؟! که واقعا برای شما [مُجاز] است در آن، هر آنچه اختیار کنید! یا شما را عهد و سوگندی بر عهده ماست که تا روز قیامت حق دارید هر چه بخواهید حکم کنید؟! از آنها پرس که کدامشان عهده‌دار چنین چیزی است؟ یا اینکه شریکانی دارند؛ پس شریکانشان را بیاورند اگر که از راستگویان بوده‌اند.» (قلم/۳۶-۴۱)

[حدیث امام با استناد به آیات همچنان ادامه دارد که برای رعایت اختصار به همین مقدار بسنده شد.]

الکافی، ج ۱، ص ۱۹۹-۲۰۳؛ عیون أخبار الرضا ع، ج ۱، ص ۲۱۶؛ الأمالی (للمصدق)، ص ۶۷۴-۶۸۰؛ الغیبه للنعمانی،

ص ۲۱۷-۲۲۳

أَبُو مُحَمَّدٍ الْقَاسِمُ بْنُ الْعَلَاءِ رَحِمَهُ اللَّهُ رَفَعَهُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ:

كُنَّا مَعَ الرِّضَا عِ بَمَرْوَةٍ فَاجْتَمَعْنَا فِي الْجَامِعِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي بَدْءِ مَقْدَمِنَا فَأَدَارُوا أَمْرَ الْإِمَامَةِ وَذَكَرُوا كَثْرَةَ اخْتِلَافِ النَّاسِ فِيهَا فَدَخَلْتُ عَلَى سَيِّدِي ع فَأَعْلَمْتُهُ خَوْضَ النَّاسِ فِيهِ فَتَبَسَّمَ ع ثُمَّ قَالَ يَا عَبْدَ الْعَزِيزِ جَهْلَ الْقَوْمِ وَخُدَعُوا عَنْ آرَائِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَقْبِضْ نَبِيَّهُ ص حَتَّى أَكْمَلَ لَهُ الدِّينَ وَانْزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ فِيهِ تَبَيَّنَ كُلُّ شَيْءٍ بَيْنَ فِيهِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَالْحُدُودِ وَالْأَحْكَامِ وَجَمِيعَ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ النَّاسُ كَمَلًا فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ «مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ» (انعام/۳۸) وَانْزَلَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهِيَ آخِرُ عُمْرِهِ ص «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاتَّمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» (مائده/۳) وَ أَمَرَ الْإِمَامَةَ مِنْ تَمَامِ الدِّينِ وَلَمْ يَمْضِ ص حَتَّى بَيَّنَّ لَأُمَّتِهِ مَعَالِمَ دِينِهِمْ وَأَوْضَحَ لَهُمْ سَبِيلَهُمْ وَتَرَكَهُمْ عَلَى قَصْدِ سَبِيلِ الْحَقِّ وَأَقَامَ لَهُمْ عَلِيًّا عَ عَلَمًا وَإِمَامًا وَمَا تَرَكَ لَهُمْ شَيْئًا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ الْأُمَّةُ إِلَّا بَيْنَهُ فَمَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُكْمِلْ دِينَهُ فَقَدْ رَدَّ كِتَابَ اللَّهِ وَمَنْ رَدَّ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ كَافِرٌ بِهِ هَلْ يَعْرِفُونَ قَدْرَ الْإِمَامَةِ وَمَحَلَّهَا مِنَ الْأُمَّةِ فَيَجُوزُ فِيهَا اخْتِيَارُهُمْ إِنَّ الْإِمَامَةَ أَجَلٌ قَدْرًا وَأَعْظَمُ شَأْنًا وَأَعْلَى مَكَانًا وَأَمْنَعُ جَانِبًا وَأَبْعَدُ غَوْرًا مَنْ أَنْ يَبْلُغَهَا النَّاسُ بِعُقُولِهِمْ أَوْ يَنَالُوهَا بِأَرَائِهِمْ أَوْ يَقِيمُوا إِمَامًا بِاخْتِيَارِهِمْ...^۲

۱. سندش در این کتاب چنین است و عباراتش تفاوت‌های مختصری دارد حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالْقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْهَارُونِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَامِدٍ عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ الرَّقَّامِ قَالَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ أَخِيهِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ:

۲. إِنَّ الْإِمَامَةَ خَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلَ عَ بَعْدَ النَّبِيِّ وَالْخُلَّةَ مَرَّتَيْنِ ثَلَاثَةً وَفَضِيلَةً شَرَفَهُ بِهَا وَأَشَادَ بِهَا ذِكْرَهُ فَقَالَ «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» فَقَالَ الْخَلِيلُ عُ سُرُورًا بِهَا «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره/۱۲۴) فَابْطَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ إِمَامَةَ كُلِّ ظَالِمٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَصَارَتْ فِي الصَّفْوَةِ ثُمَّ أَكْرَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِأَنْ جَعَلَهَا فِي ذُرِّيَّتِهِ أَهْلَ الصَّفْوَةِ وَالطَّهَارَةِ فَقَالَ «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

فَهِيَ فِي وَلَدٍ عَلَى عَاصَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِذْ لَا نَبِيَّ بَعْدَ مُحَمَّدٍ صَ فَمِنْ أَيْنَ يَخْتَارُ هَؤُلَاءِ الْجُهَالُ إِنَّ الْإِمَامَةَ هِيَ مَنْزِلَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَ إِرْثُ الْأَوْصِيَاءِ إِنَّ الْإِمَامَةَ خِلَافَةُ اللَّهِ وَ خِلَافَةُ الرَّسُولِ صَ وَ مَقَامُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَ وَ مِيرَاثُ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ عَ إِنَّ الْإِمَامَةَ زِمَامُ الدِّينِ وَ نِظَامُ الْمُسْلِمِينَ وَ صَلَاحُ الدُّنْيَا وَ عِزُّ الْمُؤْمِنِينَ ...^١

الْإِمَامُ وَاحِدٌ دَهْرُهُ لَا يُدَانِيهِ أَحَدٌ وَ لَا يُعَادِلُهُ عَالِمٌ وَ لَا يُوجَدُ مِنْهُ بَدَلٌ وَ لَا لَهُ مِثْلٌ وَ لَا نَظِيرٌ مَخْصُوصٌ بِالْفَضْلِ كُلُّهُ مِنْ غَيْرِ طَلَبٍ مِنْهُ لَهُ وَ لَا اِكْتِسَابٍ بَلْ اِكْتِسَاصٌ مِنَ الْمُفْضِلِ الْوَهَّابِ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَبْلُغُ مَعْرِفَةَ الْإِمَامِ أَوْ يُمَكِّنُهُ اخْتِيَارَهُ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ ضَلَّتِ الْعُقُولُ وَ تَاهَتْ الْحُلُومُ وَ حَارَتْ الْأَلْبَابُ وَ خَسَّتِ الْعُيُونُ وَ تَصَاغَرَتِ الْعُظَمَاءُ وَ تَحَيَّرَتِ الْحُكَمَاءُ وَ تَقَاصَرَتِ الْحُلَمَاءُ وَ حَصُرَتِ الْخُطَبَاءُ وَ جَهَلَتِ الْأَلْبَاءُ وَ كَلَّتِ الشُّعْرَاءُ وَ عَجَزَتِ الْأَدْبَاءُ وَ عَيَّيَتِ الْبُلَغَاءُ عَنْ وَصْفِ شَأْنٍ مِنْ شَأْنِهِ أَوْ فَضِيلَةٍ مِنْ فَضَائِلِهِ وَ أَقَرَّتْ بِالْعَجْزِ وَ التَّقْصِيرِ وَ كَيْفَ يُوصَفُ بِكُلِّهِ أَوْ يُنَعَتُ بِكُنْهِهِ أَوْ يُفْهَمُ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِهِ أَوْ يُوجَدُ مِنْ يَقُومُ مَقَامَهُ وَ يُغْنِي عَنْهُ لَا كَيْفَ وَ أَنَّى وَ هُوَ بِحَيْثُ النُّجْمِ مِنْ يَدِ الْمُتَنَوِّلِينَ وَ وَصَفِ الْوَاصِفِينَ فَأَيْنَ الْاِخْتِيَارُ مِنْ هَذَا وَ أَيْنَ الْعُقُولُ عَنْ هَذَا وَ أَيْنَ يُوجَدُ مِثْلُ هَذَا أَوْ تَظُنُّونَ أَنَّ ذَلِكَ يُوجَدُ فِي غَيْرِ آلِ الرَّسُولِ مُحَمَّدٍ صَ كَذَبْتَهُمْ وَ اللَّهُ أَنْفُسَهُمْ وَ مَنَّتَهُمُ الْآبَاطِيلَ فَارْتَقَوْا مُرْتَقَى صَعْبًا دَحْضًا تَزَلُّ عَنْهُ إِلَى الْحَضِيضِ أَقْدَامُهُمْ رَامُوا إِقَامَةَ الْإِمَامِ بِعُقُولٍ حَائِرَةٍ بَائِرَةٍ نَاقِصَةٍ وَ آرَاءٍ مُضِلَّةٍ فَلَمْ يَزِدَادُوا مِنْهُ إِلَّا بَعْدًا «فَاتْلَهُمُ اللَّهُ أَنِّي يُؤْفِكُونَ» (توبه/٣٠) وَ لَقَدْ رَامُوا صَعْبًا وَ قَالُوا إِنْكَارًا وَ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا وَ وَقَعُوا فِي الْحَيْرَةِ إِذْ تَرَكُوا الْإِمَامَ عَنْ بَصِيرَةٍ وَ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ رَغَبُوا عَنْ اخْتِيَارِ اللَّهِ وَ اخْتِيَارِ رَسُولِ اللَّهِ صَ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ إِلَى اخْتِيَارِهِمْ وَ الْقُرْآنُ يَنَادِيهِمْ «وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» (قصص/٦٧) وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ» (احزاب/٣٦) الْآيَةُ وَ قَالَ

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ» (انبيا/٧٢-٧٣) فَلَمْ تَزَلْ فِي ذُرِّيَّتِهِ يَرِثُهَا بَعْضٌ عَنْ بَعْضٍ قَرْنًا فَقَرْنًا حَتَّى وَرَثَهَا اللَّهُ تَعَالَى النَّبِيُّ صَ فَقَالَ جَلَّ وَ تَعَالَى «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هَذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» (آل عمران/٦٨) فَكَانَتْ لَهُ عَاصَةُ فَقَلَّدَهَا صَ عَلِيًّا عَ بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى رَسْمِ مَا فَرَضَ اللَّهُ فَصَارَتْ فِي ذُرِّيَّتِهِ الْأَصْفِيَاءِ الَّذِينَ آتَاهُمُ اللَّهُ الْعِلْمَ وَ الْإِيمَانَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى «وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ» (روم/٥٦)

١. إِنَّ الْإِمَامَةَ أَسُّ الْإِسْلَامِ النَّامِي وَ فَرْعُهُ السَّامِي بِالْإِمَامِ تَمَامُ الصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ الصِّيَامِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ تَوْفِيرُ الْفَقْرِ وَ الصَّدَقَاتِ وَ إِمْضَاءُ الْحُدُودِ وَ الْأَحْكَامِ وَ مَنَعُ التُّغُورِ وَ الْأَطْرَافِ الْإِمَامُ يُحِلُّ حَلَالَ اللَّهِ وَ يَحْرُمُ حَرَامَ اللَّهِ وَ يُقِيمُ حُدُودَ اللَّهِ وَ يَذْبُ عَنْ دِينِ اللَّهِ وَ يَدْعُو إِلَى سَبِيلِ رَبِّهِ «بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» (نحل/١٢٥) وَ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ الْإِمَامُ كَالشَّمْسِ الطَّالِعَةِ الْمُجَلَّلَةِ بِنُورِهَا لِلْعَالَمِ وَ هِيَ فِي الْأَفُقِ بِحَيْثُ لَا تَنَالُهَا الْأَيْدِي وَ الْأَبْصَارُ الْإِمَامُ الْبَدْرُ الْمُنِيرُ وَ السَّرَاجُ الزَّاهِرُ وَ النُّورُ السَّاطِعُ وَ النَّجْمُ الْهَادِي فِي غِيَاهِبِ الدُّجَى وَ أَجَوَازِ الْبُلْدَانِ وَ الْفَقَارِ وَ لُجَجِ الْبَحَارِ الْإِمَامُ الْمَاءُ الْعَذْبُ عَلَى الظَّمَا وَ الدَّالُّ عَلَى الْهُدَى وَ الْمُنْجِي مِنَ الرَّدَى الْإِمَامُ النَّارُ عَلَى الْيَفَاعِ الْحَارِّ لِمَنْ اصْطَلَى بِهِ وَ الدَّلِيلُ فِي الْمَهَالِكِ مَنْ فَارَقَهُ فَهَالِكُ الْإِمَامِ السَّحَابُ الْمَاطِرُ وَ الْغَيْثُ الْهَاطِلُ وَ الشَّمْسُ الْمُضِيئَةُ وَ السَّمَاءُ الظَّلِيلَةُ وَ الْأَرْضُ الْبَسِيطَةُ وَ الْعَيْنُ الْغَزِيرَةُ وَ الْغَدِيرُ وَ الرُّوضَةُ الْإِمَامُ الْأَنْبَسُ الرَفِيقُ وَ الْوَالِدُ الشَّفِيقُ وَ الْأَخُ الشَّقِيقُ وَ الْأُمُّ الْبَرَّةُ بِالْوَلَدِ الصَّغِيرِ وَ مَفْرَعُ الْعِبَادِ فِي الدَّاهِيَةِ النَّادِ الْإِمَامُ أَمِينُ اللَّهِ فِي خَلْقِهِ وَ حُجَّتُهُ عَلَى عِبَادِهِ وَ خَلِيفَتُهُ فِي بِلَادِهِ وَ الدَّاعِي إِلَى اللَّهِ وَ الذَّابُّ عَنْ حُرْمِ اللَّهِ الْإِمَامُ الْمُطَهَّرُ مِنَ الذُّنُوبِ وَ الْمُبْرَأُ عَنِ الْعُيُوبِ الْمَخْصُوصُ بِالْعِلْمِ الْمَوْسُومُ بِالْحِلْمِ نِظَامُ الدِّينِ وَ عِزُّ الْمُسْلِمِينَ وَ غِيْظُ الْمُنَافِقِينَ وَ بَوَارُ الْكَافِرِينَ

«مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ إِنْ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنْ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فُلْيَاتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ» (قلم/۳۶-۴۱)^۱

(۲) از امام باقر ع روایت شده است:

آنچه می‌دانید بگویید؛ و در مورد آنچه نمی‌دانید بگویید «خدا بهتر می‌داند»؛ چرا که گاه شخص آیه‌ای را از قرآن بیرون می‌کشد و در آن سقوط می‌کند در فاصله‌ای بیشتر از فاصله آسمان و زمین. [یعنی برداشتی که به آیه نسبت می‌دهد این اندازه بی‌ربط است].

الکافی، ج ۱، ص ۴۲

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبَانَ الْأَحْمَرِ عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

مَا عَلِمْتُمْ فَقُولُوا وَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَقُولُوا اللَّهُ أَعْلَمُ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَنَزِعُ الْآيَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَخِرُّ فِيهَا أَبْعَدَ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ.

تدبر

(۱) «إِنْ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ»

۱. وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (محمد/۲۴) «أَمْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ» (توبه/۸۷) أَمْ «قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ إِنْ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ» (انفال/۲۱-۲۳) أَمْ «قَالُوا سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا» (بقره/۹۳) بَلْ «هُوَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ» (جمعه/۴) فَكَيْفَ لَهُمْ بِاخْتِيَارِ الْإِمَامِ وَ الْإِمَامِ عَالِمٌ لَا يَجْهَلُ وَ رَاعٍ لَا يُنْكَلُ مَعْدِنِ الْقُدْسِ وَ الطَّهَارَةِ وَ النُّسْكِ وَ الزَّهَادَةِ وَ الْعِلْمِ وَ الْعِبَادَةِ مَخْصُوصٌ بِدَعْوَةِ الرَّسُولِ ص وَ نَسْلِ الْمُطَهَّرَةِ الْبَتُولِ لَا مَغْمَزٍ فِيهِ فِي نَسَبٍ وَ لَا يُدَانِيهِ ذُو حَسَبٍ فِي الْبَيْتِ مِنْ قُرَيْشٍ وَ الذَّرْوَةِ مِنْ هَاشِمٍ وَ الْعَتَرَةِ مِنَ الرَّسُولِ ص وَ الرِّضَا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ شَرَفَ الْأَشْرَافِ وَ الْفَرْعُ مِنْ عَبْدِ مَنَافٍ نَامِي الْعِلْمِ كَامِلُ الْحِلْمِ مُضْطَلَعٌ بِالْإِمَامَةِ عَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ مَفْرُوضُ الطَّاعَةِ قَائِمٌ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ نَاصِحٌ لِعِبَادِ اللَّهِ حَافِظٌ لِدِينِ اللَّهِ إِنْ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأئِمَّةُ ص يُوقَفُهُمُ اللَّهُ وَ يُؤْتِيهِمْ مِنْ مَخْزُونِ عِلْمِهِ وَ حِكْمِهِ مَا لَا يُؤْتِيهِ غَيْرُهُمْ فَيَكُونُ عِلْمُهُمْ فَوْقَ عِلْمِ أَهْلِ الزَّمَانِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِيَ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» (يونس/۳۵) وَ قَوْلِهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» (بقره/۲۶۹) وَ قَوْلِهِ فِي طَالُوتَ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (بقره/۲۴۷) وَ قَالَ لِنَبِيِّهِ ص «أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا» (نساء/۱۱۳) وَ قَالَ فِي الْأئِمَّةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِ وَ عَتَرَتِهِ وَ ذُرِّيَّتِهِ ص «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفَى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا» (نساء/۵۳-۵۴) وَ إِنْ الْعَبْدُ إِذَا اخْتَارَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَأُمُورِ عِبَادِهِ شَرَحَ صَدْرَهُ لِذَلِكَ وَ أَوْدَعَ قَلْبَهُ بِنَابِيعِ الْحِكْمَةِ وَ الْهَمُّ الْعِلْمُ إِلَهَامًا فَلَمْ يَعْزُ بِجَوَابٍ وَ لَا يُحِيرُ فِيهِ عَنِ الصَّوَابِ فَهُوَ مَعْصُومٌ مُؤَيَّدٌ مُوَفَّقٌ مُسَدَّدٌ قَدْ آمَنَ مِنَ الْخَطَايَا وَ الزَّلَلِ وَ الْعَثَارِ يَخْصُهُ اللَّهُ بِذَلِكَ لِيَكُونَ حُجَّتُهُ عَلَى عِبَادِهِ وَ شَاهِدُهُ عَلَى خَلْقِهِ وَ «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ» (جمعه/۴) فَهَلْ يَقْدِرُونَ عَلَى مِثْلِ هَذَا فَيَخْتَارُونَهُ أَوْ يَكُونُ مُخْتَارَهُمْ بِهَذِهِ الصِّفَةِ فَيَقْدِمُونَهُ تَعَدُّوا وَ بَيَّتَ اللَّهُ الْحَقَّ وَ نَبَذُوا «كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (بقره/۱۰۱) وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْهُدَى وَ الشِّفَاءَ فَنَبَذُوهُ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ فَذَمُّهُمُ اللَّهُ وَ مَقْتَهُمْ وَ اتَّعَسَهُمْ فَقَالَ جَلَّ وَ تَعَالَى «وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (قصص/۵۰) وَ قَالَ «فَتَعَسَاءَ لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ» (محمد/۸) وَ قَالَ «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ» (غافر/۳۵) وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا.

درباره مقصود از این آیه با توجه به نسبت آن با آیات قبل و بعد دست کم دو وجه گفته‌اند (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹):
الف. این آیه، توضیح مفاد «تدرسون: درس گرفته‌اید» در آیه قبل است؛ یعنی: آیا شما را کتاب‌هایی آسمانی هست که در آن درس آموخته‌اید «که واقعا برای شما [مجاز] است هر آنچه اختیار کنید»!

ب. این جمله مستقلی است و منظور از آن این است که اگر چنین حکمی می‌کنید: «شما می‌توانید در نزد خودتان هر آنچه می‌خواهید اختیار کنید»؛ اما واقعیت این گونه نیست و این روش درستی نیست که در پیش گرفته‌اید.

نکته تخصصی نحوی برای تفسیر آیه

اگرچه به لحاظ نحوی، معنی دوم راحت‌تر قابل استنباط است (زیرا «إن» در جایی می‌آید که با جمله مستقلی سر و کار داشته باشیم؛ و وقتی قرار است که جمله مورد نظر ادامه جمله قبل باشد از «أن» باید استفاده شود و اینجا چون مفاد «درس گرفتن» مورد نظر است [= درس گرفته‌اید که ...]، باید به صورت «بأنّ...» باشد) اما معنای اول، معنایی است که به لحاظ سیاق بیشتر به ذهن خطور می‌کند، و البته به لحاظ نحوی آن هم درست است و توجیه نحوی آن این است که چون «لام» تاکید بر روی خبر آمده (ل + ما تخيرون) لذا حرف «ب» افتاده و «ان» به صورت مکسور (نه مفتوح) آمده است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

۲) «إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ»

بسته به اینکه مرجع ضمیر در «فيه» را چه بدانیم، معانی متعددی برای این آیه قابل فرض است:

الف. منظور «در عالم آخرت» است؛ یعنی: واقعا برای شما در عالم آخرت، آن چیزی است که خودتان اختیار کنید؟! (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۳)

ب. منظور «در آن کتاب» است؛ یعنی: واقعا برای شما در آن کتاب آسمانی، [مجاز شمرده شده] است که خودتان [هر چه خواستید] اختیار کنید؟! (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

ج. ...

۳) «إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ»

خدا به این کفار که می‌پندارند اگر قیامتی باشد باز خدا بهره آنها را کمتر از مومنان قرار نخواهد داد می‌فرماید که واقعا گمان می‌کنید که در کتابهای آسمانی قبلی بیان شده که برای شماست هر آنچه اختیار کنید!

نکته تخصصی انسان‌شناسی

آرزواندیشی انسان را تا بدانجا پیش می‌برد که خود را محور همه چیز می‌بیند تا جایی که می‌پندارد دین و کتاب آسمانی هم تنها و تنها چیزی را می‌گوید که دلخواه و دلپسند خود وی باشد، ولو آن چیز برخلاف عقل و عدل باشد!

پس باید بسیار مراقب بود که در مقام فهم و استناد مطلبی به دین خدا تنها سخنی بگوییم که به صحت آن یقین داریم، نه اینکه هرچه خوشمان آمد، به دین بچسبانیم. (حدیث ۲)

(۴) «إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ»

کتاب‌های آسمانی [و احکام خدا] تابع تمایلات لجام‌گسیخته انسان‌ها نیست.
(تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۵) (همچنین حدیث ۱)

تاملی در نحوه تبلیغ دین

قرآن کریم مواخذه می‌کند کسانی را که می‌پندارند در دین خدا، همه چیز آن طور است که خودشان دلشان بخواهد. برخی انسانها گمان می‌کنند برای جذب افراد به دین، باید فقط نکاتی که خوشایند آنهاست گفت و از گفتن همه حقایق دین خودداری کرد. اگرچه در مقام تبلیغ دین باید متناسب با ظرفیت مخاطبان سخن گفت و در مقام جذب افراد، علی‌القاعده باید از مطالبی آغاز کرد که جذابیت داشته باشد، اما بسیار باید مراقب باشیم که مبدا به بهانه جذب، دین را صرفاً تابع تمایلات افراد سازیم. دین با تمایلات فطری انسان قطعاً به طور کامل سازگار است؛ اما این گونه نیست که تابع صددرصد تمایلات غریزی و دلخواه‌های سلیقه‌ای و ... هم باشد؛ بلکه آمده است تا این تمایلات انسان را مدیریت کند. همان طور که در مقام تبلیغ دین، رماندن افراد و تحمیل مطالبی که ظرفیت درک آن را ندارند خطاست؛ این مطلب هم که دین را به صورتی جلوه دهیم که افراد انتظار داشته باشند دین هیچ مقاومتی در برابر تمایلات لجام‌گسیخته آنها نداشته باشد نیز نارواست.

شاید یکی از علل روی آوردن برخی افراد به عرفان‌های ساختگی و وارداتی به جای شریعت اسلام این باشد که افراد عادت کرده‌اند فقط و فقط دلخواه نفسانی خود را معیار قبول هر چیزی قرار دهند؛ و این معنویت‌های کاذب، افراد را در دلخواه‌هایشان کاملاً آزاد می‌گذارند؛ در حالی که دینی که دغدغه رشد و سعادت انسان را دارد هیچگاه حاضر نیست به بهانه آزادی، از ارائه مسیر صحیح زندگی خودداری کند.

(۵) «إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ»

صرف اینکه یک سخن جذاب و مورد پسند ماست، دلیل نمی‌شود که آن سخن درست باشد.

(۵۰۴) سوره قلم (۶۸) آیه ۳۹ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ۱۳۹۶/۵/۱۹

ترجمه

یا [مگر] عهد و پیمانی [= سوگندی] برعهده ما دارید، مورد تاکید تا روز قیامت، که هر آنچه حکم کنید برای شما روا

باشد؟!

«أَيْمَانٌ»

«أَيْمَان» جمع «يَمِين» و از ماده «يَمِن» است. قبلاً (جلسه ۲۳۷ <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-17>) بیان شد که برخی اصل معنای این کلمه را از واژه «يَمِين» به معنای «دست راست» دانسته‌اند که بعداً به مناسبت در معنای «قسم خوردن» (چون هنگام هم‌قسم شدن غالباً دست راست را در دست هم می‌گذاشتند) به کار رفته است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۹۴) اما برخی معتقدند که «يَمِين» به معنای سوگند، اگرچه تناسبی با معنای عربی واژه دارد، اما در اصل از زبان‌های عبری و سریانی گرفته شده است. (التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۱۴، ص ۲۷۰)

در قرآن کریم، اگر از تعبیر "مَلِكٌ يَمِينٌ" یا «أَيْمَانٌ» (مَلَكْتُ يَمِينُكَ؛ مَلَكْتُ أَيْمَانُهُمْ) که ۱۴ بار آمده و به معنای «صاحب اختیار (ارباب) کسی بودن» است صرف نظر شود، تمامی مواردی که کلمه «يَمِين» (به صورت مفرد) به کار رفته به معنای «دست راست» (یا «سمت راست») است و تمامی مواردی که کلمه «أَيْمَان» (به صورت جمع) به کار رفته (جز یک مورد، که به معنای «سمت راست‌ها» است: لَا تَتَيْنَّهُمْ ... عَنْ أَيْمَانِهِمْ؛ اعراف/۱۷) به معنای «سوگندها» می‌باشد. (مانند همین آیه حاضر) «بِالْغَةِ»^۱

در مورد ماده «بلغ» قبلاً (در جلسه ۴۱۳ <http://yekaye.ir/al-anbiaa-21-106>) توضیح داده شد که برخی آن را به معنای «وصول» و «رسیدن» می‌دانند و برخی آن را به معنای «به نهایی ترین حد شیء رسیدن». و «بِالْغَةِ» اسم فاعل آن است و علت مونث آمدن آن این است که صفت برای «أَيْمَان» قرار گرفته است.

«أَيْمَانٌ ... بِالْغَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

اختلاف فوق در معنای «بلغ»، بخوبی ثمره خود در این آیه نشان می‌دهد و ما را با دو گونه تحلیل نحوی آیه مواجه می‌سازد: گفته شد که «بِالْغَةِ» در اینجا صفت برای «أَيْمَان» است؛ اما اینکه «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» متعلق به «أَيْمَانٌ» باشد یا متعلق به «بِالْغَةِ»، متناسب با هر یک معانی «بلغ»، احتمالی قابل طرح است:

اگر «بلغ» را به معنای «رسیدن» بدانیم، آنگاه «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» متعلق به «بِالْغَةِ» است؛ و معنای آیه این می‌شود که «آنها سوگندهایی از ما گرفته‌اند که تا روز قیامت ادامه دارد و زمان اعتبار آن تا روز قیامت می‌رسد». (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۳)

اگر «بلغ» را به معنای «به نهایی ترین حد شیء رسیدن» بدانیم؛ آنگاه «أَيْمَانٌ بِالْغَةِ» به معنای «سوگند موکد» (سوگندی در نهایت امر خود، که بشدت مورد تاکید است) می‌باشد؛ و «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» متعلق به «أَيْمَانٌ» می‌باشد و معنای آیه این می‌شود

۱. اختلاف قرائت در «بِالْغَةِ» و «إِنْ لَكُمْ»:

قرأ الجمهور: بِالْغَةِ بِالرَّفْعِ عَلَى الصِّفَةِ، وَ الْحَسَنُ وَ زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ: بِالنَّصْبِ عَلَى الْحَالِ مِنَ الضَّمِيرِ الْمُسْتَكْنِ فِي عَلَيْنَا؛
إِنْ لَكُمْ لَمَّا تَحْكُمُونَ... وَ قَرَأَ الْأَعْرَجُ: «أِنْ لَكُمْ عَلَيَّ»، كَالَّتِي قَبْلَهَا عَلَى الْاسْتِفْهَامِ.

(البحر المحيط في التفسير، ج ۱۰، ص ۲۴۶)

که: «آنها سوگندهای مورد تاکید از ما گرفته‌اند، سوگندهایی تا روز قیامت». (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۹۴؛ مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۳)

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

حکم بر دو گونه است: حکم خدا و حکم جاهلیت؛ و آنکه در حکم خدا به خطا رود، به حکم جاهلیت حکم کرده است. الکافی، ج ۷، ص ۴۰۷

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
الْحُكْمُ حُكْمَانِ حُكْمُ اللَّهِ وَ حُكْمُ الْجَاهِلِيَّةِ فَمَنْ أَخْطَأَ حُكْمَ اللَّهِ حَكَمَ بِحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ.

(۲) از امام کاظم ع روایت شده است که رسول الله فرمودند:

از تکذیب خداوند بر حذر باشید!

گفته شد: یا رسول الله! و چگونه چنین چیزی رخ می‌دهد؟

فرمود: گاه یکی از شما می‌گوید «خدا گفته است ...»؛ و خدا می‌گوید: دروغ گفتی؛ من نگفته‌ام؛

یا اینکه می‌گوید «خدا نگفته است ...»؛ و خدا می‌گوید: دروغ گفتی، من گفته بودم.

معانی الأخبار، ص ۳۹۰

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الدَّهْقَانِيِّ عَنْ
دُرُسْتٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ ع قَالَ:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص اتَّقُوا تَكْذِيبَ اللَّهِ!
قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ كَيْفَ ذَاكَ؟!
قَالَ يَقُولُ أَحَدُكُمْ قَالَ اللَّهُ فَيَقُولُ اللَّهُ كَذَبْتَ لَمْ أَقُلْهُ أَوْ يَقُولُ لَمْ يَقُلِ اللَّهُ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَذَبْتَ قَدْ قُلْتُهُ.

(۳) از امام باقر ع و نیز از صادق ع روایت شده است:

هر کس - از کسانی که تازیانه یا عصا به دست دارند - که [حتی] در مورد دو درهم بر اساس چیزی غیر از آنچه خداوند

نازل فرموده، حکم کند، او بدانچه خداوند عز و جل بر حضرت محمد ص نازل کرده، کافر است!

الکافی، ج ۷، ص ۴۰۷

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ عَنْ صَبَّاحِ الْأَزْرَقِ عَنْ حَكَمِ الْحَنَاطِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع وَ
حَكَمٍ عَنْ ابْنِ أَبِي يَعْقُورٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَا:

مَنْ حَكَمَ فِي دَرَاهِمَيْنِ بَغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِمَّنْ لَهُ سَوْطٌ أَوْ عَصَا فَهُوَ كَافِرٌ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى مُحَمَّدٍ ص.

توضیح

ظاهراً مقصود از «کسانی که تازیانه یا عصا به دست دارند»، به ترتیب اشاره است به حاکم [یا قاضی] و عالمی که مورد توجه است.

تدبر

(۱) «أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

اگر کفار مدعی اند که خداوند در قیامت بین آنان و مومنان تفاوتی نمی‌گذارد باید دلیلی بیاورند که تا روز قیامت این دلیل به کارشان بیاید؛ نه اینکه فقط الان برای خودشان مایه دلخوشی باشد!

(۲) «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ؟ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ؟ ... أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا ...»

تا اینجا از کفار سه گونه استدلال طلب شد؛ مفسران دسته‌بندی‌های گوناگونی از این سه به عمل آورده‌اند؛ از جمله:
الف. هر مطلبی که انسان ادعا می‌کند یا باید بر اساس حکم عقل باشد، وگرنه باید دلیلی از جانب خدا داشته باشد، که این دلیل یا مطلبی در یک کتاب آسمانی است یا اینکه خودشان مستقیماً با خدا سخن گفته و از او شاهی آورده باشند! (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۲)

ب. استدلال و استناد یا باید به عقل باشد، یا به کتاب آسمانی، یا بر اساس تعهد و پیمان. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۵)
ج. در مقام بحث کردن با دیگران سه گونه می‌توان استدلال آورد: یک به واضحات عقلی (که هیچکس در آن اختلاف ندارد) برگردانیم، یا به سخنی که خداوند گفته است، یا به آنچه بین ما قبلاً توافق شده و طرفین آن را پذیرفته‌ایم.
د. ...

(۳) «أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ»

خداوند با هیچ انسانی پیمان نبسته که او حق داشته باشد هر گونه که دلش می‌خواهد حکم کند.
به تعبیر دیگر،

خداوند هیچ تعهدی نداده که حقیقت همان چیزی است که شما حکم می‌کنید. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۶)

۱۳۹۶/۵/۲۰

۵۰۵) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۰ سَلِّمُوا لَهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ

ترجمه

از آنان بپرس: کدامشان ضامن این [ادعا] است؟

حدیث

(۱) ابوالربیع شامی می‌گوید: به امام صادق ع عرض کردم که کمترین چیزی که بنده را از ایمان بیرون می‌برد چیست؟ فرمود: نظری را می‌فهمد که مخالف حق است اما بر آن اصرار می‌ورزد.

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ الشَّامِيِّ قَالَ:
قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا أَذْنِي مَا يَخْرُجُ الْعَبْدُ مِنَ الْإِيمَانِ؟
فَقَالَ الرَّأْيُ يَرَاهُ مُخَالَفًا لِلْحَقِّ فَيَقِيمُ عَلَيْهِ.

(۲) از امام صادق ع درباره دو نفری سوال شد که در مطلبی اختلاف داشتند، یکی از آنها بر اساس نظر شخصی خودش گفت: «من شهادت می‌دهم که مطلب چنین و چنان است»؛ و اتفاقاً مطلبش هم موافق با حق درآمد؛ و دیگری دست نگه داشت و گفت: حرف، حرف علماست. [= من نمی‌دانم و در این مورد به سخن عالمان اعتماد می‌کنم].

امام ع فرمود: این [نفر دوم] برتر (یا اینکه فرمود: پارسا تر) است.

عَنْهُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ رَجُلٍ لَمْ يُسَمِّهِ أَنَّهُ:
سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ رَجُلَانِ تَدَارَعَا فِي شَيْءٍ فَقَالَ أَحَدُهُمَا أَشْهَدُ أَنَّ هَذَا كَذَّابٌ وَكَذَا بَرَأِيهِ فَوَافَقَ الْحَقُّ وَكَفَّ الْآخَرُ فَقَالَ الْقَوْلُ
قَوْلُ الْعُلَمَاءِ؟
فَقَالَ هَذَا أَفْضَلُ الرَّجُلَيْنِ؛ أَوْ قَالَ أَوْرَعُهُمَا.

(۳) حمزه بن طیار می‌گوید: برخی از خطبه‌های امام باقر ع را بر امام صادق ع عرضه کردم [تا مطمئن شوم درست به دست من رسیده است] تا به جایی رسیدم که امام ع فرمود: کافی است و دیگر ساکت باش. سپس فرمود:

شما را در میان آنچه نمی‌دانید و به شما رسیده است سزاوار نیست کاری انجام دهید جز دست نگهداشتن از آن، و بر جای خود ماندن، و آن را به امامان هدایت برگرداندن، تا آنها شما را بر راه میانه سوار کنند و کوری را از شما بزدایند و در آن مطلب حق را به شما بشناسانند که خداوند متعال می‌فرماید: «پس، از اهل ذکر بپرسید اگر طوری هستید که نمی‌دانید» (نحل/۴۳).

مُحَمَّدٌ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَمَزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ أَنَّهُ:
عَرَّضَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ بَعْضَ خُطْبِ أَبِيهِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَوْضِعاً مِنْهَا قَالَ لَهُ كُفَّ وَاسْكُتْ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

۱. مرحوم کلینی از مرحوم برقی نقل کرده است اما سخن مرحوم برقی در محاسن دو روایت است:

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: إِنَّهُ لَا يَسْعَى فِيمَا يَنْزِلُ بِكُمْ مِمَّا لَا تَعْمَلُونَ إِلَّا الْكَفُّ عَنْهُ وَالتَّثَبُّتُ فِيهِ وَالرَّدُّ إِلَى أُمَّةِ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى يُعْرِفُوكُمْ فِيهِ الْحَقُّ وَيَحْمِلُوكُمْ فِيهِ عَلَى الْقَصْدِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
عَنْهُ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَمَزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ أَنَّهُ عَرَّضَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ بَعْضَ خُطْبِ أَبِيهِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَوْضِعاً مِنْهَا قَالَ لَهُ كُفَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ اكْتُبْ فَأَمَلَى عَلَيْهِ أَنَّهُ لَا يَنْفَعُكُمْ فِيمَا يَنْزِلُ بِكُمْ مِمَّا لَا تَعْلَمُونَ إِلَّا الْكَفُّ عَنْهُ وَالتَّثَبُّتُ فِيهِ وَرَدُّهُ إِلَى أُمَّةِ الْهُدَى حَتَّى يَحْمِلُوكُمْ فِيهِ عَلَى الْقَصْدِ.

لَا يَسْعَاكُمْ فِيمَا يَنْزِلُ بِكُمْ مِمَّا لَا تَعْلَمُونَ إِلَّا الْكَفُّ عَنْهُ وَالتَّثْبُتُ وَالرَّدُّ إِلَى أُمَمِهِ الْهُدَى حَتَّى يَحْمِلُوكُمْ فِيهِ عَلَى الْقَصْدِ وَ يَجْلُوا عَنْكُمْ فِيهِ الْعَمَى وَ يُعْرِفُوكُمْ فِيهِ الْحَقَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ».

تدبر

(۱) «سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيم»

عده‌ای کفرورزیدن و مسلمان نشدن را چندان اقدام مهمی نمی‌شمروند و انتظار دارند علی‌رغم چنین جرم عظیمی، خداوند هیچ تفاوتی بین آنان که مسلمان و تسلیم حقیقت‌اند و آنان که مرتکب چنین جرمی شده‌اند نگذارد! خداوند بعد از اینکه تذکر داد که اینها نه از جانب عقل دلیلی دارند نه از جانب وحی، و نه این سخنشان مبتنی بر یک توافق پیشینی است، به پیامبرش می‌فرماید از آنها بپرس که کدامشان ضامن این حرف است و مسئولیت این حرف را برعهده می‌گیرد؛ که اینها روز قیامت می‌خواهند به او تکیه کنند.

(۲) «سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيم»

اگر کسی ادعایی را مطرح می‌کند، و بر این ادعایش دلیل واضح عقلی یا دلیل معتبر نقلی اقامه نکرده است، باید از او پرسید که چه کسی این مدعایش را ضمانت می‌کند. اگر افراد همین نکته ساده روش‌شناسی را در مواجهه با مطالب - بویژه مطالب مربوط به دین و معنویت و آخرت - جدی بگیرند، بازار خرافه‌پرستی و معنویت‌های دروغین و عرفان‌های ساختگی تعطیل خواهد شد.

تذکری در زمینه سیر و سلوک

امروزه موجی در میان جوانان پدید آمده است که «دنبال حکیم و مرادی می‌گردند تا دست آنها را بگیرد و آنها را در مسیر سیر و سلوک پیش ببرد». و همین امر بازار شیادان را رونق بخشیده است؛ و در کمال تعجب گاه چنین امری در میان جوانان بسیار متدین و دغدغه‌مند هم مشاهده می‌شود و افراد ظاهرالصلاح هم بیکار ننشسته و از این فضا برای افزودن شمار مریدان خود حداکثر استفاده را می‌کنند.

یادمان باشد: خداوند عقل را به ما به عنوان «حجت درون» داده، و ما در مورد هیچکس مجاز نیستیم که تبعیت بی‌چون و چرا انجام دهیم. اگر از پیامبر و اهل بیت ع تبعیت مطلق می‌کنیم، چون قبلاً با همین عقل خود، عصمت و مصونیت آنان از خطا را اثبات کرده‌ایم و برای این تبعیت نزد خداوند و عقل خود حجت داریم. حتی در خصوص فقها و علمای دین هم اجازه تبعیت چشم و گوش بسته نداریم و تنها در حدی که امام معصوم به ما اجازه داده است می‌توانیم تبعیت کنیم (و برای همین است که در روایت معروفی که از امام صادق ع درباره ضرورت تقلید از علما رسیده، ایشان - بعد از مذمت شدید یهودیان در پیروی چشم و گوش بسته از احبار و رهبان - شیعیان را از اینکه، از «هر عالم شیعه‌ای» تبعیت کنند برحذر داشته و صرف

«عالم بودن» را کافی ندانسته و شروط متعددی را ضمیمه کرده و در پایان حدیث فرموده که این اوصاف تنها در برخی از فقهای شیعه یافت می‌شود، نه در همه: وَ ذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا بَعْضُ فَقَهَاءِ الشَّيْعَةِ لَا جَمِيعَهُمُ، [الإحتجاج، ج ۲، ص ۴۵۸]^۱

دستوراتی که افراد در زمینه سیر و سلوک مطرح می‌کنند یا برگرفته از تعالیم شریعت است، که این از باب همان رجوع به فقیهانی است که امامان رجوع بدانها را مُجاز شمرده‌اند؛ یا مطالبی است که نه در عقل واضح و نه در نقل معتبر سندیتی ندارد. در این گونه موارد این آیه رخ می‌نماید که «از آنان پرس: کدامشان ضامن این [ادعا] است؟»

در مورد معصومین خیال ما راحت است که در مقام هدایت ما هیچگاه اشتباه نمی‌کنند. اما آیا این آدم ظاهرالصلاحی که هرچه بگوید را به عنوان دستور سیر و سلوک جدی می‌گیریم، در حدی هست که اگر مطلبش اشتباه درآمد، روز قیامت بتواند زعیم و کفیل ما در پیشگاه خدا باشد؟!

حکایتی از مرحوم آیت الله بهجت

یکی از اساتید ما از ایشان نقل می‌کرد که بارها وقتی مساله تبعیت از استاد [سیر و سلوک] نزد ایشان مطرح شد فرمودند: «مسیر خدا مسیری نیست که انسان بتواند با احتمال و گمان پیش برود. [شیطان به جد در کمین نشسته و] باید برای هر گامی که برمی‌داریم یقین داشته باشیم؛ که احتیاط در این مسیر از هر کاری سزاوارتر است.»

و احتیاط هم این است که از طرفی حتی اگر در مورد فهم کلام معصوم شک کردیم توقف کنیم (حدیث ۳) و به نظر شخصی خود عمل نکنیم و به سراغ علمای واقعی برویم (حدیث ۲)؛ و از طرف دیگر تبعیت بی‌چون و چرا جز از معصوم – یا کسانی که معصوم اجازه داده، و صرفاً در همان حدی که معصوم اجازه داده – نداشته باشیم.

۳) «سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ»

تا آیه قبل مستقیماً کفار و مدعیان باطل را خطاب قرار داده بود. چرا خطاب عوض شد و در مورد بقیه مطالب، به پیامبر ص دستور داد که از آنها بپرس؟

الف. می‌خواهد نشان دهد که آنها استحقاق مخاطب خدا شدن را دیگر ندارند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۴)

۱. ایشان بعد از مذمت طولانی یهود در پیروی از اخبار و رهبان می‌فرمایند:

و بِالْإِسْنَادِ الَّذِي مَضَى ذِكْرُهُ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ ع ... ثُمَّ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِلصَّادِقِ ع فَإِذَا كَانَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ مِنَ الْيَهُودِ لَا يَعْرِفُونَ الْكِتَابَ إِلَّا بِمَا يَسْمَعُونَهُ مِنْ عُلَمَائِهِمْ لَا سَبِيلَ لَهُمْ إِلَى غَيْرِهِ فَكَيْفَ ذَمُّهُمْ بِتَقْلِيدِهِمْ وَالْقَبُولِ مِنْ عُلَمَائِهِمْ وَ هَلْ عَوَامُ الْيَهُودِ إِلَّا كَعَوَامِنَا يُقَلِّدُونَ عُلَمَاءَهُمْ فَقَالَ ع بَيْنَ عَوَامِنَا وَ عُلَمَائِنَا وَ عَوَامِ الْيَهُودِ وَ عُلَمَائِهِمْ فَرْقٌ مِنْ جِهَةٍ وَ تَسْوِيَةٌ مِنْ جِهَةٍ ... فَمَنْ قَلَّدَ مِنْ عَوَامِنَا مِثْلَ هَؤُلَاءِ الْفُقَهَاءِ فَهُمْ مِثْلُ الْيَهُودِ الَّذِينَ ذَمَّهُمُ اللَّهُ بِالتَّقْلِيدِ لِفَسَقَةِ فُقَهَائِهِمْ فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَانِئاً لِنَفْسِهِ حَافِظاً لِدِينِهِ مُخَالَفاً عَلَى هَوَاهُ مُطِيعاً لِأَمْرِ مَوْلَاهُ فَلِلْعَوَامِ أَنْ يُقَلِّدُوهُ وَ ذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا بَعْضُ فَقَهَاءِ الشَّيْعَةِ لَا جَمِيعَهُمْ ...

ب. شاید می‌خواهد پیامبر ص را به طرح سوال از آنها وادارد تا بی‌منطق بودن آنها را در مقابل دیگران عیان ساخته، آنان را رسوا کند.

ج. اگر مدعی‌ای برای ادعای خودش نه دلیل عقلی بیاورد و نه دلیل نقلی، دیگر صحبت مستقیم با او فایده‌ای ندارد.

د. ...

۵۰۶ (سوره قلم (۶۸) آیه ۴۱ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ۱۳۹۶/۵/۲۱

ترجمه

یا شریکانی دارند؟! پس شریکان‌شان را بیارند، اگر راستگو بوده‌اند!

اختلاف قرائت^۱

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

اگر عده‌ای خداوندی را که واحد است و شریک ندارد بپرستند و نماز به پا دارند و زکات بدهند و حج خانه خدا بجا آورند و ماه رمضان روزه بگیرند، سپس در مورد کاری که خداوند انجام داده یا کاری که پیامبر ص انجام داده بگویند: چرا برخلاف این کار را انجام نداد یا در دلشان نسبت به این مطلب کدورتی داشته باشند، به همین سبب [یا: به همین اندازه] مشرک خواهند بود؛ سپس این آیه را تلاوت فرمود:

«به پروردگارت سوگند ایمان نمی‌آورند مگر اینکه تو را در آنچه موردش اختلاف نظر دارند حکم قرار دهند سپس در خود حرجی نسبت بدانچه حکم کردی نیابند و کاملاً تسلیم باشند» (نساء/۶۵)

سپس امام صادق ع ادامه دادند: پس بر شما باد به تسلیم بودن [حق و حقیقتی که در برابر خدا و رسول ارائه می‌دهند].

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۸

عَلَىٰ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَحْيَى الْكَاهِلِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: لَوْ أَنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ حَجَّوْا الْبَيْتَ وَ صَامُوا شَهْرَ رَمَضَانَ ثُمَّ قَالُوا لَشَيْءٍ صَنَعَهُ اللَّهُ أَوْ صَنَعَهُ النَّبِيُّ ص أَلَّا صَنَعَ خِلَافَ الَّذِي صَنَعَ أَوْ وَجَدُوا ذَلِكَ فِي قُلُوبِهِمْ لَكَانُوا بِذَلِكَ مُشْرِكِينَ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ «فَلَا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: فَعَلَيْكُمْ بِالتَّسْلِيمِ.

۱. قرأ الجمهور: أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ وَ عبد الله و ابن أبي عبلة: فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَاهُمْ (البحر المحيط في التفسير، ج ۱۰، ص ۲۴۶)

و في قراءة عبد الله: «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَاهُمْ». وَ الشُّرَكَاءُ في معنى واحد، تقول: في هذا الأمر شرك، و فيه شركاء. (معاني القرآن،

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

هر کس از شخصی در معصیت اطاعت کند، او را پرستیده است.

الکافی، ج ۲، ص ۳۹۸

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ وَعَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَطَاعَ رَجُلًا فِي مَعْصِيَةٍ فَقَدْ عَبَدَهُ.

(۳) از امام باقر ع روایت شده است:

کسی که گوش [جان] به سخنگویی بسپارد، او را پرستیده است:

پس اگر آن سخنگو مطلبی را از جانب خداوند عز و جل ادا کند، خدا را پرستیده؛

و اگر آن سخنگو مطلبی را از جانب شیطان ادا کند، شیطان را پرستیده است.

الکافی، ج ۶، ص ۴۳۴

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأُرْمَنِ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ يَقُطِينٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ:

مَنْ أَصْغَى إِلَى نَاطِقٍ فَقَدْ عَبَدَهُ فَإِنْ كَانَ النَّاطِقُ يُؤَدِّي عَنْ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَدْ عَبَدَ اللَّهَ وَ إِنْ كَانَ النَّاطِقُ يُؤَدِّي عَنْ الشَّيْطَانِ فَقَدْ عَبَدَ الشَّيْطَانَ.

(۴) ابوبصیر می گوید از امام صادق ع درباره این آیه سوال کردم که می فرماید: «[یهودیان،] احبار [= علمای دین] و

راهبانان را به جای خدا به عنوان «رب» [= پروردگار] اتخاذ کردند.» (توبه/۳۱)

فرمودند: اما - به خدا سوگند - آنها را به پرستش خویش نخواندند، که اگر چنین می کردند آنها اجابتشان نمی کردند؛

ولیکن حرامی را حلال کردند و حلالی را حرام کردند، و از این جهت از جایی که متوجه نشدند آنها را پرستیدند.

الکافی، ج ۱، ص ۵۳

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَحْيَى عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

قُلْتُ لَهُ «اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَ رُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

فَقَالَ ع: أَمَا وَاللَّهِ مَا دَعَوْهُمْ إِلَى عِبَادَةِ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ دَعَوْهُمْ مَا أَجَابُوهُمْ وَ لَكِنْ أَحَلُّوا لَهُمْ حَرَامًا وَ حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ حَلَالًا فَعَبَدُوهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ.

تدبر

(۱) «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ»

عده‌ای انتظار دارند خداوند بین اینان که کفرورزیده‌اند با آنان که مسلمان و تسلیم حقیقت‌اند هیچ تفاوتی نگذارد! خداوند در آیات قبل گزینه‌هایی را که برای پذیرش یک ادعا معقول بود مطرح کرد (دلیل عقلی یا نقلی یا یک توافق قبلی) و نشان داد که ادعای اینان فاقد همه آن گزینه‌هاست.

در اینجا گزینه نامعقولی را که احتمالاً در ذهن برخی از آنان بوده، مطرح می‌کند و آن را به چالش می‌کشد. آنان مشرک بوده‌اند؛ پس شاید به آن شریکان دروغینی که برای خدا قرار داده‌اند، اعتماد کرده‌اند؛ که این شریکان بیایند و در روز قیامت اینان را هم‌رتبه مسلمانان حقیقی قرار دهند؟! خداوند به پیامبرش می‌فرماید: اگر راست می‌گویند این شریکانشان را بیاورند که آیا اصلاً در همین دنیا کاری از دست آنها برمی‌آید، تا اینکه آنان بخواهند در قیامت روی شفاعت اینها حساب کنند؟! (اقتباس از المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۴)

نکته تفسیری

برخی مفسران در مورد مراد و منظور این آیه، نظرات دیگری را مطرح کرده‌اند، از جمله:
الف. آنان همفکران خود (کسانی که در این باور با آنها شریکند) را بیاورند؛
ب. آنان شاهدانی که بر صحت باور آنها شهادت دهند بیاورند؛
اما علامه طباطبایی این برداشت‌ها را مردود می‌داند، در مورد اولی، از این جهت که گفتن چنین جمله‌ای در مقام احتجاج هیچ فایده‌ای ندارد؛ و در مورد دومی، علاوه بر اینکه شاهد لفظی‌ای برای این معنا وجود ندارد، حداکثر، همان مفادی می‌شود که در آیه قبل فرموده بود و صرفاً یک مطلب تکراری خواهد بود.

۲) «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صادِقِينَ»

خداوند که حق و حقیقت محض است، واحد است و شریکی ندارد؛ نه هم‌رتبه او کسی هست؛ و نه در انجام کارهای عالم همکاری دارد. همه عالم تنها و تنها در طول او و تحت مشیت اوست؛ و هر چیزی که در کنار او و هم‌عرض او بخواهد مطرح شود جز باطل نیست.

پس هر کس، به هر سخن غیر حقی دل بدهد (حدیث ۳)،

یا کار ناشایسته‌ای (= گناهی را علی‌رغم دستور خدا) انجام دهد (حدیث ۲)،

یا چیزی را بدون استناد به خدا و صرفاً بر اساس سلیقه و دلخواه خود یا دیگران مجاز یا ممنوع بشمرد (حدیث ۴)،

یا حتی در ته دلش نسبت به حکم خدا و رسولش - که حق و حقیقت محض است - ناخرسند باشد (حدیث ۱)،

مشرک است و به خداوند شرک ورزیده است؛ هرچند در ظاهر خود را مسلمان و موحد بشمرد!

۱. البته کسانی که این احتمال را مطرح کرده‌اند چنین توضیح داده‌اند که: بگوئید سایر مردمانی که در چنین باوری با شما شریکند بیایند تا معلوم شود که هیچکس چنین سخن باطلی را قبول ندارد، همان گونه که هیچ کتاب آسمانی و نه عهدی از جانب خدا بر این دلالت داشت و نه کسی متکفل آن می‌شد. (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۱۰، ص ۲۴۶)

پس، ای کسانی که به سخن غیر خدایی، رفتار غیر خدایی، و یا قانون غیر خدایی دل بسته و اینها را شریک خداوند قرار داده‌اید! آنچه را که شریک خدا قرار داده، بیاورید و ببینید آیا در مقابل خداوند - یعنی در مقابل حق و حقیقت محض - واقعا جایی و حقانیتی برای آنها می‌ماند؟!

۳) «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ»

مشرکان کسانی بودند که خدا را قبول داشتند، اما در عرض او و مستقل از او، اعتقاد به تاثیرگذاری امور دیگری هم داشتند.

این آیه ما را به یک حکم واضح عقلی ارجاع می‌دهد:

اگر کسی برای امری از امور عالم، تاثیری مستقل را باور دارد، باید بتواند «تاثیرگذار بودن او به طور مستقل» را نشان دهد، اگر راست می‌گوید!

تاملی با خویش

آیا ما ناخودآگاه برای بسیاری از امور پیرامون خود (از اشیای عینی مانند آب و آتش و ...؛ تا امور اعتباری مانند پول و ریاست و ...) تاثیر مستقل باور نداریم و روی آنها حساب ویژه‌ای باز نکرده‌ایم؟! آیا انتظار داریم که در قیامت اینها به فریادمان برسند؟

۴) «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ»

خداوند در آیات قبل گزینه‌هایی را که برای پذیرش یک ادعا معقول بود با خود آنها مستقیما مطرح کرد (دلیل عقلی یا نقلی یا یک توافق قبلی) و نشان داد که ادعای اینان فاقد همه آن گزینه‌هاست.

اما در این ادعایشان دیگر آنها را مخاطب قرار نداد، بلکه از پیامبرش خواست این چالش را در برابر ادعایشان مطرح کند. چرا دیگر آنها را مخاطب قرار نداد؟

علاوه بر مواردی که در جلسه قبل، تدبر ۳ بیان شد، می‌توان این موارد را هم برشمرد:

الف. روش‌های قبلی روش‌های معقول برای پذیرش یک باور بود، و چالش آنها این بود که فاقد آن بودند. اما این روش که برای خدا شریکی قائل شوند و بر اساس اعتماد به آن شریک بخواهند باورهای خود را سامان دهند به قدری نامعقول است که ارزش اینکه مستقیما با آنان سخن گفته شود ندارند. (توضیح بیشتر در تدبر ۱)

ب. شرک در منطق قرآن کریم ظلمی عظیم (إِنَّ الشُّرْكَاءَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛ لقمان/۱۳) است و تنها گناهی است که اگر شخص توبه نکند هیچ امیدی به بخشش آن نخواهد داشت و مشمول مغفرت عمومی خداوند قرار نخواهد گرفت (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ؛ نساء/۴۸ و ۱۱۶). کسی که چنین ظلم و گناه عظیمی مرتکب می‌شود چنان توهینی در حق خداوند روا داشته که اصلا لیاقت ندارد که خداوند با او سخن بگوید.

ج. ...

۵۰۷) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۲ یَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ۱۳۹۶/۵/۲۲

ترجمه

روزی که ساق پا برهنه گردد [= پرده از روی کار برداشته شود/ آستین بالا، و دامن به کمر زنند/ اوضاع بشدت دشوار گردد] و به سجده خوانده شوند، ولی در خود توانایی اش را نیابند.

نکات ترجمه

«يُكْشَفُ»^۱

در جلسه ۲۱۳ اشاره شد که ماده «کشف» به معنای برداشتن چیزی از روی چیز دیگری است که آن را مخفی کرده بود تا آشکار شود (<http://yekaye.ir/al-muminoon-023-075>) «ساق»

در جلسه ۱۷۳ توضیح داده شد که ماده «سوق» به معنای راندن و به حرکت درآوردن است. «ساق» پا هم از همین ریشه است چون عامل راه رفتن و به حرکت درآوردن انسان می باشد (<http://yekaye.ir/fatir-035-09/>). «يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ»

برخی این تعبیر را برگرفته از «كشفت الحرب عن ساقها: جنگ آستین خود را بالا زد» یا «قامت الحرب على ساق: جنگ بر پا ایستاد» دانسته اند، که کنایه از اوج گرفتن شدت و سختی است؛ (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۳۶ و ۷۱۲) و نیز گفته شده که در اصل اشاره به وضعیتی است که بچه شتر در شکم مادرش می میرد و کسی دستش را در رحم حیوان می کند و با کشیدن ساق پای جنین، مرده آن را بیرون می آورد و بدین مناسبت در باره هر کار مصیبت بار و سختی بکار رفته است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۳۶ و ۷۱۲)

برخی گفته اند اصلش این بوده که وقتی کسی در سختی و شدت قرار می گیرد آستین لباس را بالا می زند [در فارسی می گوئیم: دامن همت به کمر می زند] (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹؛ لسان العرب، ج ۱۰، ص ۱۶۸)

۱. اختلاف قرائت:

و قرئ: یوم نکشف بالنون. و تکشف بالتاء على البناء للفاعل [تُكْشَفُ] و المفعول [تُكْشَفُ] جميعا، و الفعل للساعة أو للحال، أي: یوم تشدد الحال أو الساعة، كما تقول: كسفت الحرب عن ساقها على المجاز. و قرئ: تُكْشَفُ بالتاء المضمومة و كسر الشين، من أكشف: إذا دخل في الكشف. و منه. أكشف الرجل فهو مكشف، إذا انقلبت شفته العليا. (الكشاف، ج ۴، ص ۵۹۵)

و قوله: یَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ. القراء مجتمعون على رفع الياء [حدثنا محمد «۴»] قال: حدثنا الفراء قال: حدثني سفيان عن عمرو بن دينار عن ابن عباس أنه قرأ: «یوم تکشف عن ساق» يريد: القيامة و الساعة لشدته. (معاني القرآن، ج ۳، ص ۱۷۷)

این احتمال هم مطرح شده که اصلاً «ساق» در لغت به معنای امر شدید باشد [و ساق پا را بدین جهت که استخوانی بسیار محکم دارد ساق گفته باشند] و تعبیر «کشف ساق» کاملاً تعبیر کنایه‌ای است همان گونه که به کسی که بخیل است می‌گویند «یده مغلوله: دستهایش در غل و زنجیر است» در حالی که نه دستی در کار است و نه غل و زنجیری. (لسان العرب، ج ۱۰، ص ۱۶۸؛ الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۴)^۱

حدیث

۱) از امام رضا ع در تفسیر آیه «روزی که ساق پا برهنه گردد [= پرده از روی کار برداشته شود] و به سجده خوانده شوند، ولی در خود توانایی‌اش را نیابند» روایت شده است:

حجابی از نور است که برداشته می‌شود؛ پس مومنان به سجده می‌افتند ولی اصلاً [= ستون فقرات] منافقان محکم و سخت می‌شود و بر سجده کردن توانایی پیدا نمی‌کنند.

عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۱۲۱؛ التوحید (للصدوق)، ص ۱۵۴؛ الإحتجاج، ج ۲، ص ۴۱۱

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامٍ الْمُكْتَبُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْكُوفِيُّ الْأَسَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ» قَالَ ع: حِجَابٌ مِنْ نُورٍ يُكْشَفُ فَيَقَعُ الْمُؤْمِنُونَ سُجَّدًا وَتَدْمُجُ أَصْلَابُ الْمُنَافِقِينَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ السُّجُودَ.

۲) از امام صادق ع درباره سخن خداوند عز و جل «روزی که ساق پا برهنه گردد» (قلم/۴۲) فرمودند: خداوند بلندمرتبه‌تر است؛ و اشاره‌ای به ساق پای خود کرده و لباس را از آن برگرفتند.

و درباره «و به سجده خوانده شوند، ولی در خود توانایی‌اش را نیابند» (قلم/۴۲) فرمودند دهانشان [از هر حجتی] بسته می‌شود و هیبت و ترس آنان را فرامی‌گیرد و چشم‌ها خیره می‌گردد و جان‌ها به لب می‌آید «چشم‌هاشان خاضع گردیده، ذلت آنان را فراگرفته؛ در حالی که قبلاً به سجده فراخوانده می‌شدند در حالی که سالم بودند» (قلم/۴۳)

التوحید (للصدوق)، ص ۱۵۴؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ» قَالَ: تَبَارَكَ الْجَبَّارُ؛ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى سَاقِهِ فَكَشَفَ عَنْهَا؛ قَالَ «وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» قَالَ ع: أَفْحَمَ الْقَوْمُ وَدَخَلَتْهُمْ الْهَيْبَةُ وَشَخَصَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتْ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذُلًّا وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ».

۱. این ترکیب دوبار در قرآن کریم به کار رفته است. یکبارش در معنای حقیقی آن (کَشَفَتْ عَنْ سَاقِيهِ: دامن به کمر زد، پاچه لباس را بالا آورد؛ نمل/۴۴) و یکبار هم در آیه حاضر در معنای کنایه‌ای.

۲. شروع سند در توحید چنین است:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدِّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ...

توضیح

شیخ صدوق درباره اینکه «حضرت فرمودند: خداوند بلندمرتبه‌تر است؛ و اشاره‌ای به ساق پای خود کرده و لباس را از آن برگرفتند» توضیح داده: یعنی خداوند بلندمرتبه‌تر از آن است که به داشتن «ساق پا»ی اینچنینی توصیف شود.

۳) عبید بن زراره می‌گوید: از امام صادق ع درباره این سخن خداوند عز و جل سوال کردم که می‌فرماید: «روزی که ساق پا برهنه گردد» (قلم/۴۲)

حضرت و لباس را از ساق پای خود برگرفتند و دست دیگر را روی سرشان گذاشتند و فرمودند: منزّه است پروردگار بلندمرتبه من.

التوحید (للصدوق)، ص ۱۵۵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ» قَالَ كَشَفَ إِزَارَهُ عَنْ سَاقِهِ وَيَدُهُ الْأُخْرَى عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَ ع: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى.

توضیح

شیخ صدوق درباره این فرمایش امام توضیح داده است: منظور حضرت، تنزیه خداوند است از اینکه ساق داشته باشد.

۴) از امام صادق ع درباره سخن خداوند عز و جل که می‌فرماید «و به سجده خوانده شوند، ولی در خود توانایی‌اش را نیابند» (قلم/۴۲) فرمودند: اصلاّب [= ستون فقرات] آنان همچون شاخ گاو [محکم و غیرقابل انعطاف] شود؛ و [درباره اینکه می‌فرماید:] «و قبلاً اینان به سجده دعوت می‌شدند در حالی که سالم بودند» (قلم/۴۳) فرمودند: یعنی «در حالی که توانایی‌اش را داشتند».

التوحید (للصدوق)، ص ۳۴۶

حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدِ الْأَزْدِيِّ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «وَيَدْعُونَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» قَالَ: صَارَتْ أَصْلَابُهُمْ كَصِيَاصِي الْبَقَرِ، يَعْنِي قُرُونَهَا، «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ» قَالَ: وَ هُمْ مُسْتَطِيعُونَ.^۱

۱. مرحوم طبرسی در تفسیر جوامع الجامع، ج ۴، ص ۳۴۳ حدیثی آورده است که کاملاً با مضمون فوق موافق است:

و فی الحدیث: یبقی أصلابهم طبقاً واحداً أى: فقاراً واحداً لا تنشئی

همچنین علی بن ابراهیم قمی در تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۳ توضیحی داده که با توجه به حدیث فوق احتمال زیاد دارد که این توضیح برگرفته از

کلام معصوم ع باشد:

۵) روایت شده که از رسول الله ص سوال شد درباره اینکه چرا اذان برای نماز قرار داده شده اما برای هیچیک از سایر عبادات اذان و فراخوانی قرار داده نشده است؟

فرمودند: چون نماز شبیه احوالات روز قیامت است:

اذان شبیه نفخه اول است که با آن خلایق می‌میرند؛ و

اقامه شبیه نفخه دوم است آن گونه که خداوند متعال می‌فرماید «و بشنو روزی را که منادی از مکانی نزدیک ندا می‌دهد»

(ق/۴۱)؛ و

قیام برای نماز همانند قیام خلایق است آن گونه که خداوند متعال می‌فرماید «روزی که مردم برای [= در محضر] پروردگار

عالمیان می‌ایستند» (مطففین/۶)؛ و

بلند کردن دست در تکبیر الاحرام شبیه بالا بردن دست برای گرفتن نامه عمل در روز قیامت است؛ و

قرائت در نماز شبیه قرائت نامه عمل در پیشگاه پروردگار عالمیان است آن گونه که خداوند متعال می‌فرماید «نامه عمل

را بخوان که خودت برای حسابرسی از خودت کافی هستی» (اسراء/۱۴)؛ و

رکوع شبیه خضوع خلایق برای پروردگار عالمیان است آن گونه که خداوند عزّ ذکره می‌فرماید «و چهره‌ها در پیشگاه آن

زنده پابرجا، فروافتاد [خوار و خاضع شد]» (طه/۱۱۱)؛ و

سجده شبیه سجده برای پروردگار عالمیان است آن گونه که خداوند جلّ ذکره می‌فرماید «روزی که پرده کنار رود و به

سجده فراخوانده شوند» (قلم/۴۲)؛ و

تشهد شبیه نشستن در پیشگاه پروردگار عالمیان است آن گونه که خداوند جلّ ذکره می‌فرماید «گروهی در بهشتند و

گروهی در آتش شعله‌ور» (شوری/۷)

جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۷۹

سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَا الْحِكْمَةُ فِي أَنَّهُ جُعِلَ لِلصَّلَاةِ الْأَذَانُ وَلَمْ يُجْعَلْ لِسَائِرِ الْعِبَادَاتِ أَذَانٌ وَلَا دُعَاءٌ؟

قَالَ ص: لَأَنَّ الصَّلَاةَ شَبِيهٌ بِأَحْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَنَّ الْأَذَانَ شَبِيهٌ بِالنَّفْخَةِ الْأُولَى بِمَوْتِ الْخَلَائِقِ وَالْإِقَامَةَ شَبِيهٌ بِالنَّفْخَةِ الثَّانِيَةِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «وَأَسْمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادُ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ» وَالْقِيَامَ إِلَى الصَّلَاةِ شَبِيهٌ بِقِيَامِ الْخَلَائِقِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» وَرَفَعَ الْأَيْدِيَ عِنْدَ التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى شَبِيهٌ بِرَفْعِ الْأَيْدِ لِأَخْذِ الْكِتَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالْقِرَاءَةَ فِي الصَّلَاةِ شَبِيهٌ بِقِرَاءَةِ الْكِتَابِ بَيْنَ يَدَيِ رَبِّ الْعَالَمِينَ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» وَالرُّكُوعَ شَبِيهٌ لِحُضُوعِ الْخَلَائِقِ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ كَمَا قَالَ عَزَّ ذِكْرُهُ «وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ» وَالسُّجُودَ يُشَبِّهُ السُّجُودَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ كَمَا قَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ «يَوْمَ

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ قَالَ: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنِ الْأُمُورِ الَّتِي خَفِيَتْ - وَ مَا غَضِبُوا آلَ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ - وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ قَالَ يُكْشَفُ لَأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَ فَصِيرُ أَعْنَاقِهِمْ مِثْلُ صِيَاصِي الْبَقَرِ يَعْنِي قُرُونَهُ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يَسْجُدُوا وَ هِيَ عُقُوبَةٌ - لِأَنَّهُمْ لَمْ يُطِيعُوا اللَّهَ فِي الدُّنْيَا فِي أَمْرِهِ - وَ هُوَ قَوْلُهُ: وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ قَالَ إِلَى وَلَايَتِهِ فِي الدُّنْيَا وَ هُمْ يَسْتَطِيعُونَ

يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيَدْعُونَ إِلَى السُّجُودِ وَالتَّشَهُدِ شَبِيهًا بِالْجُلُوسِ بَيْنَ يَدَي رَّبِّ الْعَالَمِينَ كَمَا قَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ «فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ».

تدبر

(۱) «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ»

مقصود از این تعبیر چیست؟

الف. روزی که ترس‌ها و شدت‌ها آشکار می‌گردد (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

ب. روزی که از امر شدید وحشتناکی پرده برداشته می‌شود. (ابن عباس و الحسن و مجاهد و قتاده و سعید بن جبیر به

نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

ج. این تعبیر برگرفته از تعبیری است که در مورد برپا شدن جنگ به کار می‌رود و کنایه از اوج گرفتن شدت و سختی

است. (ابن عباس، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

د. این تعبیر اشاره به وضعیتی است که بچه شتر در شکم مادرش می‌میرد و کسی دستش را در رحم حیوان می‌کند و با

کشیدن ساق پای جنین، مرده آن را بیرون می‌آورد و بدین مناسبت در باره هر کار مصیبت‌بار و سختی بکار رفته است. (قتیبی،

به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹)

ه. کسی آماده مواجهه با سختی و شدت می‌شود آستین لباس را بالا می‌زند [در فارسی می‌گوییم: دامن همت به کمر

می‌زند] (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۹؛ المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۴)، همان گونه که به کسی که بخیل است می‌گویند «یده مغلوله:

دستهایش در غل و زنجیر است» در حالی که نه دستی در کار است و نه غل و زنجیری. (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۴)

و. حجابی از نور کنار زده می‌شود و حقایقی بر همگان آشکار می‌گردد. (حدیث ۱)

ز. ...

تذکر تفسیری

دوری از اهل بیت در فهم قرآن کریم و غلبه ظاهرگرایی در میان برخی از مسلمانان اهل سنت موجب گردید که عده‌ای

از اهل حدیث برای خدا دست و پا قائل شوند و در کتابهای معتبرشان در تفسیر این آیه احادیثی بیاورند درباره اینکه نعوذ بالله

خداوند از روی ساق پای خودش کشف حجاب می‌کند! (مثلاً صحیح بخاری، ج ۶، ص ۱۵۹؛ سنن دارمی، ج ۳، ص ۱۸۴۸) و

حتی تا به امروز نیز بر این تفاسیر اصرار بورزند (مثلاً: فتح القدیر (شوکانی)، ج ۵، ص ۳۳۱)

۱. حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هَالٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يُكْشَفُ رَبَّنَا عَنْ سَاقِهِ، فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ، فَيَبْقَى كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِبَاءً وَسَمْعَةً، فَيَذْهَبُ لِيَسْجُدَ، فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا»

۲. أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْبَزَّازُ، عَنْ يُونُسَ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْعِبَادَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، نَادَى مُنَادٌ لِيَلْحَقَ كُلُّ قَوْمٍ بِمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ، فَيَلْحَقُ كُلُّ قَوْمٍ بِمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ، وَيَبْقَى النَّاسُ عَلَى حَالِهِمْ، فَيَأْتِيهِمْ فَيَقُولُ: مَا بَالُ النَّاسِ ذَهَبُوا وَأَنْتُمْ هَاهُنَا؟ فَيَقُولُونَ: نَنْتَظِرُ إِلَهُنَا، فَيَقُولُ: هَلْ تَعْرِفُونَهُ؟ فَيَقُولُونَ: إِذَا تَعَرَّفَ إِلَيْنَا، عَرَفْنَاهُ، فَيُكْشَفُ

رواج این گونه برداشت‌های باطل بوده است که موجب گردیده هنگامی که افراد از ائمه اطهار ع درباره این آیه سوال کنند، اولین تذکر آنان این باشد که خداوند منزّه از آن است که این آیه بخواهد بگوید که خداوند لباسی را از روی پایش کنار داده است. (حدیث ۲ و حدیث ۳)

خوشبختانه رواج تعبیر کنایه‌آمیز این‌چنینی در اشعار عربی بقدری بوده است که برخی از مفسران اهل سنت با برشمردن اشعار متعدد در ذیل این آیه تذکر داده‌اند که نه پایی در کار است و نه بالا زدن شلواری (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۴؛ البحر المحیط، ج ۱۰، ص ۲۴۷)

۲) «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ»

چه ارتباطی است بین کنار رفتن پرده‌ها [یا شدت گرفتن سختی‌ها] و دعوت به سجده، که این دو در کنار هم ذکر شده است؟

الف. سعادت اخروی با خضوع و سجده در پیشگاه خداوند حاصل می‌شود. آنجا که قرار است پرده‌ها کنار زده شود و سعادتمندان معلوم گردند، باید دید که چه کسی اهل سجده کردن است (اقتباس از المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۵)

ب. شدت و هول و هراس آن روز اقتضایش این است که آنها به سجده بیفتند همان گونه که در دنیا هم وقتی هول و هراسی بر انسان غلبه می‌کند انسان ناخودآگاه به سجده می‌افتد. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰)

ج. باطن و حقیقت سجده کردن همان رسیدن به مقام قرب الهی است چنانکه در آیه‌ای که سجده واجب دارد فرمود: «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ: سجده کن و نزدیک آی» (علق/۱۹) وقتی حجاب‌ها کنار رود، و محبوب حقیقی خود را بر دلها آشکار سازد، همه می‌خواهند به او نزدیک شوند؛ و این خواستن، انعکاس همان دعوتی است که به سجده می‌شوند.

د. ...

۳) «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ»

عده‌ای در روز قیامت به سجده فراخوانده می‌شوند، و با اینکه دلشان می‌خواهد سجده کنند، اما نمی‌توانند؛ و طبق روایات، گویی ستوان فقراتشان چنان خشک می‌گردد که امکان هرگونه خم شدن را از آنان سلب می‌کند. (حدیث ۴)

نکته تخصصی انسان‌شناسی

اینکه انسان اختیار داشته باشد که هر کاری انجام دهد، مربوط به این دنیاست که جایگاه امتحان و آزمایش است. ما با انتخاب‌های خود در این دنیا، وضعیت اخروی‌مان را رقم می‌زنیم و آنجا دیگر این گونه نیست که هر کاری بخواهیم بتوانیم انجام دهیم، حتی اگر این خواستن، میل به سجده کردن در پیشگاه خداوند باشد.

لَهُمْ عَنْ سَاقِهِ فَيَقْعُونَ سُجُودًا، فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى {يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ} [القلم: ۴۲] يَبْقَى كُلُّ مَنْ أَفَقٍ فَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْجُدَ، ثُمَّ يَقُودُهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ "

البته به تعبیر دقیق‌تر، انسان‌ها با انتخاب‌های خود در دنیا وجود خود را به نحوی رقم می‌زنند که دار آخرت برای آنها سرای اختیار باشد یا اجبار. آیات فراوان قرآن کریم نشان می‌دهد که این جهنمیان هستند که هیچ چیزی مطابق میلشان نیست و انواع عذاب‌ها را بر آنان تحمیل می‌کنند؛ اما بهشتیان هر چه دلشان بخواهد برایشان مهیا می‌شود؛ یعنی اختیارشان همچنان برقرار است اما موقعیت آنجا به نحوی است که هیچ لذت حقیقی‌ای برای آنان ممنوع نیست؛ و باطل بودن لذت‌های دروغین هم چنان آشکار شده، که کسی میلی بدانها ندارد؛ لذا هیچ گناهی نمی‌ماند که کسی بخواهد میلی بدان پیدا کند؛ لذا بهشتیان اختیار تام پیدا می‌کنند بدون اینکه این اختیارشان ذره‌ای گناه برای آنها به همراه بیاورد.

در واقع، ما با اختیار کردن‌های خود، نهایتاً این سرنوشت را برای خود رقم می‌زنیم که بعد از مرگ همچنان امکان اختیار کردن بر اساس دلخواه خود را داشته باشیم، یا دیگر این امکان را از ما سلب کنند و همواره با اجبار و اکراه با ما برخورد کنند.

﴿۴﴾ «يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ»

روزی که پرده از روی کار برداشته شود و اوضاع بشدت دشوار گردد؛ و ما را به سجده می‌خوانند، اما عده‌ای در خود توانایی‌اش را نمی‌یابند.

تاملی با خویش

تا زمانی که توانایی‌اش را داریم، لذت سجده در پیشگاه پروردگار عالمیان را تجربه کنیم!

۵۰۸ (سوره قلم (۶۸) آیه ۴۳ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ۱۳۹۶/۵/۲۳

ترجمه

دیدگان‌شان خاضع [= با خواری و ذلت، به زمین دوخته شده]، ذلت آنان را دربر گیرد؛ و اینان بودند که به سجده دعوت می‌شدند و سالم بودند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

تَرْهَقُهُمْ

ماده «رهق» را برخی بر این باورند که در اصل در دو معنا به کار رفته است: یکی در معنای اینکه چیزی روی چیز دیگر را بپوشاند، و دوم در معنای عجله و تاخیر؛ و از باب نمونه، دو آیه «وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ» (یونس/۲۶) «فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا» (جن/۱۳) را به ترتیب بر این دو معنا تطبیق داده‌اند (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۵۱).
برخی سعی کرده‌اند معنای دوم را به معنای اول برگردانند؛ مثلاً گفته‌اند تعبیر «أَرْهَقْتُ الصَّلَاةَ» که به معنای «نماز را به تاخیر انداختم» از این باب است که وقت بعدی می‌آید و وقت این نماز را می‌پوشاند. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۶۷)

برخی هم بر این باورند که اصل این ماده در مورد «پوشاندن با امری ناخوشایند» به کار می‌رود (نه مطلق پوشاندن) و مفاهیمی مانند عجله و تاخیر و ... هم از مصادیق امور ناخوشایندی است که چیز دیگری را می‌پوشاند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۲۴۷)

این ماده و مشتقاتش جمعا ۱۰ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حال و حال و حال و حال!

تمامی عبارات «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ» و «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ» و «قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ» و «هُمْ سَالِمُونَ» هر یک به لحاظ نحوی «حال» (قضیه حالیه) از عبارت قبل می‌باشند، حال و روز این افراد گناهکار را شرح می‌دهند (إعراب القرآن الکریم، ج ۳، ص ۳۷۲)؛ و در واقع، معنای این عبارات، چنین است: آنها دعوت به سجده می‌شوند، در حالی که دیدگانشان خاضع است، در حالی که ذلت آنان را دربر می‌گیرد؛ در حالی که اینان بودند که به سجده دعوت می‌شدند، در حالی که سالم بودند.

البته چنانکه برخی تذکر داده‌اند که در میان این عبارات می‌توان عبارت «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ» را عبارت استینافی (یعنی جمله مستقل، و نه حال از ماقبل خود) دانست (إعراب القرآن (نحاس)، ج ۵، ص ۱۱)

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره این سخن خداوند عز و جل که «و اینان بودند که به سجده دعوت می‌شدند و سالم بودند» روایت شده است که: یعنی آنان توانایی آن را داشتند که بدانچه امر شده بودند تمسک ورزند و آنچه را که از آن نهی شده بودند ترک کنند؛ و بدین جهت مبتلا شدند؛ سپس فرمودند: برای هیچ بنده‌ای از آنچه خدا بدان امر یا از آن نهی کرده، قبض و بسطی [= تنگنا یا گشایشی در انجام یا ترک آن امر و نهی] رخ نمی‌دهد مگر اینکه از جانب خداوند در آن مورد، ابتلاء، و قضا و قدری نهفته است.

المحاسن، ج ۱، ص ۲۷۹؛ التوحید (للصدوق)، ص ۳۴۹؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰

۱ البته در نقل صدوق هم سند و هم عبارات اندکی متفاوت است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُمَانَ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّيَّارِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ» قَالَ مُسْتَطِيعُونَ يَسْتَطِيعُونَ الْأَخْذَ بِمَا أُمُّرُوا بِهِ وَ التَّرْكَ لِمَا نَهَوْا عَنْهُ وَ يَذَلُّكَ ابْتِلَاءُ؛ ثُمَّ قَالَ ع: لَيْسَ شَيْءٌ مِمَّا أُمُّرُوا بِهِ وَ نَهَوْا عَنْهُ إِلَّا وَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ ابْتِلَاءٌ وَ قَضَاءٌ

۲. در روایت مرحوم طبرسی، به نحوی این روایت و روایت دومی که در جلسه قبل آمد جمع شده است:

روی عن أبي جعفر و أبي عبد الله (ع) أنهما قالَا في هذه الآية أفحم القوم و دخلتهم الهيبة و شخست الأبصار و بلغت القلوب الحناجر لما رهنهم من الندامة و الخزي و المذلة و قد كانوا يدعون إلى السجود و هم سالمون أى يستطيعون الأخذ بما أمروا به و الترك لما نهوا عنه و لذلك ابتلوا؛ و بعدش هم این روایت آمده است: فی الخبر أنه تصیر ظهور المناقین کالسفاقد.

عَنْهُ عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ» قَالَ ع: وَهُمْ يَسْتَطِيعُونَ الْاِخْذَ لَمَّا اَمَرُوا بِهِ وَ التَّرْكَ لَمَّا نَهَوْا عَنْهُ وَ لِذَلِكَ ابْتَلَوْا؛ وَ قَالَ ع: لَيْسَ فِي الْعَبْدِ قَبْضٌ وَ لَا بَسْطٌ مِمَّا اَمَرَ اللَّهُ بِهِ اَوْ نَهَى عَنْهُ اِلَّا وَ مِنْ اللَّهِ فِيهِ ابْتِلَاءٌ وَ قَضَاءٌ.^۱

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

به خداوند متعال سوگند، قطعاً زیان نکرده است کسی که حقیقت سجده را - ولو یک بار در عمرش - بجا آورده باشد؛ و رستگار نشود کسی که در مثل چنین حالتی بخواهد خدا را فریب دهد، که همانند کسی است که خود را فریب داده: غافل و بی توجه به آنچه خداوند متعال برای سجده کنندگان از بشر در دنیا و آخرت مهیا نموده است؛ و هیچگاه از خداوند متعال دور نشود کسی که در سجده بخوبی به خداوند تقرب جست؛ و هرگز به او نزدیک نشود کسی که بی ادبی و ورزید و حرمتش را ضایع کرد به اینکه دلش در حال سجده به غیر او تعلق پیدا کرده بود؛

پس سجده کن، سجده کسی که خود را در برابر خداوند متواضع و ذلیل می بیند، و می داند که از خاکی آفریده شده که خلایق آن را لگدمال می کنند و از نطفه ای ترکیب یافته که هرکسی آن را خوار و بی مقدار می شمرد؛ و پدید آمده در حالی که قبلاً نبود؛

و خداوند حقیقت سجده را راهی برای تقرب به سوی خویش با دل و سر و روح قرار داده است؛ پس هر که به او نزدیک شد، از غیر او دور شود؛

آیا نمی بینی که در ظاهر هم سجده حاصل نشود مگر به اینکه انسان از همه اشیاء چشم بپوشد و هرآنچه که به دیده آید از او محجوب گردد؟ خداوند متعال امر باطن را نیز همین گونه اراده کرده است ...

مصباح الشریعة، ص ۹۱-۹۲

قَالَ الصَّادِقُ ع:

مَا خَسِرَ وَاللَّهِ تَعَالَى قَطُّ مَنْ أَتَى بِحَقِيقَةِ السُّجُودِ وَ لَوْ كَانَ فِي عُمُرِهِ مَرَّةً وَاحِدَةً وَ مَا أَفْلَحَ مَنْ خَلَا بِرَبِّهِ فِي مِثْلِ ذَلِكَ الْحَالِ شَبِيهَاً بِمُخَادَعِ نَفْسِهِ غَافِلًا لَاهِيًا عَمَّا أَعَدَّ اللَّهُ تَعَالَى لِلْسَّاجِدِينَ مِنَ الْبَشَرِ الْعَاجِلِ وَ رَاحَةِ الْآجِلِ وَ لَا بَعْدَ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى أَبَدًا مَنْ أَحْسَنَ تَقَرُّبُهُ فِي السُّجُودِ وَ لَا قَرُبَ إِلَيْهِ أَبَدًا مَنْ أَسَاءَ آدَبَهُ وَ ضَيَّعَ حُرْمَتَهُ بِتَعْلِيْقِ قَلْبِهِ بِسِوَاهُ فِي حَالِ السُّجُودِ فَاسْجُدْ سُجُودَ مُتَوَاضِعٍ لِلَّهِ ذَلِيلٍ عِلْمٌ أَنَّهُ خُلِقَ مِنْ تَرَابٍ يَطْوُهُ الْخَلْقُ وَ أَنَّهُ رُكْبٌ مِنْ نُطْفَةٍ يَسْتَقْدِرُهَا كُلُّ أَحَدٍ وَ كَوْنٌ وَ لَمْ يَكُنْ وَ لَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ

^۱ . در التوحيد (للمصدق)، ص ۳۵۱ هم این روایت آمده است:

حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْحَدَّاءِ عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ خُنَيْسٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مَا يَعْنِي بِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ» قَالَ وَهُمْ مُسْتَطِيعُونَ.

مَعْنَى السُّجُودِ سَبَبَ التَّقَرُّبِ إِلَيْهِ بِالْقَلْبِ وَالسِّرِّ وَالرُّوحِ فَمَنْ قَرَّبَ مِنْهُ بَعْدَ عَنْ غَيْرِهِ أَلَا تَرَى فِي الظَّاهِرِ أَنَّهُ لَا يَسْتَوِي حَالُ السُّجُودِ إِلَّا بِالتَّوَارِي عَنْ جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ وَالْإِحْجَابِ عَنْ كُلِّ مَا تَرَاهُ الْعُيُونُ كَذَلِكَ أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى أَمْرَ الْبَاطِنِ ...^۱

(۳) از امام رضا ع از پدرانشان از امیرالمومنین ع از رسول الله ص روایت شده است:

کسی که بخواهد دینداری کند [= خدا را بپرستد] بدون شنیدن، البته که خداوند او را به فنا و نابودی می‌کشاند؛ و کسی که بخواهد دینداری کند با شنیدن از غیر دروازه‌ای که خداوند عز و جل برای خلائق باز کرده است، شرک ورزیده است؛ و دروازه‌ای که بر وحی خداوند تبارک و تعالی مورد اطمینان است، [حضرت] محمد ص می‌باشد.

عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۹

حَدَّثَنَا أَبُو أُسْدٍ عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الشَّهِيدِ الْأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِسَمْعٍ فَقَدْ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْعَلَوِيُّ الْمَوْسَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ أَخْبَرَنِي عَمِّي الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمِّي عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَاعَ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: مَنْ دَانَ بِغَيْرِ سَمَاعٍ الزَّمَهُ اللَّهُ الْبَتَّةَ إِلَى الْفَنَاءِ وَمَنْ دَانَ بِسَمَاعٍ مِنْ غَيْرِ الْبَابِ الَّذِي فَتَحَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِخَلْقِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَ الْبَابُ الْمَأْمُونُ عَلَى وَحْيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مُحَمَّدٌ ص.

تدبر

(۱) «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةً وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ»

کسی که در دنیا و در حالی که توان و اختیار داشت، اهل خشوع و سجده در پیشگاه خدا نباشد، در آخرت چنان ذلت و خواری او را فرامی‌گیرد که آثار این خشوع در چشمانش هم نمایان است؛ اما دیگر چه سود!^۲

تاملی با خویش

یا در زندگی کوتاه دنیا خاشع باشیم و در عمر جاودان آخرت سرافراز؛ یا در دنیا از خشوع سرباز زنیم و تا ابد خوار و ذلیل گردیم!

(۲) «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ»

چرا در میان این همه اعضای بدن و یا به جای اسم بردن از کل بدن، از خشوع «دیدگان» سخن گفت؟

۱. فَمَنْ كَانَ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقًا فِي صَلَاتِهِ بِشَيْءٍ دُونَ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ قَرِيبٌ مِنْ ذَلِكَ الشَّيْءِ بَعِيدٌ عَنْ حَقِيقَةِ مَا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهُ فِي صَلَاتِهِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى - مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ

۲. آقای قرآنی چنین نوشته است: کسی که خشوع اختیاری را در برابر خداوند نپذیرد، در روز قیامت خشوع و ذلت اجباری را خواهد پذیرفت.

(تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۷)

الف. مجرم رویی برای سر بلند کردن و نگاه کردن ندارد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۷)
 ب. در نگاه هرکس همه احوالات وجودی او را می‌توان خواند. یک انسان را ممکن است مجبور کنند که در ظاهر در برابر کسی زانو بزند و خود را خاشع نشان دهد، اما اگر واقعا خاشع نباشد در چشمانش می‌توان این را خواند. زمانی چشم خاشع می‌شود که خشوع سراسر وجود، و ظاهر و باطن وی را فراگرفته باشد.

ج. ...

۳) «تَرَهَّقُهُمْ ذَلَّةٌ»

ذلت قیامت فراگیر است (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۷) و تمام وجود شخص را می‌پوشاند.

۴) «تَرَهَّقُهُمْ ذَلَّةٌ وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ»

سجده در برابر هرکس، در حالت عادی، علامت ذلیل بودن است.

اما در پیشگاه خداوند مساله برعکس است:

کسانی را ذلت می‌پوشاند که اهل سجده بر خداوند نبوده‌اند و در قیامت هم توان سجده ندارند!

و کسانی که اهل سجده‌اند بر طارم اعلی نشینند:^۱

به قول حافظ شیرازی

۱. و به قول عطار نیشابوری:

روز و شب بر درگاه سلطان جان	تا ابد کوس وفایی می‌زنیم
پادشاهانیم و ما را مُلک نیست	لاجرم دم با گدایی می‌زنیم

<https://ganjoor.net/attar/divana/ghazal-attar/sh621>

و به قول مولوی:

ز تو است این تقاضا به درون بی‌قراران	و اگر نه تیره گل را به صفا چه آشنایی
فلکی به گرد خاکی شب و روز گشته گردان	فلکا ز ما چه خواهی نه تو معدن ضیایی
نفسی سرشک ریزی نفسی تو خاک بیزی	نه قراضه جویی آخر همه کان و کیمیایی
مثل قراضه جویان شب و روز خاک بیزی	ز چه خاک می‌پرستی نه تو قبله دعایی
چه عجب اگر گدایی ز شهی عطا بجوید	عجب این که پادشاهی ز گدا کند گدایی
و عجبت اینک آن شه به نیاز رفت چندان	که گدا غلط درافتد که مراست پادشاهی

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh2838>

به قول شاه نعمت الله ولی:

بیا که جان و دلم در هوای درویش است	بیا که شاه جهانی گدای درویش است
------------------------------------	---------------------------------

<https://ganjoor.net/shahnematollah/ghazalshv/sh261>

[/https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh35](https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh35)

به قول شاه نعمت الله ولی:

پادشاهی چه بندگی خداست
از هوا بگذر و خدا را جو
بندگی کن که پادشاه گداست
هرچه غیر از وی است باد هواست

[/https://ganjoor.net/shahnematollah/ghazalshv/sh190](https://ganjoor.net/shahnematollah/ghazalshv/sh190)

۵) «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ»

مقصود از این که «به سجده دعوت می شدند در حالی که سالم بودند» چیست؟

الف. وقتی در دنیا بودند از آنان خواسته می شد در برابر خداوند سجده کنند و تسلیم باشند و سرکشی نکنند؛ و آن موقع

توانایی این کار را داشتند اما سرباز می زدند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۵)

ب. مقصود این است که در دنیا به نماز فراخوانده می شدند اما آنها تمرد کرده، نماز نمی خواندند. سعید بن جبیر گفته

اینان کسانی بودند که حی علی الفلاح را می شنیدند اما پاسخ نمی گفتند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰)

ج. مقصود همه طاعات است و از این جهت به سجده اشاره شده که بزرگترین طاعت است. (البحر المحیط، ج ۱۰،

ص ۲۴۸)

د. ...

حکایت

گفته اند ربیع بن خثیم (از زهاد مشهور، که مرقد وی تحت عنوان «خواجه ربیع» در مشهد معروف است) را دیدند که فلج

شده بود و دو نفر زیر بغل او را گرفته برای نماز جماعت به مسجد می بردند. به او گفتند: ابایزید! کاش در خانه می نشستی،

که تو با این وضعیت از شرکت نکردن در نماز جماعت معذوری. گفت: کسی که صدای «حی علی الفلاح» را می شنود باید

اجابت کند ولو سینه خیز! (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰)

۶) «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ؛ ... وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ»

ظاهر و باطن امور گاه چه اندازه با هم متفاوت است:

انسانهایی در این دنیا دعوت می شوند که سجده کنند، چون ظاهریین اند، اعتنایی نمی کنند.

در آن دنیا وقتی به حقیقت و باطن سجده پی می برند و سجده کردن مومنان را می بینند و دلشان می خواهد سجده کنند،

اما نمی توانند.

براستی؛ این حقیقت سجده (قرب خدا)^۱ چیست که در آخرت که پرده‌ها کنار زده می‌شود، مومن و کافر، همه مشتاق آن‌اند؟

(۷) «يُدْعُونَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ؛ ... وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ»

قیامت تجسم دنیاست. آن که در دنیا اهل سجده نبوده است، در قیامت توان سجده کردن ندارد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۷)

(۸) «قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ»

کسانی که از فرصت سلامتی [برای حرکت در مسیر قرب خدا] استفاده نکنند، در انتظار روزی باشند که دیگر چنین فرصتی نخواهند داشت. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۷)

۵۰۹ (سوره قلم (۶۸) آیه ۴۴ فَذَرْنِي وَمَنْ يُكْذِبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ۱۳۹۶/۵/۲۴

ترجمه

پس، کسی که این کلام را تکذیب می‌کند به من واگذار؛ بزودی آنان را از جایی که ندانند به تدریج [به سوی عذاب ابدی] کشانیم؛

نکات ترجمه

«فَذَرْنِي»

ماده «وذر» در اصل به معنای «بی‌توجهی و رها کردن چیزی» (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۷۵) و به تعبیر دیگر، «دور انداختن چیزی از باب بی‌اعتنایی به آن» می‌باشد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۲)

تعبیر «ذَرْنِي وَفُلَانًا» یک اصطلاح رایج است به معنای این است که کار فلانی را به من واگذار کن و دلت را به او مشغول ندار. (تاج العروس، ج ۷، ص ۵۸۸) این اصطلاح سه بار در قرآن کریم به کار رفته است (غیر از مورد فوق: ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ؛ «ذَرْنِي وَ مَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا» مدثر/۱۱)؛ و به لحاظ نحوی، حرف «و» می‌تواند واو عطف یا واو در معنای مع؛ و لذا عبارت پس از آن را هم می‌توان عطف به ضمیر متکلم وحده دانست و هم مفعول معه. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۸؛ اعراب القرآن و بیان، ج ۱۰، ص ۱۶۸)

۱. حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ قَالَ سَمِعْتُ الرُّضَاعَ يَقُولُ أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ سَاجِدٌ وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ. (عيون أخبار الرضا عليه السلام، ج ۲، ص ۷)

این ماده در قرآن کریم ۴۶ بار به کار رفته که تمامی موارد استعمال آن، در صیغه مضارع و یا امر بوده است؛ و گفته‌اند که اساساً این ماده در صیغه ماضی به کار نمی‌رود. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۲)

«الْحَدِيثُ»

درباره ماده «حدث» در جلسه ۱۶۸ توضیح داده شد که این ماده در اصل به معنای «بودن چیزی بعد از اینکه قبلاً نبوده» (پدید آمدن) می‌باشد و به معنای «کلام» و سخن و گفتار هم به کار می‌رود، چرا که در سخن گفتن دائماً مطلبی بعد از مطلب دیگر پدید می‌آید. <http://yekaye.ir/an-nisa-4-87>

«سَنَسْتَدْرِجُهُمْ: س + نَسْتَدْرِجُ + هم»

ماده «درج» در اصل بر «رهسپار شدن چیزی» یا «رهسپار شدن در چیزی» (مُضَى الشَّيْءِ وَ الْمُضَى فِي الشَّيْءِ) دلالت دارد و گفته‌اند در برخی از استعمالاتش (مثلاً أدرجتُ الكتاب) بر «پوشاندن و مخفی کردن چیزی» هم دلالت می‌کند. (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۲۷۵)

«درجه» به معنای «منزلت» و جایگاه است از این جهت که با صعود به دست آید، و غالباً برای اشاره به منزلت برتر به کار می‌رود: «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً» (نساء/۹۵) و جمع آن «درجات» است که بیشتر استعمالات این ماده در قرآن به این صورت است (مثلاً: رَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ، بقره/۲۵۳؛ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ، آل عمران/۱۶۳)؛ البته «درج» به معنای پیچیدن نامه و طومار و یا لباس هم به کار رفته است، چنانکه چیزی که پیچیده شده را «الدَّرَج» گویند؛ و از این جهت برای مرگ به طور استعاری به کار می‌رود [= طومار زندگی‌اش درهم پیچیده شد] (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۱) و برخی گفته‌اند اصل این ماده دلالت دارد بر حرکت مخصوصی همراه با دقت و احتیاط و به طور تدریجی (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۱۹۱)

اما «استدرج» - که در قرآن کریم تنها دوبار و به همین صورت «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» به کار رفته؛ اعراف/۱۸۲؛ قلم/۴۴ - به چه معناست؟ دو احتمال مطرح شده است:

ممکن است از همان معنای پیچیده شدن باشد و تعبیر «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» یعنی آنها را همانند طوماری درهم می‌پیچیم که کنایه از غافلگیر کردن آنهاست؛

یا به معنای این است که آنها را درجه درجه [= تدریجاً] می‌گیریم، که در حقیقت نزدیک نمودن تدریجی آنها به چیزی است مانند بالا و پایین آمدن از پله‌ها و نردبان [که تدریجی انجام می‌شود] (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۲)

و با توجه به اینکه ماده «درج» در معنای مرگ و هلاکت هم به کار برده می‌شود و «دروج» را به معنای هلاکت دانسته‌اند، برخی به سوی هلاکت کشاندن دانسته‌اند (ابن شهر آشوب، متشابه القرآن، ج ۱، ص ۱۸۵)

ماده «درج» در قرآن کریم جمعا ۲۰ بار آمده که تنها در همین سه صورت (درجه، درجات، نستدرج) به کار رفته است.

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره «استدرج» سوال شد.

فرمودند: آن است که بنده گناهی مرتکب می‌شود پس به او مهلت، و مجدداً نعمت می‌دهند تا اینکه بدانها سرگرم شود و از استغفار از گناهانش باز ماند؛ پس او مورد استدراج قرار گرفته است از جایی که نمی‌داند.

الکافی، ج ۲، ص ۴۵۲

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ ابْنِ رِثَابٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ قَالَ: سَأَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الاسْتِدْرَاجِ؟ فَقَالَ هُوَ الْعَبْدُ يَذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَمْلِكُ لَهُ وَ تَجَدَّدَ لَهُ عِنْدَهَا النِّعَمُ فَتَلْهِيه عَنِ الاسْتِغْفَارِ مِنَ الذُّنُوبِ فَهُوَ مُسْتَدْرَجٌ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ.^۱

(۲) چه موقع به استدراج گرفتار شده‌ایم و چه موقع، این نعمت‌ها استدراج نیست؟

الف. از رسول الله ص روایت شده است:

هنگامی که دیدید خداوند به بنده آنچه دوست دارد می‌دهد و او همچنان به گناهانش ادامه می‌دهد، بدانید که آن استدراجی برای اوست که خداوند متعال فرمود: «آنان را از جایی که ندانند به تدریج [به سوی عذاب ابدی] کشانیم»

إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی)، ج ۱، ص ۷۵

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

... وَإِذَا رَأَيْتُمُ اللَّهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مَا يُحِبُّ وَ هُوَ مُقِيمٌ عَلَى مَعْصِيَتِهِ فَاعْلَمُوا أَنَّ ذَلِكَ اسْتِدْرَاجٌ لَهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ».^۲

ب. عمر بن یزید می‌گوید خدمت امام صادق ع عرض کردم من از خداوند عز و جل درخواست کردم که مال و اموالی روزی‌ام کند، روزی‌ام کرد؛ از او خواستم که فرزندی روزی‌ام کند، روزی‌ام کرد؛ از او خواستم خانه‌ای به من دهد، خانه‌ای روزی‌ام کرد؛ می‌ترسم نکند مبتلا به استدراج شده باشم.

امام ع فرمود: اما جایی که حمد و سپاس خدا باشد استدراج نیست.

۱. این روایات هم در همین مضمون می‌باشند

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدَ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» قَالَ هُوَ الْعَبْدُ يَذْنِبُ الذَّنْبَ فَتَجَدَّدُ لَهُ النِّعَمَةُ مَعَهُ تَلْهِيه تِلْكَ النِّعَمَةُ عَنِ الاسْتِغْفَارِ مِنْ ذَلِكَ الذَّنْبِ. (الکافی، ج ۲، ص ۴۵۲)

روی عن أبي عبد الله (ع) أنه قال إذا أحدث العبد ذنباً جدد له نعمة فيدع الاستغفار فهو الاستدراج (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۵۱۰)

عمر و بن ابراهیم اخو العباسی قال: سئل ابا الحسن (ع) عن قوله تعالى «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» قال يجدد لهم النعم مع تجديد المعاصي. (الأصول الستة عشر، ص ۱۲۴)

۲. از امیرالمومنین ع در فرازی از نهج البلاغه، خطبه ۱۵۰ آمده است:

وَ طَالَ الْأَمَدُ بِهِمْ لَيْسَتْ كَمَلُوا الْخَيْرَ وَ يَسْتَوْجِبُوا الْغَيْرَ حَتَّى إِذَا اخْلُوقَ الْأَجَلُ وَ اسْتَرَاحَ قَوْمٌ إِلَى الْفِتَنِ وَ اشْتَالُوا عَنْ لِقَاحِ حَرْبِهِمْ لَمْ يَمْنُوا عَلَى اللَّهِ بِالصَّبْرِ وَ لَمْ يَسْتَغْظَمُوا بِذَلِّ أَنْفُسِهِمْ فِي الْحَقِّ حَتَّى إِذَا وَافَقَ وَارِدُ الْقَضَاءِ انْقِطَاعَ مَدَّةِ الْبَلَاءِ حَمَلُوا بِصَائِرِهِمْ عَلَى أَسْيَافِهِمْ وَ دَانُوا لِرَبِّهِمْ بِأَمْرِ وَاعِظِهِمْ.

عَلَىٰ بَنِي إِبرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَطِيَّةَ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ:
قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنِّي سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَرْزُقَنِي مَالًا فَرَزَقَنِي وَإِنِّي سَأَلْتُ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَنِي وَلَدًا فَرَزَقَنِي وَلَدًا وَ سَأَلْتُهُ
أَنْ يَرْزُقَنِي دَارًا فَرَزَقَنِي وَ قَدْ خِفْتُ أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ اسْتِدْرَاجًا.
فَقَالَ أَمَا وَاللَّهِ مَعَ الْحَمْدِ فَلَا.

(۳) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

ای مردم! باید که خداوند شما را در هنگام نعمت ترسان ببیند، همان گونه که در نعمت‌ها و سختی‌ها هراسان می‌بیند؛
آن را که در اموالش گشایشی داده شود و آن را استدراج ندید از امر ترسناکی خود را ایمن دانسته؛
و آنکه در اموالش بر او تنگ گرفتند و آن را امتحان ندید آرزویی [= پاداشی را که امید آن می‌رفت] را هدر داده است.
نهج البلاغه، حکمت ۳۵۸

وَقَالَ ع:

أَيُّهَا النَّاسُ لِيرَكُمُ اللَّهُ مِنَ النِّعَمَةِ وَجَلِيلَ كَمَا يَرَاكُمْ مِنَ النِّقَمَةِ فَرِيقَيْنِ إِنَّهُ مَنْ وَسَّعَ عَلَيْهِ فِي ذَاتِ يَدِهِ فَلَمْ يَرَ ذَلِكَ اسْتِدْرَاجًا
فَقَدْ أَمِنَ مَخُوفًا وَ مَنْ ضَيَّقَ عَلَيْهِ فِي ذَاتِ يَدِهِ فَلَمْ يَرَ ذَلِكَ اخْتِبَارًا فَقَدْ ضَيَّعَ مَأْمُولًا.

(۴) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

اما بعد! پس جایگاه مکر و خدعه در آتش است؛

از خدا بیمناک، و از هیبت و سطوتش بر حذر باشید؛

خداوند پس از اتمام حاجت‌ها و بیم و وعیدها برای بندگان نمی‌پسندد که از جایی که نمی‌دانند به انحراف و استدراج [= هلاک تدریجی] مبتلا گردند؛ و بدین سبب [= استدراج] سعی و تلاش بنده به بیراهه رود، تا آنجا که وفای به عهد را از یاد ببرد ولی خودش پندارد که کار خوبی می‌کند؛ پیوسته در گمان و آرزو و غفلت از آن خبر مهم [= قیامت] بسر برد؛ به کار خود گره‌ها زند، و با جدیت تمام مسیر هلاکت را درنوردد، در حالی که در مهلتی که خداوند وعده داده بسر می‌برد؛ همراه با غافلان سرگرم است، و همراه با گنهکاران روزگار می‌گذرانند، با مؤمنان بر سر اطاعت خدا جدل کند و ظاهرسازی عیاشان را تحسین می‌نماید؛

اینها کسانی‌اند که دل‌هایشان با شبهه دمساز است، به ناحق بر دیگران بزرگی کنند، و آن را مایه تقرب به حق پندارند!

این بدان سبب است که آنان به هوا و هوس عمل می‌کنند، کلام حکیمان را دگرگون می‌سازند، و از سر جهالت و کورباطنی آن را تحریف می‌نمایند، و از این کار قصد خودنمایی و ریا دارند، نه راه هدفمندی، نه نشان راهی، نه چراغ راهنمایی.

تا اجل فرا رسد و به آبشخور نهائی خود رسند؛ و چون خداوند از نتیجه و عواقب کارشان پرده برگیرد، و آنها را از سرپوشهای غفلت بدر آرد، به آنچه پشت کرده رو آرند و به آنچه رو آورده پشت کنند؛ نه از آرزوهائی که [در دنیا] بدانها رسیدند سودی برند، نه از خواسته‌هائی که بدان نائل شدند و حاجتهائی که کام دل از آن برآوردند؛ بلکه همه و بالشان گردد، و اینک از آنچه بدنبالش می‌دویدند بگریزند.

من شما را از این لغزشگاه بیم می‌دهم، و به تقوای پیشه کردن از خدایی می‌خوانم که غیر او سودی ندهد و ...

تحف العقول، ص ۱۵۴

و روی عن امیر المؤمنین ع من حکمه ص و ترغیبه و ترهیبه و وعظه

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْمَكْرَ وَالْخَدِيعَةَ فِي النَّارِ فَكُونُوا مِنَ اللَّهِ عَلَى وَجَلٍ وَمِنْ صَوْنِهِ عَلَى حَذَرٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ بَعْدَ إِعْذَارِهِ وَإِنْذَارِهِ اسْتَطْرَادًا وَاسْتَدْرَاجًا مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَلِهَذَا يَضِلُّ سَعْيُ الْعَبْدِ حَتَّى يَنْسَى الْوَفَاءَ بِالْعَهْدِ وَيَظُنُّ أَنَّهُ قَدْ أَحْسَنَ صُنْعًا وَلَا يَزَالُ كَذَلِكَ فِي ظَنٍّ وَرَجَاءٍ وَغَفْلَةٍ عَمَّا جَاءَهُ مِنَ النَّبَاِ يَعْقِدُ عَلَى نَفْسِهِ الْعَقْدَ وَيَهْلِكُهَا بِكُلِّ جَهْدٍ وَهُوَ فِي مَهْلَةٍ مِنَ اللَّهِ عَلَى عَهْدٍ يَهْوَى مَعَ الْغَافِلِينَ وَيَغْدُو مَعَ الْمَذْنِبِينَ وَيُجَادِلُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ الْمُؤْمِنِينَ وَيَسْتَحْسِنُ تَمْوِيهِ الْمُتَرَفِّينَ فَهَؤُلَاءِ قَوْمٌ شَرَحَتْ قُلُوبُهُمْ بِالشُّبْهِ وَتَطَاوَلُوا عَلَى غَيْرِهِمْ بِالْفَرِيَةِ وَحَسَبُوا أَنَّهَا لِلَّهِ قُرْبَةٌ وَذَلِكَ لَأَنَّهُمْ عَمِلُوا بِالْهَوَى وَغَيَّرُوا كَلَامَ الْحُكَمَاءِ وَحَرَّفُوهُ بِجَهْلٍ وَعَمَى وَطَلَبُوا بِهِ السُّمْعَةَ وَالرِّيَاءَ بَلَا سَبِيلَ قَاصِدَةٍ وَلَا أَعْلَامَ جَارِيَةٍ وَلَا مَنَارَ مَعْلُومٍ إِلَى أَمَدِهِمْ وَإِلَى مَنْهَلٍ هُمْ وَارِدُوهُ حَتَّى إِذَا كَشَفَ اللَّهُ لَهُمْ عَنْ ثَوَابِ سِيَاسَتِهِمْ وَاسْتَخْرَجَهُمْ مِنْ جَلَابِيبِ غَفْلَتِهِمْ اسْتَقْبَلُوا مُدْبِرًا وَاسْتَدْبَرُوا مُقْبِلًا فَلَمْ يَنْتَفِعُوا بِمَا أَدْرَكُوا مِنْ أُمْنِيَّتِهِمْ وَلَا بِمَا نَالُوا مِنْ طَلِبَتِهِمْ وَلَا مَا قَضَوْا مِنْ وَطَرِهِمْ وَصَارَ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَبَالًا فَصَارُوا يَهْرَبُونَ مِمَّا كَانُوا يَطْلُبُونَ وَإِنِّي أَحْذَرُكُمْ هَذِهِ الْمَزَلَةَ وَآمُرُكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّتِي لَا يَنْفَعُ غَيْرُهَا...^۱

۱. این حدیث هم درباره سنت امهال و استدراج در آخرالزمان است:

الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۸، ص ۳۸۶-۳۸۹

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ الْمُنْذَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع [و] رَوَاهَا غَيْرُهُ بِغَيْرِ هَذَا الْإِسْنَادِ وَذَكَرَ أَنَّهُ خَطَبَ بَدْيَ قَارٍ [فَحَمَدَ اللَّهُ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ ...
ثُمَّ إِنَّهُ سَيَّأَنِي عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي زَمَانٍ لَيْسَ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ شَيْءٌ أَخْفَى مِنَ الْحَقِّ وَلَا أَظْهَرَ مِنَ الْبَاطِلِ وَلَا أَكْثَرَ مِنَ الْكَذِبِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى وَرَسُولِهِ ص وَ لَيْسَ عِنْدَ أَهْلِ ذَلِكَ الزَّمَانِ سِلْعَةٌ أَبْوَرُ مِنَ الْكِتَابِ إِذَا تَلَى حَقَّ تِلَاوَتِهِ وَ لَا سِلْعَةٌ أَتَقَى بَيْعًا وَ لَا أَعْلَى ثَمَنًا مِنَ الْكِتَابِ إِذَا حُرِّفَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ لَيْسَ فِي الْعِبَادِ وَ لَا فِي الْبِلَادِ شَيْءٌ هُوَ أَنْكَرُ مِنَ الْمَعْرُوفِ وَ لَا أَعْرَفُ مِنَ الْمُنْكَرِ وَ لَيْسَ فِيهَا فَاحِشَةٌ أَنْكَرَ وَ لَا عُقُوبَةٌ أَنْكَى مِنَ الْهُدَى عِنْدَ الضَّلَالِ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ فَقَدْ نَبَذَ الْكِتَابَ حِمْلَتَهُ وَ تَنَاسَاهُ حَفَظَتُهُ حَتَّى تَمَالَتْ بِهِمُ الْأَهْوَاءُ وَ تَوَارَتْ ذَلِكَ مِنَ الْآبَاءِ وَ عَمِلُوا بِتَحْرِيفِ الْكِتَابِ كَذِبًا وَ تَكْذِيبًا فَبَاعُوهُ بِالْبَخْسِ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ - فَالْكِتَابُ وَ أَهْلُ الْكِتَابِ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ طَرِيدَانِ مُنْفِيَانِ وَ صَاحِبَانِ مُصْطَحِبَانِ فِي طَرِيقٍ وَاحِدٍ لَا يَأْوِيهِمَا مَوْءٌ فَحَبَّذَا ذَانِكَ الصَّاحِبَانِ وَاهَا لُهُمَا وَ لِمَا يَعْمَلَانِ لَهُ - فَالْكِتَابُ وَ أَهْلُ الْكِتَابِ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ فِي النَّاسِ وَ لَيْسُوا فِيهِمْ وَ مَعَهُمْ وَ لَيْسُوا مَعَهُمْ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ الضَّلَالَةَ لَا تُوَافِقُ الْهُدَى وَ إِنْ اجْتَمَعَا وَ قَدْ اجْتَمَعَ الْقَوْمُ عَلَى الْفِرْقَةِ وَ افْتَرَقُوا عَنِ الْجَمَاعَةِ قَدْ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ وَ أَمْرَ دِينِهِمْ مِنْ يَعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَكْرِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الرِّشَا وَ الْقَتْلِ كَانَتْهُمْ أُمَّةُ الْكِتَابِ وَ لَيْسَ الْكِتَابُ إِمَامَهُمْ لَمْ يَبْقَ عِنْدَهُمْ مِنَ الْحَقِّ إِلَّا اسْمُهُ وَ لَمْ يَعْرِفُوا مِنَ الْكِتَابِ إِلَّا خَطَهُ وَ زَبْرَهُ يَدْخُلُ الدَّخِلُ لِمَا يَسْمَعُ مِنْ حِكْمِ الْقُرْآنِ فَلَا يَطْمَئِنُّ جَالِسًا حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الدِّينِ يَنْتَقِلُ مِنْ دِينٍ مَلِكٍ إِلَى دِينٍ مَلِكٍ وَ مِنْ وَلَايَةِ مَلِكٍ إِلَى وَلَايَةِ مَلِكٍ وَ مِنْ طَاعَةِ مَلِكٍ إِلَى طَاعَةِ مَلِكٍ وَ مِنْ عُهُودٍ مَلِكٍ إِلَى عُهُودٍ مَلِكٍ فَاسْتَدْرَجَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَ إِنْ كَيْدُهُ مَتِينٌ بِالْأَمَلِ وَ الرَّجَاءِ حَتَّى تَوَالِدُوا فِي الْمَعْصِيَةِ وَ دَانُوا بِالْجَوْرِ وَ الْكِتَابُ لَمْ يَضْرِبْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ

(۱) «فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ»

بعد از اینکه انواع راه‌های اتمام حجت با این منکران حقیقت طی شد، خداوند باب تهدید را باز می‌کند و به پیامبرش می‌فرماید اینها که قرآن را تکذیب می‌کنند با من تنها بگذار و کار آنها را به من واگذار و دیگر خودت کنار بکش و دلمشغول آنها مباش که خودم کارت را کفایت کنم. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۰)

ثمره اجتماعی

در مقام تبلیغ دین، گاهی مخاطب بقدری لجوج و خیره‌سر است که دیگر از دست مبلغ کاری ساخته نیست. به تعبیر دیگر، در مورد برخی اشخاص، هیچ تلاشی برای هدایتشان نتیجه نمی‌دهد. البته ما ابتدا باید تمام تلاشمان را انجام دهیم، اما اگر تمام آنچه در توانمان بود انجام دادیم و او به راه نیامد، کار او را باید به خدا واگذار کنیم؛ و این گونه نیست که در مورد هرکسی موظف باشیم همواره و تا آخر عمر درصدد هدایتشان برآیم.

(۲) «سَسْتَدْرِيْهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ»

اینکه تکذیب‌کنندگان و دشمنان حق و حقیقت و برخی گناهکاران زندگی معمولی‌ای دارند و هرچه دلشان می‌خواهد برآورده می‌شود، بدین معنا نیست که حتماً مورد توجه و عنایت خداوند؛ خیر؛ بسیاری از مواقع، مبتلا به سنت استندراج شده‌اند، یعنی خداوند آنها را در نعمتها رها کرده تا طغیانشان به نهایت خود برسد و به طور کامل نابود شوند. یادمان باشد:

اقتضای رحمانیت خداوند و اختیار دادن او به بشر در دنیا، آن است که وسایل حرکت را در اختیار هرکسی در هر مسیری که می‌خواهد بپیماید قرار دهد. اگر کسی بخواهد به جهنم برود، خدا راه او را نمی‌بندد!

شبهه

اگر خداوند راه جهنم رفتن بر مردمان را نبسته است، آیا ما حق داریم به اسم نهی از منکر، راه را بر آنان ببندیم؟

صَفْحًا ضَلَالًا تَأْتِيهِمْ قَدْ دَانُوا بِغَيْرِ دِينِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَادَانُوا لِغَيْرِ اللَّهِ مَسَاجِدُهُمْ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ عَامِرَةٌ مِنَ الضَّلَالَةِ خَرِبَةٌ مِنَ الْهُدَى قَدْ بَدَلُ فِيهَا مِنَ الْهُدَى فُقَرَاؤُهَا وَ عُمَارُهَا أَخَابُ خَلْقِ اللَّهِ وَ خَلِيقَتِهِ مِنْ عِنْدِهِمْ جَرَتْ الضَّلَالَةُ وَ إِلَيْهِمْ تَعَوَّدُ فَحُضُورُ مَسَاجِدِهِمْ وَ الْمَشْيُ إِلَيْهَا كُفْرٌ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ إِلَّا مَنْ مَشَى إِلَيْهَا وَ هُوَ عَارِفٌ بِضَلَالَتِهِمْ فَصَارَتْ مَسَاجِدُهُمْ مِنْ فَعَالِهِمْ عَلَى ذَلِكَ النَّحْوِ خَرِبَةٌ مِنَ الْهُدَى عَامِرَةٌ مِنَ الضَّلَالَةِ قَدْ بَدَلَتْ سُنَّةُ اللَّهِ وَ تَعَدَّتْ حُدُودُهُ وَ لَا يَدْعُونَ إِلَى الْهُدَى وَ لَا يَقْسِمُونَ الْفَيْءَ وَ لَا يُؤْفُونَ بِذِمَّةٍ يَدْعُونَ الْقَتِيلَ مِنْهُمْ عَلَى ذَلِكَ شَهِيدًا قَدْ اتَّوَا اللَّهَ بِالْإِفْتِرَاءِ وَ الْجُحُودِ وَ اسْتَغْنَوْا بِالْجَهْلِ عَنِ الْعِلْمِ وَ مِنْ قَبْلُ مَا مَثَلُوا بِالصَّالِحِينَ كُلِّ مَثَلٍ وَ سَمَوْا صِدْقَهُمْ عَلَى اللَّهِ فَرِيَةً - وَ جَعَلُوا فِي الْحَسَنَةِ الْعُقُوبَةَ السَّيِّئَةَ وَ قَدْ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْكُمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ ص وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابًا عَزِيزًا لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرِ ذِي عِوَجٍ - لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ فَلَا يُلْهِيكُمْ الْأَمَلُ وَ لَا يَطُولُنَّ عَلَيْكُمْ الْأَجَلُ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ أَمْدُ أَمَلِهِمْ وَ تَغْطِيَةُ الْأَجَالِ عَنْهُمْ حَتَّى نَزَلَ بِهِمُ الْمَوْعُودُ الَّذِي تَرُدُّ عَنْهُ الْمَعْدَرَةَ وَ تَرْفَعُ عَنْهُ التَّوْبَةُ وَ تَحُلُّ مَعَهُ الْقَارِعَةُ وَ النَّقْمَةُ

پاسخ ساده این است که ما خدا نیستیم؛ و کار خدا لزوماً وظیفه ما نیست؛ برخی امور اقتضای خدایی خداست؛ اما ما به عنوان بنده وظیفه دیگری داریم.

اما پاسخ تفصیلی این است که در این سوال، بین اقتضائات نظام تکوین (اراده تکوینی خدا، و آنچه خداوند در جهان خارج محقق فرموده) با اقتضائات نظام تشریع (دستور خدا، که برای پیمودن مسیر سعادت است) خلط شده است. نهی از منکر، خواست، اراده، و دستور همان همان خدایی است که در نظام تکوین راه جهنم رفتن را هم باز گذاشته است. به تعبیر دیگر، اقتضای اینکه خدا به انسان اختیار بدهد، این است که نظام تکوین را طوری قرار دهد که انسانها بتوانند جهنم هم بروند؛ اما اقتضای اینکه انسان به سعادت برسد این است که خداوند با اراده تشریعی خود نحوه پیمودن راه بهشت را به ما نشان دهد و ما را از ورود در جهنم برحذر دارد. زندگی سعادتمندانه آن است که انسان، بر اساس دستورات خدا (اراده تشریعی او) رفتار کند نه اینکه به بهانه اختیاری که خدا به او داده، خلاف دستورات خدا را عمل نماید.

۳) «فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

چرا با اینکه جمله اول را به صورت متکلم وحده آورد (او را به من واگذار)، جمله دوم را به صورت متکلم مع‌الغیر آورد (آنان را به استدراج می‌کشانیم)؟

الف. در تعبیر «متکلم مع‌الغیر: ما» نوعی عظمت نهفته است و در این مساله (سنت استدراج و نعمت دادنی که تدریجاً شخص را به هلاکت بکشاند) ملائکه موکل هم در کارند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۹۶)
ب. ...

۴) «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

کسی که راه بدبختی و هلاکت را می‌پیماید، این گونه نیست که خودش متوجه شود. بسیاری از اوقات «از جایی که نمی‌داند» آن هم به صورت تدریجی به وادی هلاکت می‌افتد.

ثمره اخلاقی

کسی که سنت استدراج را جدی بگیرد، هیچگاه از مراقبه و محاسبه نفس غافل نمی‌شود.

۵) «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

زود قضاوت نکنید و هر رفاهی را نشانه سعادت ندانید. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۸)

۶) «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

بزرگترین خطر آن است که انسان از آن غافل باشد و به فکر چاره نباشد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۸)

۱۳۹۶/۵/۲۵

۵۱۰) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۵ وَ أُمْلَى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

ترجمه

و مهلتشان می‌دهم! بدستی که ترفند[های] متین [محکم و استوار] است.

حدیث

۱) حسین بن حسن می‌گوید به امام رضاع عرض کردم: من ابن قیام را که از دشمترین خلائق با شما بود ترک کردم. حضرت فرمود: آن [= همراه بودن تو با او و مدارایت با او] برای او بدتر بود! گفتم: فدایتان شوم. چقدر این سخنی که از شما شنیدم عجیب است!

فرمود عجیبت از آن ابلیس است که در جوار خداوند عز و جل و در قرب او بود و خدا به او دستوری داد و او سرپیچی کرد و خود را بزرگ شمرد و از کافران شد پس خداوند به او مهلت داد؛ و خداوند با چیزی شدیدتر از املاء (مهلت دادن) عذاب نکرده است. حسین! به خدا سوگند که آنها را به چیزی شدیدتر از املاء عذاب نکرده است.

رجال الکشی، ج ۲، ص ۸۲۸-۸۲۹

أبو صالح خَلْفُ بْنُ حَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدَمِيُّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أُسْبَاطٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا ع: إِنِّي تَرَكْتُ ابْنَ قِيَامًا مِنْ أَعْدَى خَلْقِ اللَّهِ لَكَ. قَالَ ذَلِكَ شَرُّ لَهُ!

قُلْتُ مَا أَعْجَبَ مَا أَسْمَعُ مِنْكَ جُعِلَتْ فِدَاكَ!

قَالَ أَعْجَبُ مِنْ ذَلِكَ إِبْلِيسُ كَانَ فِي جِوَارِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقُرْبِ مِنْهُ فَأَمَرَهُ فَأَبَى وَتَعَزَّزَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ فَأَمْلَى اللَّهُ لَهُ وَ اللَّهُ مَا عَذَّبَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَشَدَّ مِنَ الْإِمْلَاءِ وَ اللَّهُ يَا حُسَيْنُ مَا عَذَّبَهُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَشَدَّ مِنَ الْإِمْلَاءِ.^۱

۱. این سه روایت در التوحید (للصدوق)، ص ۳۵۴ نیز در همین راستا قابل توجه است. البته شبیه اینها در جلسه ۵۰۸ حدیث ۱ هم گذشت:

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السَّنْدِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا مِنْ قَبْضٍ وَلَا بَسْطٍ إِلَّا وَ لِلَّهِ فِيهِ الْمَنُ وَ الْإِتْلَاءُ.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا مِنْ قَبْضٍ وَلَا بَسْطٍ إِلَّا وَ لِلَّهِ فِيهِ مَشِيَّةٌ وَ قَضَاءٌ وَ إِبْتِلَاءٌ.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ فِيهِ قَبْضٌ أَوْ بَسْطٌ مِمَّا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَوْ نَهَى عَنْهُ إِلَّا وَ فِيهِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِبْتِلَاءٌ وَ قَضَاءٌ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که خداوند خیر بنده اش را بخواهد وقتی او گناهی مرتکب می شود ، در پی آن سختی ای دامگیرش می گردد و به یاد استغفار کردن می افتد؛

و هنگامی که خداوند برای بنده اش شر بخواهد هنگامی که آن بنده گناهی مرتکب می شود در پی آن نعمتی می فرستد تا استغفار از یادش برود و آن گناه را ادامه دهد و این همان سخن خداوند عز و جل است که می فرماید: بزودی آنان را تدریجا به هلاکت کشانیم از جایی که نمی دانند؛ یعنی با نعمتها در هنگام معصیت.

الکافی، ج ۲، ص ۴۵۲؛ علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۶۱

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ السَّمْطِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَأَذْنَبَ ذَنْبًا أَتْبَعَهُ بِنِعْمَةٍ وَ يَذْكُرُهُ الْاسْتِغْفَارَ وَ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ شَرًّا فَأَذْنَبَ ذَنْبًا أَتْبَعَهُ بِنِعْمَةٍ لِيُنْسِيَهُ الْاسْتِغْفَارَ وَ يَتِمَادِيَ بِهَا وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» بِالنِّعَمِ عِنْدَ الْمَعَاصِي.

(۳) از امیر المومنین ع روایت شده است:

چه بسیار کسی که با احسانی که در حق او شده به استدراج (سیر تدریجی به سوی هلاکت) مبتلا گردیده؛

و چه بسیار بنده ای که به خاطر اینکه گناهش را پوشانده اند مغرور شده؛

و چه بسیار بنده ای که به خاطر آنکه از او نیک گفته اند دچار فتنه و لغزش گردیده است

و خداوند سبحان هیچکس را با چیزی [=مصیبتی] مثل املاء (مهلت دادن) مبتلا نکرده است.

نهج البلاغه، حکمت ۱۱۶ و ۲۶۰

كَمْ مِنْ مُسْتَدْرِجٍ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِ وَ مَغْرُورٍ بِالسَّيْرِ عَلَيْهِ وَ مَفْتُونٍ بِحُسْنِ الْقَوْلِ فِيهِ وَ مَا ابْتَلَى اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَحَدًا بِمِثْلِ الْإِمْلَاءِ^۱

۱. از امام سجاده ع و امام صادق ع نیز شبیه این عبارت روایت شده است.

روی عن الامام سيد العابدين علي بن الحسين ع: كَمْ مِنْ مُفْتُونٍ بِحُسْنِ الْقَوْلِ فِيهِ وَ كَمْ مِنْ مَغْرُورٍ بِحُسْنِ السَّيْرِ عَلَيْهِ وَ كَمْ مِنْ مُسْتَدْرِجٍ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِ.

(تحف العقول، ص ۲۸۱)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمَنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كَمْ مِنْ مَغْرُورٍ بِمَا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ كَمْ مِنْ مُسْتَدْرِجٍ بِسَيْرِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ كَمْ مِنْ مُفْتُونٍ بِنِئَاءِ النَّاسِ عَلَيْهِ. (الکافی، ج ۲، ص ۴۵۲)

و از خود امیرالمومنین ع هم در الکافی، ج ۵، ص ۸۱-۸۲ به طور تفصیلی تر چنین روایت شده است:

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ جُمُهورٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع كَثِيرًا مَا يَقُولُ اعْلَمُوا عِلْمًا يَقِينًا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يَجْعَلْ لِلْعَبْدِ وَ إِنِ اشْتَدَّ جَهْدُهُ وَ عَظُمَتْ حِيلَتُهُ وَ كَثُرَتْ مَكَابِدَتُهُ أَنْ يَسْبِقَ مَا سُمِّيَ لَهُ فِي الذِّكْرِ الْحَكِيمِ وَ لَمْ يَحُلْ مِنَ الْعَبْدِ فِي ضَعْفِهِ وَ قِلَّةِ حِيلَتِهِ أَنْ يَبْلُغَ مَا سُمِّيَ لَهُ فِي الذِّكْرِ الْحَكِيمِ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَنْ يَزِدَادَ أَمْرًا نَقِيرًا بِحِذْقِهِ وَ لَمْ يَنْتَقِصْ أَمْرًا نَقِيرًا لِحِمَقِهِ فَالْعَالِمُ لِهَذَا الْعَامِلِ بِهِ أَعْظَمُ النَّاسِ رَاحَةً فِي مَنْفَعَتِهِ وَ الْعَالِمُ لِهَذَا التَّارِكِ لَهُ أَعْظَمُ النَّاسِ شُغْلًا فِي مَضَرَّتِهِ وَ رَبُّ مَنْعَمٍ عَلَيْهِ مُسْتَدْرِجٌ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِ وَ رَبُّ مَغْرُورٍ فِي النَّاسِ مُصْنُوعٌ لَهُ فَافِقْ أَيُّهَا السَّاعِي مِنْ سَعِيكَ وَ قَصِّرْ مِنْ عَجَلَتِكَ وَ انْتَبِهْ مِنْ سِنَةِ غَفْلَتِكَ وَ تَفَكَّرْ فِيمَا جَاءَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ ...

(۴) از امام صادق ع روایت شده است

خداوند تبارک و تعالی فرشته ای را به زمین فرستاد و او زمانی طولانی در زمین درنگ کرد و سپس به آسمان عروج نمود. به او گفته شد: چه دیدی؟

گفت عجایب فراوانی دیدم و عجیبترین چیزی که دیدم این بود که بنده ای را دیدم غرق در نعمت بود و روزی تو را می خورد و ادعای ربوبیت می کرد. از جسارتش به تو و بردباری تو درباره تو تعجب کردم. خداوند عز و جل فرمود: پس، از بردباریم درباره او تعجب کردی؟! گفت آری، پروردگارا!

فرمود: من او را چهارصد سال است که مهلت داده ام و در این مدت اندک آسیبی به او نرسیده و از دنیا چیزی نخواسته مگر بدان رسیده و در این مدت خوردنی و آشامیدنی هایش بر او ناگوار نشده است.

الخصال، ج ۱، ص ۴۱-۴۲

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَهْبَطَ مَلَكًا إِلَى الْأَرْضِ فَلَبِثَ فِيهَا دَهْرًا طَوِيلًا ثُمَّ عَرَجَ إِلَى السَّمَاءِ فَقِيلَ لَهُ مَا رَأَيْتَ فَقَالَ رَأَيْتُ عَجَائِبَ كَثِيرَةً وَاعْجَبُ مَا رَأَيْتُ أَنِّي رَأَيْتُ عَبْدًا مُتَقَلِّبًا فِي نِعْمَتِكَ يَا كُلُّ رِزْقِكَ وَ يَدْعِي الرُّبُوبِيَّةَ فَعَجِبْتُ مِنْ جُرْأَتِهِ عَلَيْكَ وَ مِنْ حِلْمِكَ عَنْهُ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَمِنْ حِلْمِي عَجِبْتُ قَالَ نَعَمْ يَا رَبُّ قَالَ قَدْ أَمَهَلْتُهُ أَرْبَعِمِائَةَ سَنَةٍ لَا يَضْرِبُ عَلَيْهِ عِرْقٌ وَ لَا يُرِيدُ مِنَ الدُّنْيَا شَيْئًا إِلَّا نَالَهُ وَ لَا يَتَغَيَّرُ عَلَيْهِ فِيهَا مَطْعَمٌ وَ لَا مَشْرَبٌ.

(۵) از امیرالمؤمنین ع روایت شده است:

ای فرزند آدم! هنگامی که دیدی پرودگارت - که منزله است - نعمتها را پیاپی به سوی تو گسیل می دارد در حالی که تو معصیتش می کنی، از [مکر] او برحذر باش و بترس.

نهج البلاغه، حکمت ۲۵

قَالَ ع يَا ابْنَ آدَمَ إِذَا رَأَيْتَ رَبَّكَ سُبْحَانَهُ يُتَابِعُ عَلَيْكَ نِعْمَهُ وَ أَنْتَ تَعْصِيهِ فَاحْذَرَهُ.^۱

تدبر

(۱) «وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

اینکه خدا به کسی مهلت می دهد، اصلاً به معنای این نیست که خدا از او راضی است!

۱. همچنین در نهج البلاغه، حکمت ۳۰ آمده است:

وَقَالَ ع الْحَذَرَ الْحَذَرَ فَوَاللَّهِ لَقَدْ سَتَرَ حَتَّى كَانَهُ قَدْ غَفَرَ.

مهلت های الهی، تدبیری برای هلاکت بدکاران است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۸)

۲) «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

مقصود از این تعبیر چیست؟

الف. یعنی عذاب من «منیع» است و هیچ مانعی نمی تواند از تحقق آن ممانعت کند. (مجمع البیان، ج ۴، ص ۷۷۶) و علت اینکه از عذاب به «کید» تعبیر کرده این است که از جایی که حسابش را نمی کنند بر آنها فرو می آید. (البحر المحيط، ج ۵، ص ۲۳۴)؛ یعنی مقصود از این تعبیر این است که: این گونه نیست که وقتی مهلت بدهم اینها از عذاب من بتوانند فرار کنند. ب. می خواهد نشان دهد کاری که خدا با آنها انجام می دهد شبیه «کید» و مکر است از این جهت که ظاهرش احسان است اما باطنش خذلان و بدبختی است. (البحر المحيط، ج ۵، ص ۲۳۴)

ج. توطئه های بشری خنثی می شود اما تدبیر الهی محکم است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۸۸)

د. تدبیر خداوند بسیار پیچیده است، هرچند ما به ظرافت های آن پی نبریم؛ لذا به تعبیر امیرالمومنین ع، خدا کسی است که در سختی ها نباید امید به او را از دست داد؛ و در نعمت ها هم نباید خوف از او را کنار گذاشت: (الْمَأْمُولُ مَعَ النَّقْمِ الْمَرْهُوبُ مَعَ النَّعْمِ، نهج البلاغه، خطبه ۶۵)

... ه.

۳) «وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

چرا با اینکه آخرین جمله آیه قبل (= بحث استدراج) را با تعبیر متکلم مع الغیر (ما) آورد، دوباره این آیه و سنت املاء (= مهلت دادن) را دوباره با متکلم وحده (من) تعبیر کرد؟!

الف. املاء (= مهلت دادن) تاخیر انداختن اجل است؛ و اجل در قرآن کریم به غیر خدا نسبت داده نمی شود چنانکه فرمود «ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ» (أنعام/۲) در حالی که در استدراج (ادامه دادن افاضه نعمت ها) فرشتگانی هم مامور هستند. (المیزان، ج ۸، ص ۳۴۷؛ و ج ۱۹، ص ۳۹۶)

ب. این تعبیر دلالتش بر محروم شدن آنها از رحمت الهی شدیدتر است (المیزان، ج ۸، ص ۳۴۷) در واقع، با این تعبیر، می خواهد نشان دهد که این سنت املاء - برخلاف تصور اغلب انسانها - چه عذاب شدیدی است. (حدیث ۱ و حدیث ۳)

ج

۴) «وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

ما انسانها وقتی ظلم و گناهی می بینیم یا می بینیم که عده ای در مقابل حق و حقیقت ایستاده و حق را تکذیب می کنند، دلمان می خواهد خداوند خیلی سریع آن را تلافی کند. این عجله کردن ما ریشه در این دارد که می ترسیم موقعیت از دست برود. اما هیچکس و هیچ چیز از خدا نمی تواند فرار کند؛ و لذاست که او مهلت می دهد؛ آن هم چه مهلت هایی (حدیث ۴).

به تعبیر زیبای امام سجاده:

وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ لَيْسَ فِي حُكْمِكَ ظُلْمٌ، وَ لَا فِي نَقِمَتِكَ عَجَلَةٌ، وَ إِنَّمَا يَعْجَلُ مَنْ يَخَافُ الْفَوْتَ، وَ إِنَّمَا يَحْتَاجُ إِلَى الظُّلْمِ الضَّعِيفُ، وَ قَدْ تَعَالَيْتَ يَا إِلَهِي عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا. وَ دانستم که نه در حکم تو ظلمی هست و نه در به سختی افکندن (عذاب دادن) تو عجله‌ای است؛ همانا کسی عجله می‌کند که نگران «از دست رفتن» است؛ و کسی به ظلم کردن نیاز دارد که ضعیف است، و تو - خدایا - از اینها بسیار برتری (الصَّحِيفَةُ السَّجَادِيَّةُ، دعاء ۴۸)

۱۳۹۶/۵/۲۶

(۵۱۱) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۶ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ

ترجمه

یا [مگر] از آنان مزدی می‌طلبی که آنان زیر بار تاوان [آن] گرانبارند؟!

نکات ترجمه

«مَغْرَمٌ»

ماده «غرم» در اصل دلالت می‌کند بر همراهی و ملازمت؛ (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۴۱۹) «غرم» به معنای آن چیزی است که انسان ادای آن را برعهده می‌گیرد بدون اینکه خودش ضرر یا خسارتی به دیگران زده باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۰۶) و ظاهراً بر همین اساس است که برخی اصل این ماده را به معنای التزام و تعهد به ادای چیزی یا کاری دانسته‌اند که آن کار به خودی خود بر او واجب و لازم نبوده؛ و آن را معادل کلمه فارسی «تاوان» معرفی کرده‌اند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۲۱۳)

«غریم» و «غارم» (الْغَارِمِينَ؛ توبه/۶۰) به کسی می‌گویند که دین (بدهی) ای برعهده اوست (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۰۶)^۱ و برخی در تفاوت «غرم» و «دین» گفته‌اند که به هر بدهکاری ای «غرم» نمی‌گویند، بلکه «غرم» در جایی است که شخص بدون اینکه خودش اقدامی انجام داده باشد (مثلاً قرض گرفته یا خسارتی به کسی زده باشد) مسئولیت پرداخت بدهی ای برعهده‌اش آمده، مانند جایی که شخصی ولی و سرپرست شخص دیگری است و یا به هر دلیلی ادای دین کس دیگری را برعهده می‌گیرد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۲۱۴)

«غَرام» آن شدت و مصیبتی است که به انسان می‌رسد (إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا؛ فرقان/۶۵) و در واقع، آن عذاب و شری است که دائماً همراه انسان باشد (کتاب العین، ج ۴، ص ۴۱۸؛ مجمع البحرین، ج ۶، ص ۱۲۶)

«مَغْرَمٌ» (توبه/۹۸؛ طور/۴۰؛ قلم/۴۶) مصدر میمی و به معنای «گرامت» و تاوان است. (التحقیق، ج ۷، ص ۲۱۴)
«اگرام» یعنی کسی را بدهکار (گرامت‌دار) کردن است و «مَغْرَمٌ» اسم مفعول آن می‌باشد (إِنَّا لَمُغْرَمُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ؛ واقعه/۶۶) (التحقیق، ج ۷، ص ۲۱۴)

^۱ البته غریم هم در معنای اسم فاعل است و هم در معنای اسم مفعول و لذا راغب اصفهانی توضیح داده به کسی هم که طلبکار است هم غریم گویند.

ماده «غرم» و مشتقات آن تنها همین ۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

(۱) از امیرالمومنین روایت شده است که سه چیز انسان را به فتنه می‌اندازد؛ و سومین آنها را محبت درهم و دینار دانسته، توضیح دادند:

کسی که درهم و دینار [پول و طلا و نقره] را دوست بدارد بنده دنیاست؛ و عیسی بن مریم ع فرمود: دینار درد دین است؛ و عالم طبیب دین است؛ پس هرگاه دیدید که طبیبی درد را به سوی خود می‌کشد او را متهم بشمرید [= به او بدگمان شوید] و بدانید که او خیرخواه دیگران نیست.

الخصال، ج ۱، ص ۱۱۳

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدَابَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَنَانَ عَنْ زِيَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع: الْفِتْنُ ثَلَاثٌ...^۱ حُبُّ الدِّينَارِ وَالدَّرْهَمِ وَهُمْ سَهْمُ الشَّيْطَانِ فَ...^۲ مَنْ أَحَبَّ الدِّينَارَ وَالدَّرْهَمَ فَهُوَ عَبْدُ الدُّنْيَا وَقَالَ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ع الدِّينَارُ دَاءُ الدِّينِ وَالْعَالَمُ طَبِيبُ الدِّينِ فَإِذَا رَأَيْتُمُ الطَّبِيبَ يَجْرُ الدَّاءَ إِلَى نَفْسِهِ فَاتَّهَمُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّهُ غَيْرُ نَاصِحٍ لِّغَيْرِهِ.^۳

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که: حضرت عیسی بن مریم ع به اصحابش فرمود:

برای دنیا کار می‌کنید، در حالی که در دنیا روزی‌تان بدون این کارها هم می‌رسد؛ اما برای آخرتتان کاری نمی‌کنید، در حالی که در آخرت جز با عمل روزی نمی‌دهند؟!!

۱. حُبُّ النِّسَاءِ وَهُوَ سَيْفُ الشَّيْطَانِ وَشُرْبُ الْخَمْرِ وَهُوَ فِخُّ الشَّيْطَانِ وَ

۲. مَنْ أَحَبَّ النِّسَاءَ لَمْ يَنْتَفِعْ بِعَيْشِهِ وَمَنْ أَحَبَّ الْأَشْرِبَةَ حَرُمَتْ عَلَيْهِ الْجَنَّةُ

۳. در الکافی، ج ۱، ص ۴۶ بابی هست با عنوان «بَابُ الْمُسْتَأْكِلِ بَعْلِمِهِ وَالْمُبَاهِي بِهِ» که احادیث آن همگی درباره کسی است که علم دین را راهی

برای دنیا طلبی قرار داده است و بویژه چهارمین حدیث آن مضمونی بسیار نزدیک به مضمون حدیث فوق دارد:

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى وَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِينَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ أَبِي عِيَّاشٍ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مِنْهُمْ مَنْ لَا يَشْبَعَانِ طَالِبُ دُنْيَا وَ طَالِبُ عِلْمٍ فَمَنْ أَقْتَصَرَ مِنَ الدُّنْيَا عَلَى مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَهُ سَلِمَ وَ مَنْ تَنَاولَهَا مِنْ غَيْرِ حِلِّهَا هَلَكَ إِلَّا أَنْ يَتُوبَ أَوْ يَرْجِعَ وَ مَنْ أَخَذَ الْعِلْمَ مِنْ أَهْلِهِ وَ عَمِلَ بِعِلْمِهِ نَجَا وَ مَنْ أَرَادَ بِهِ الدُّنْيَا فَهِيَ حَظُّهُ.

۲- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَائِذٍ عَنْ أَبِي خَدِيجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَرَادَ الْحَدِيثَ لِمَنْفَعَةِ الدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْآخِرَةِ نَصِيبٌ وَ مَنْ أَرَادَ بِهِ خَيْرَ الْآخِرَةِ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ.

۳- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمُنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَرَادَ الْحَدِيثَ لِمَنْفَعَةِ الدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْآخِرَةِ نَصِيبٌ.

۴- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ عَنِ الْمُنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْعَالَمَ مُحِبًّا لِدُنْيَاهُ فَاتَّهَمُوهُ عَلَى دِينِكُمْ فَإِنَّ كُلَّ مُحِبٍّ لَشَيْءٍ يَحُوطُ مَا أَحَبَّ وَ قَالَ ص أَوْحَى اللَّهُ إِلَى دَاوُدَ ع لَا تَجْعَلْ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ عَالِماً مَفْتُوناً بِالدُّنْيَا فَيَصُدَّكَ عَنْ طَرِيقِ مُحِبَّتِي فَإِنَّ أَوْلَئِكَ قُطَاعُ طَرِيقِ عِبَادِي الْمُرِيدِينَ إِنْ أَدْنَى مَا أَنَا صَانِعٌ بِهِمْ أَنْ أَتَزَعَ حُلَاوَةً مُنَاجَاتِي عَنْ قُلُوبِهِمْ.

وای بر شما که چه بد عالمانی هستید! اجرت می گیرید و کار انجام نمی دهید!

زود است که صاحب کار، کارش را بطلبد؛ و زود است که از دنیا به ظلمت قبر منتقل شوید!

چگونه خواهد بود حال و روز آن کس از اهل علم که راهش به سوی آخرت است اما رویش به سوی دنیاست؟! و آنچه

که بدان میل دارد، چه اندازه به او ضرر خواهد زد، به جای اینکه سودش دهد؟!

الأمالی (للطوسی)، ص ۲۰۸

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَمِيِّ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ، عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ (عَلَيْهِمَا السَّلَامُ) يَقُولُ: قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِأَصْحَابِهِ:

تَعْمَلُونَ لِلدُّنْيَا وَ أَنْتُمْ تُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ عَمَلٍ، وَ لَا تَعْمَلُونَ لِلْآخِرَةِ وَ أَنْتُمْ لَا تُرْزَقُونَ فِيهَا إِلَّا بِعَمَلٍ، وَ يَلَكُمْ عِلْمَاءُ السَّوْءِ، الْأَجْرَةَ تَأْخُذُونَ وَ الْعَمَلَ لَا تَصْنَعُونَ! يُوشِكُ رَبُّ الْعَمَلِ أَنْ يَطْلُبَ عَمَلَهُ، وَ يُوشِكُ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ الدُّنْيَا إِلَى ظُلْمَةِ الْقَبْرِ، كَيْفَ يَكُونُ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ مَنْ مَصِيرُهُ إِلَى آخِرَتِهِ وَ هُوَ مُقْبِلٌ عَلَى دُنْيَاهُ، وَ مَا يَضُرُّهُ أَشْهَى إِلَيْهِ مِمَّا يَنْفَعُهُ.

۳) روایتی از امام امام صادق ع نقل شده که ایشان هفت گروه از عالمان را که در هفت درک جهنم [درجات جهنم] جای

خواهند گرفت برشمرده اند: فرازهایی این روایت بدین قرار است:

از علما، برخی دوست دارند که علمشان را انباشت کنند و از آن برندارند! [= به علمشان نمی کنند؛ یا اینکه علمشان را در

اختیار دیگران قرار نمی دهند]؛ اینان در درک اول از جهنم اند. ...

... و از علما، برخی علمش را فقط نزد صاحبان مال و مقام می گذارد [فقط در ازای پول یا برای کسب قدرت علمش را

در اختیار دیگران قرار می دهد] اینها در درک سوم از آتش اند ...

الخصال، ج ۲، ص ۳۵۳

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْخَشَّابِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ وَ عَلِيٍّ بْنِ أَصْبَاطٍ فِيمَا أَعْلَمُ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِمَا قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

إِنَّ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يُحِبُّ أَنْ يَخْزَنَ عِلْمَهُ وَ لَا يُؤْخِذَ عَنْهُ فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ الْأَوَّلِ مِنَ النَّارِ ...^۱ وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَرَى أَنْ يَضَعَ الْعِلْمَ عِنْدَ ذَوِي الثَّرْوَةِ وَ الشَّرَفِ وَ لَا يَرَى لَهُ فِي الْمَسَاكِينِ وَضْعًا فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ الثَّالِثِ مِنَ النَّارِ ...^۲

۱. وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ إِذَا وَعِظَ أَنْفَ وَ إِذَا وَعِظَ عَنَفَ فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ الثَّانِي مِنَ النَّارِ

۲. وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَذْهَبُ فِي عِلْمِهِ مَذْهَبَ الْجَبَابِرَةِ وَ السَّلَاطِينِ فَإِنْ رُدَّ عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ قَوْلِهِ أَوْ قُصِّرَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَمْرِهِ غَضِبَ فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ الرَّابِعِ مِنَ النَّارِ وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَطْلُبُ أَحَادِيثَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى لِيُغَرِّبَ بِهِ وَ يُكْثِرَ بِهِ حَدِيثَهُ فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ الْخَامِسِ مِنَ النَّارِ وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَضَعُ نَفْسَهُ لِلْفِتْيَا وَ يَقُولُ سَلُونِي وَ لَعَلَّهُ لَا يُصِيبُ حَرْفًا وَاحِدًا وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُتَكَلِّفِينَ فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ السَّادِسِ مِنَ النَّارِ وَ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَتَّخِذُ عِلْمَهُ مَرُوءَةً وَ عَقْلًا فَذَاكَ فِي الدَّرَكِ السَّابِعِ مِنَ النَّارِ.

(۱) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

کسی که رسالت و پیام الهی را ارائه می‌کند، برای خدا کار می‌کند و انتظار ندارد که مردم مزد او را بدهند. شاید به همین جهت است که در احادیث تذکر داده‌اند که از عالمی که دنبال پول و دنیاست برحذر باشید؛ چون او برای خودش کار می‌کند و دلسوز دیگران نیست؛ و انسان نمی‌تواند دینش را از کسی بگیرد که دنبال منافع خودش است. (حدیث ۱)

(۲) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

کسی که رسالت و پیام الهی را ارائه می‌کند، از مردم اجرتی طلب نمی‌کند تا بهانه‌ای برای زیر بار حق نرفتن، باقی نماند. پس،

اگر کسی برای تبلیغ دین از مردم اجرت طلب کرد و مردم به او و سخنانش بی‌اعتنایی کردند، بهانه موجهی به دست مردم داده و لذا حق ندارد به خاطر این برخورد مردم با او شاکی باشد.

(۳) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

چرا از پیامبر ص پرسید که «مگر از آنان مزدی می‌طلبی»، و مانند آیات قبل، مستقیماً از خودشان و یا به عنوان شخص ثالث سوال را مطرح نکرد و مثلاً نفرمود «مگر از شما - یا از آنها - مزدی طلب شده؟»

الف. شاید از باب تسلی پیامبر ص است؛ بدین بیان که آنان وقتی زیر بار دعوت پیامبر ص نمی‌رفتند بر پیامبر سخت می‌آمد و خدا می‌خواهد به او بگوید تو خودت را ناراحت نکن؛ زمانی جای ناراحتی بود که از آنها مزد می‌خواستی؛ اما مگر تو از آنها مزد خواسته‌ای که نپذیرفتن آنها تقصیر تو باشد؟! (تفسیر کبیر (فخر رازی)، ج ۲۸، ص ۲۱۹)

ب. آنها مشرک بودند و روسای آنان دائماً از آنان اجر و مزد طلب می‌کردند؛ اما پیامبر ص از آنان اجری طلب نمی‌کرد؛ و اینکه پیامبر ص این را به آنان مطرح کند برایشان کوبنده‌تر است: چرا شما از آن رؤسائی که از شما اجرت طلب می‌کنند پیروی می‌کنید اما به سخن من که از شما مزدی هم نمی‌خواهم اعتنایی نمی‌کنید. (تفسیر کبیر، ج ۲۸، ص ۲۲۰)

ج. ...

(۴) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا»

چرا تعبیر «اجر» را به کار برد و مثلاً نفرمود «آیا چیزی یا مالی یا ... از آنها می‌طلبی»؟

الف. کلمه «اجر» به معنای «کارمزد» (پاداشی در ازای کار انجام شده) است و در جایی به کار می‌رود که به ازای آن، کار کاملاً مفید و سودمند به حال مخاطب انجام شده باشد که مخاطب حاضر باشد برایش هزینه دهد؛ لذا شاید اشاره است به اینکه این کار پیامبر چنان برای آنها سودمند است که اگر شما قدرش را می‌دانستید همه اموال و بلکه جانتان را فدای او می‌کردید؛ با این حال او اجری از شما مطالبه نکرده است. (تفسیر کبیر، ج ۲۸، ص ۲۲۰)

ب. ...

۵) «فَهُمْ مِنْ مَّغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

مردم به طور طبیعی از عالم و مبلغ دین که هدف مادی داشته باشد فرار می کنند. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۰)

۶) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَّغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

شبهه

آیا این آیه با آیه ای که می فرماید «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى: بگو من از شما مزدی نمی خواهم مگر مودت و دوستی با خانواده ام» (شوری/۲۳) در تعارض نیست؟

پاسخ

در آیه حاضر می فرماید «مگر از آنان مزدی می طلبی که آنان زیر بار تاوان آن گرانبارند؟!» با توجه به عبارت اخیر آیه، معلوم می شود مقصود از اجر و مزد در این آیه، اجر و مزد دنیوی است؛ در حالی که دوستی با نزدیکان پیامبر (ص) – که همان اهل بیت ع است – یک اجر و مزد دنیوی نیست بلکه برای آن است که افراد مسیر صحیح دین را ادامه دهند و در واقع، نفع این اجر هم به خود آنان برمی گردد و راه آنها را به سوی خدا می گشاید.

خود قرآن کریم در دو آیه دیگر بخوبی پاسخ این شبهه را داده است:

«قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ: بگو آنچه از اجر از شما خواستم برای خودتان است، اجر من تنها برعهده خداست» (سبأ/۴۷)

«قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا: بگو من از شما بر این کار مزدی نخواستم مگر کسی که بخواهد راهی به سوی پروردگارش در پیش گیرد.» (فرقان/۵۷)

۵۱۲) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۷ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ۱۳۹۶/۵/۲۷ ۲۵ ذی القعدة ۱۴۳۸

ترجمه

یا [مگر] غیب به دست آنهاست و آنها [از روی آن] می نویسند؟!

حدیث

۱) از امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه ای که به خطبه اشباح معروف است، آمده است:

و بدانید که راسخان در علم (آل عمران/۷) کسانی اند که اقرار به جهل در فهم آنچه در پس پرده های غیب است، آنان را از اقدام به گشودن درهای بسته امور غیبی بی نیاز کرده است؛ پس خدا این اعتراف آنان به ناتوانی از رسیدن بدانچه بر آن

احاطه علمی ندارند را ستوده است، و پرهیز از فرو رفتن در آنچه را که تکلیفی برای بحث و بررسی آن ندارند، «رسوخ» [= راسخ بودن در علم] نامیده است...

نهج البلاغه، خطبه ۹۱

و من خطبه له ع تعرف بخطبه الأشباح

وَ اعْلَمْ أَنَّ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ هُمُ الَّذِينَ اغْنَاهُمْ عَنْ افْتِحَامِ السُّدَدِ الْمَضْرُوبَةِ دُونَ الْغُيُوبِ الْإِقْرَارُ بِجُمْلَةِ مَا جَهِلُوا تَفْسِيرَهُ مِنَ الْغَيْبِ الْمَحْجُوبِ فَمَدَحَ اللَّهُ تَعَالَى اعْتِرَافَهُمْ بِالْعِزِّ عَنْ تَنَاوُلِ مَا لَمْ يُحِيطُوا بِهِ عِلْمًا وَ سَمَّى تَرْكَهُمُ التَّعَمُّقَ فِيمَا لَمْ يُكَلِّفَهُمُ الْبَحْثَ عَنْ كُنْهِهِ رُسُوخًا.

(۲) ضریس روایت کرده: نزد امام باقر ع بودیم؛ ابوبصیر گفت: عالم شما چه می داند؟ [محدوده علم شما امامان اهل بیت ع تا چه اندازه است؟]

امام ع فرمود: جز خداوند کسی غیب نمی داند؛ و اگر عالم ما [= هر یک از ما امامان اهل بیت ع] به خودش واگذار شود، مانند برخی از شما خواهد بود! لیکن لحظه به لحظه به او القا می شود.

سپس فرمود: نه، به خدا سوگند، عالم هیچگاه جاهل نخواهد بود؛ خداوند جلیل القدرتر و بزرگتر از آن است که طاعت بنده ای را واجب کند سپس علم آسمان و زمینش را از او در پشت پرده بدارد؛ سپس فرمود: علم آن هیچگاه از او محجوب و در پرده نیست.

الخرائج و الجرائح، ج ۲، ص ۷۸۰

رَوَى عَنْ ضُرَيْسٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَصِيرٍ مَا يَعْلَمُ عَالِمُكُمْ؟
قَالَ لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَوْ وَكَّلَ عَالِمُنَا إِلَى نَفْسِهِ لَكَانَ مِثْلَ بَعْضِكُمْ وَ لَكِنْ يُحَدِّثُ إِلَيْهِ سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ؛
وَ قَالَ لَا وَ اللَّهُ لَا يَكُونُ عَالِمٌ جَاهِلًا أَبَدًا اللَّهُ أَجَلٌ وَ أَعْظَمُ مَنْ أَنْ يَفْرِضَ طَاعَةَ عَبْدٍ ثُمَّ يَحْجُبُ عَنْهُ عِلْمَ سَمَائِهِ وَ أَرْضِهِ؛
ثُمَّ قَالَ لَا يَحْجُبُ عَنْهُ عِلْمُ ذَلِكَ.

همچنین نگاه کنید به: بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۲۵، مختصر البصائر، ص ۳۱۴ و الخرائج و الجرائح، ج ۲، ص ۳۸۱.

۱. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ ابْنِ مُسْكَانٍ عَنْ ضُرَيْسٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ أَبِي بَصِيرٍ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَصِيرٍ بِمَا يَعْلَمُ عَالِمُكُمْ جُعِلَتْ فِدَاكَ قَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ عَالِمَنَا لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ وَ لَوْ وَكَّلَ اللَّهُ عَالِمَنَا إِلَى نَفْسِهِ كَانَ كَبَعْضِكُمْ وَ لَكِنْ يُحَدِّثُ إِلَيْهِ سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ.
۲. وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ النُّعْمَانِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ، عَنْ ضُرَيْسٍ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَ أَبُو بَصِيرٍ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَصِيرٍ: بِمَ يَعْلَمُ عَالِمُكُمْ؟ قَالَ: «إِنَّ عَالِمَنَا لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ، وَ لَوْ وَكَّلَهُ اللَّهُ إِلَى نَفْسِهِ لَكَانَ كَبَعْضِكُمْ، وَ لَكِنْ يُحَدِّثُ فِي السَّاعَةِ بِمَا يَحْدُثُ بِاللَّيْلِ وَ فِي السَّاعَةِ بِمَا يَحْدُثُ بِالنَّهَارِ، الْأَمْرَ بَعْدَ الْأَمْرِ، وَ الشَّيْءَ بَعْدَ الشَّيْءِ بِمَا يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ».
۳. عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ النُّعْمَانِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ ضُرَيْسٍ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَ أَبُو بَصِيرٍ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَصِيرٍ بِمَا يَعْلَمُ عَالِمُكُمْ قَالَ إِنَّ عَالِمَنَا لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ وَ لَوْ وَكَّلَهُ اللَّهُ إِلَى نَفْسِهِ لَكَانَ كَبَعْضِكُمْ وَ لَكِنْ يُحَدِّثُ فِي سَاعَةٍ بِمَا يَحْدُثُ فِي اللَّيْلِ وَ فِي سَاعَةٍ بِمَا يَحْدُثُ فِي النَّهَارِ الْأَمْرَ بَعْدَ الْأَمْرِ وَ الشَّيْءَ بَعْدَ الشَّيْءِ بِمَا يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

(۱) «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»

کافران و تکذیب‌کنندگان پیامبر ص ادعا داشتند که اگر بهشتی در کار باشد، وضعیت آنان از مسلمانان (= کسانی که تسلیم حقیقت شده‌اند) اگر بهتر نباشد، بدتر نیست. در واقع حکم کردند که خداوند مسلمان و مجرم را یکسان پاداش می‌دهد (قلم/۳۵)

در آیات قبل این ادعا را از ابعاد مختلف به چالش کشید. آخرین چالش این است که «مگر غیب نزد آنهاست و آنها می‌نویسند»

درباره اینکه مراد از «غیب» و «نوشتن» چیست، هم مفسران و هم مترجمان معانی مختلفی برداشت کرده‌اند که با توجه به قاعده امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا، بعید نیست اغلب – یا شاید همه – اینها مد نظر بوده باشد.

الف. غیب:

الف. ۱. مرتبه غیب اشیاء که همه امور از آن مرتبه تنزل می‌یابند؛ و سوال از اینکه آیا غیب نزد آنهاست، یعنی آیا آنها مسلط بر و اختیاردارِ عالم غیب هستند؟ (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۷)

الف. ۲. لوح محفوظ که در آن مغیبات (امور غیبی) ثبت شده است. (تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۸۲؛ ابن عباس، به نقل مجمع‌البیان، ج ۹، ص ۲۵۷؛ البحر المحیط، ج ۹، ص ۵۷۶؛ الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۶)

الف. ۳. علم به صحت آنچه ادعا می‌کنند، که فقط خودشان از این علم برخوردارند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۲) و از دیگران غایب و پنهان است (ترجمه خسروی)

الف. ۴. علم غیب (ترجمه‌های فولادوند، مجتبوی، مکارم شیرازی، خواجه‌ی، آیتی، کاویانپور، نوبری)

الف. ۵. آگاهی از عالم غیب (ترجمه الهی قمشه‌ای) و اسرار غیب و نهان (ترجمه قرائتی و رضایی)

الف. ۶. ...

ب. نوشتن:

ب. ۱. کتابت به معنای جاری شدن قضا و قدر در عالم است؛ یعنی آیه می‌فرماید آیا آنها مسلط بر و اختیاردارِ عالم غیب هستند و جریان یافتن قضا و قدر امور به دست آنان است که چنین حکم می‌کنند؟ (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۷)

ب. ۲. نوشتن مطلب از روی لوح محفوظ و استدلال کردن بدان در برابر پیامبر ص (تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۸۲؛ ترجمه مشکینی)

ب. ۳. حکم کردن بر اساس غیب (الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۰۱۲)

ب. ۴. نوشتن به منظور سند داشتن و اطمینان شخصی و نیز متقاعد کردن دیگران (مگر نزدشان «علم غیب» است که آن را می‌نویسند و به دیگران می‌دهند؟! ترجمه مجتبوی، مکارم شیرازی، انصاریان، حلبی، فیض الاسلام، گرمارودی، خسروی)

ب. ۵. یادداشت کردن خبرهای نهان، یعنی آیا از عالم غیب آگاهند و خبرهای نهان را یادداشت می‌کنند (ترجمه طاهری)

۲) «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ»

علم غیب حقیقتاً تنها از آن خداست و جز خداوند هیچکس غیب نمی‌داند.

سوال

آیا با توجه به این همه گزارشات غیبی‌ای که از پیامبر اکرم ص و امامان ع رسیده، آیا می‌توان پذیرفت که آنان غیب نمی‌دانستند؟

پاسخ

در برابر این سوال، چند گونه پاسخ در آیات و روایات می‌توان داد:

الف. این علم غیبی که از غیر خدا نفی می‌شود، استقلال در این علم است، یعنی تنها خداست که مستقلاً علم به غیب دارد؛ و هیچکس علم به غیب ندارد، مگر اینکه خداوند، هر مقدار که صلاح بداند، به او بدهد؛ چنانکه این مضمون در قرآن کریم صریحاً بیان شده است: «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا؛ إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» [خداوند] عالم به غیب است، و کسی را بر غیب خود آگاه نمی‌کند، مگر آن فرستاده‌ای [= پیامبر یا فرشته] را که بپسندد. (جن/۲۶-۲۷)

ب. هرچند خداوند خودش از علم غیب خود به برخی از بندگان برگزیده داده و عملاً آنها چنین علمی دارند؛ اما ادب دینی اقتضا می‌کند که علم غیب را از غیر خدا نفی کنیم، و در این گونه موارد هم بگوییم این علمی است که خداوند لحظه به لحظه بر اولیای خود آشکار می‌کند. (حدیث ۲)

ج. آن علم غیبی که از غیر خدا نفی شده است علم به مطلق غیب است، که چنین علمی خاص خداست و هیچکس چنین بهره‌ای از علم ندارد [چرا که خود خداوند هم غیب است و علم به کنه ذات او برای غیر او ممکن نیست] (حدیث ۱)^۲

د. ...

دو مورد زیر را در کانال نگذاشتم

۳) «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ»

^۱. فخر رازی، احتمال اول را همان لوح محفوظ و رونویسی از روی آن می‌داند و به عنوان احتمال دوم مطرح کرده که: نوشتن به معنای تکلیف کردن بر خدا، یعنی آیا امور غیب چنان نزد آنان حاضر است که بر اساس آن آنچه بخواهند بر خدا تکلیف می‌کنند. عبارت وی چنین است: و فيه وجهان الأول: أن عندهم اللوح المحفوظ فهم يكتبون منه ثواب ما هم عليه من الكفر و الشرک، فلذلك أصرروا عليه، و هذا استفهام على سبيل الإنكار الثاني: أن الأشياء الغائبة كأنها حضرت في عقولهم حتى إنهم يكتبون على الله أي يحكمون عليه بما شاءوا و أرادوا (التفسير الكبير، ج ۳۰، ص ۶۱۶)

^۲. در حدیث ۱ بیان می‌شود که کسی که راسخ در علم است اعتراف می‌کند که به غیب نمی‌تواند برسد. اگر این را ضمیمه کنیم به روایاتی که مصداق اعلاى راسخان در علم را اهل بیت ع می‌شمرد، معلوم می‌شود این غیبی که اعتراف به ندانستنش دلیل بر رسوخ در علم دانسته شده، نه علم به امور غیبی عادی، بلکه اعلا مراتب غیب است که جز خداوند کسی را بدان راهی نیست.

کافران و تکذیب‌کنندگان پیامبر ص ادعا داشتند که اگر بهشتی در کار باشد، وضعیت آنان از مسلمانان (= کسانی که تسلیم حقیقت شده‌اند) اگر بهتر نباشد، بدتر نیست. در آیات قبل این ادعا را از ابعاد مختلف به چالش کشید (تدبر ۳). آخرین چالش این است که «مگر غیب نزد آنهاست و آنها می نویسند»

چرا این گزینه را در آخر همه گزینه‌ها آورد؟

الف. چون این ضعیف‌ترین و بعیدترین احتمال ممکن است. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۷)

ب. ...

۴) «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»

در این آیه می‌خواهد بفرماید که آیا آنها احاطه‌ای بر غیب دارند که چنین باور دارند و حکمی می‌رانند؟

چرا به جای اینکه از تعبیری مانند یحکمون، یا یعتقدون، استفاده کند، از تعبیر «یکتوبون» استفاده کرد؟

الف. یکتوبون به معنای نوشتن شریعت و حکم آسمانی باشد، یعنی با علم غیبی که دارند احکام آسمانی را برای خود می‌نویسند و دیگر نیازی به شریعت ندارند. (التفسیر الکبیر، ج ۲۸، ص ۲۲۱)

ب. شاید نوشتن به معنای باقی گذاشتن برای بعد از خود است، یعنی آیا علم غیبی نزد آنها بوده که برخی آن را نوشته و برای بعدی‌ها باقی گذاشته و حالا اینها بر اساس آن حکم می‌کنند. (اقتباس از مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۲)^۱

ج. ...

جمع‌بندی آیات ۳۵ تا ۴۷ سوره قلم

کافران و تکذیب‌کنندگان پیامبر ص ادعا داشتند که اگر بهشتی در کار باشد، وضعیت آنان از مسلمانان (= کسانی که تسلیم حقیقت شده‌اند) اگر بهتر نباشد، بدتر نیست در این آیات، این ادعا را از ابعاد مختلف به چالش کشید.

علامه طباطبایی درباره اینکه این ابعاد مختلف، چگونه همه حالات ممکن را در برمی‌گیرد، چنین توضیح داده است:

این ادعا که در قیامت مسلمانان را همانند مجرمان قرار دهند و فرقی بین آنها نگذارند:

یا موهبت و رحمتی از جانب خداوند است، یا چنین نیست:

الف. اگر موهبتی از جانب خداست، آنگاه:

الف. ۱. یا دلیل عقلی بر آن دارند، که این را با تعبیر «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» رد کرد.

الف. ۲. یا دلیل نقلی [استنادی به کتابی آسمانی] بر آن دارند، که این را با تعبیر «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ...» رد کرد.

۱. عبارت ایشان چنین است:

«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ» أَيْ هَلْ عِنْدَهُمْ عِلْمٌ بِصَحَّةِ مَا يَدْعُونَهُ اخْتَصَمُوا بِهِ لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُمْ يَكْتُبُونَهُ وَ يَتَوَارَثُونَهُ وَ يَنْبَغِي أَنْ يَبْرَزُوهُ

الف.۳. یا اینکه دلیل عقلی و نقلی ندارند، بلکه خداوند شفاهاً و مستقیماً به آنها گفته و بین آنها و خدا عهدی بسته شده است، که این را با تعبیر «أَمْ لَكُمْ إِيمَانٌ عَلَيْنَا...» رد کرد.

ب. اگر موهبتی از جانب خدا نیست، یا این سخن را جدی گفته‌اند یا خیر.
ب.۱. اگر جدی گفته‌اند، آنگاه:

ب.۱.ا. این ادعایی مستند به خودشان است یعنی توانایی‌ای دارند که روز قیامت خود را هم‌رتبه مسلمانان قرار دهند، حتی اگر خدا نخواهد، که این را با تعبیر «سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ» رد کرد.

ب.۱.ب. شریکانی که آنها برای خدا فرض کرده‌اند، این توانایی را دارند که آنها را هم‌رتبه مسلمانان قرار دهند، که این را با تعبیر «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ» رد کرد.

ب.۱.ج. چون غیب و قضا و قدر به دست آنهاست و آنها چنین تساوی‌ای را برای خود رقم زده‌اند، که این را با تعبیر «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ» رد کرد.

ب.۲. یا ادعای آنها اصلاً جدی نیست و صرفاً این را گفته‌اند که از پیروی تو فرار کنند چون تو مزدی برای رسالت می‌خواسته‌ای و آنها توان برعهده گرفتن تاوان آن را نداشته‌اند، که این را با تعبیر «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» رد کرد. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۲)

«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»
«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»
«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»
«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»
«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ»

یا [مگر] غیب به دست آنهاست و آنها [از روی آن] می‌نویسند؟!]

۵۱۳) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۸ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ۱۳۹۶/۵/۲۸

ترجمه

پس برای حکم پروردگارت صبر کن و همانند صاحب ماهی [= یونس] مباش هنگامی که ندا در داد، در حالی که غیظ راه گلویش را بسته [و مورد خشم قرار گرفته] بود.

«فَاصْبِرْ لِحُكْمِ»

حرف «ل» معنای عادی‌اش «برای» می‌باشد؛ یعنی برای ابلاغ دستور خدا صبر و شکیبایی در پیش بگیر؛ و می‌تواند به معنای «الی: تا» باشد یعنی تا رسیدن حکم خدا در یاری اولیائش و شکست دشمنانش صبر کن (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۲) «صاحب»

از ماده «صحب» است که در اصل دلالت دارد بر نزدیک هم قرار گرفتن و مقارن همدیگر شدن؛ و «صاحب» به هر ملازم و همنشین و همراهی گفته می‌شود که همراهی‌شان زیاد باشد و درباره این واژه در جلسه ۲۲۹ توضیح داده شد.

<http://yekaye.ir/al-baqarah-002-039>

«الْحَوْتُ»

حوت به معنای «ماهی بزرگ» است و اصل این ماده دلالت بر اضطراب و به سرعت این طرف و آن طرف رفتن می‌کند و ظاهراً از همین جهت است که به ماهی «حوت» گویند. (معجم‌المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۱۱۴) و جمع آن «حیتان» (إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ؛ اعراف/۱۶۳) است.

این کلمه جمعا ۵ بار در قرآن کریم آمده است.

«مَكْظُومٌ»

ماده «کظم» را برخی در اصل به معنای خودداری کردن و جمع کردن چیزی دانسته و گفته‌اند «كُظِمَ» به معنای فروبردن غیظ و خودداری کردن از آشکار شدن آن است، گویی «کاظم» (الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ؛ آل‌عمران/۱۳۴) کسی است که غیظ خود را در درون خود جمع می‌کند. (معجم‌المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۸۴). یا به تعبیر دیگر، ضبط و محبوس کردن چیزی در باطن است به نحوی که مانع آشکار شدن آن شوند. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۶۹)

برخی گفته‌اند «كُظِمَ» به معنای محل خروج نفس است و به حبس کردن نفس «كُظُومٌ» گویند و «كُظِمَ الْغَيْظُ» هم حبس کردن و ممانعت از آشکار شدن غیظ و غضب است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۱۲) چنانکه گفته می‌شود: او غمگین است و کظم چنان او را فرا گرفته که نمی‌تواند نفس بکشد؛ و چنین کسی را «مکظوم» می‌گویند (کتاب العین، ج ۵، ص ۳۴۵؛ اساس البلاغه، ص ۵۴۵)^۱

اغلب اهل لغت، «کظیم» (ظَلَّ وَجْهُهُ مُسَوِّدًا وَهُوَ كَظِيمٌ) و «مکظوم» را هم‌معنی، و به معنای «مکروب: کسی که در سختی و تنگنا افتاده است» دانسته‌اند (المحیط فی اللغة، ج ۶، ص ۲۳۴؛ المصباح المنیر، ج ۲، ص ۵۳۴؛ لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۲۰) اما برخی تفاوت ظریفی بین آنها گذاشته و گفته‌اند «كُظِيمٌ» کسی است که غیظش را فرو می‌برد؛ اما «مَكْظُومٌ» کسی است که در غرقاب سختی و تنگنا قرار گرفته است (المملؤ کربا) (مجمع‌البحرین، ج ۶، ص ۱۵۴) و برخی هم اساساً همان معنای حبس

^۱ . البته خلیل پس از بیان نکته فوق نوشته است: و الْمَكْظُومُ: الَّذِي يَلْتَقِمُهُ الْحَوْتُ (کتاب العین، ج ۵، ص ۳۴۶) که به نظر می‌رسد از باب تطبیق بر مصداق (حضرت ینس ع) است نه از باب معنای واژه.

کردن و باز داشتن [بدون کلمه غیظ] را مد نظر قرار داده و معتقدند که «مکظوم» به معنای کسی است که از تصرف در امور خویش بازداشته شده است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۱)

این ماده تنها به همین سه صورت (کاظم، کظیم و مکظوم) و جمعا ۶ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است که ما در برخی از نوشته‌های باقیمانده از امیرالمومنین ع یافتیم که رسول الله برایم چنین گفت که جبرئیل به او گفته است: [چون این روایت بسیار طولانی است تنها برخی از فرازهای اصلی آن را ترجمه کرده‌ایم]

هنگامی که یونس بن متی را خداوند به سوی قومش فرستاد او سی ساله بود ... و سی و سه سال در میان آنها بود و آنها را به ایمان به خدا و تصدیق و پیروی از خویش دعوت کرد اما به او ایمان نیاوردند و پیرویش نکردند جز دو نفر به اسم‌های روبیل و تنوخا؛ روبیل از خاندان علم و نبوت و حکمت بود و از مدتها پیش از آنکه یونس به پیامبری مبعوث شود با او رفیق بود؛ و تنوخا فردی مستضعف و عابد و زاهد و غوطه‌ور در عبادت بود که علم و حکمتی نداشت ... و روبیل به خاطر علم و حکمت و نیز سابقه دوستی‌ای که با یونس داشت منزلت برتری در دیدگان یونس داشت.

هنگامی که یونس دید که مردم اجابتش نمی‌کنند و به او ایمان نمی‌آورند خسته شد و دیگر کاسه صبرش لبریز شد، پس به پروردگارش شکایت برد و از جمله اینکه گفت: پروردگارا! مرا به قوم مبعوث کردی در حالی که سی سال داشتم؛ و سی و سه سال آنها را به ایمان به تو و تصدیق به رسالت خود دعوت کردم و از عذاب و نعمت تو هشدار دادم اما مرا تکذیب کردند و به من ایمان نیاوردند و نبوت مرا انکار نمودند و رسالت مرا حقیر شمردند و مرا تهدید کردند تا حدی که ترسیدم مرا بکشند پس عذابت را بر آنان نازل فرما که آنان ایمان نمی‌آورند.

پس خداوند به او وحی کرد: همانا در میان آنان زن باردار و نوزاد و پیرمرد و زن ضعیف و اشخاص مستضعف وجود دارد و من حاکم عدل هستم و رحمت بر غضبم پیشی گرفته است، کودکان را به گناه بزرگسالان عذاب نکنم؛ یونس! اینها بندگان و مخلوقات من در زمین من و تحت سرپرستی من‌اند؛ دوست دارم که به آنها مهلت دهم و با آنها مدارا کنم و منتظر توبه‌شان بمانم؛ و تو را به قوم فرستادم که تا بر آنها عطف باشی و با مهربانی نبوت آنها را تحمل کنی و با بردباری پیامبرانه بر آنها شکیبایی ورزی و برایشان همچون طبیبی شفابخش باشی که راه معالجه درد را می‌داند؛ اما تو بر آنها برآشتی و برای مدارا با آنها دل ندادی و به روش پیامبران با آنها برخورد نکرده‌ای و به خاطر کمی صبر و شکیبایی‌ات از من عذاب آنها را می‌خواهی؟! در حالی که بنده‌ام نوح بر قومش خیلی صبورتر از تو بود و بیشتر با آنها مدارا کرد و عذر را کاملاً بر آنها تمام نمود و لذا هنگامی که بر آنها غضب کرد من هم غضب کردم و هنگامی که از من درخواست کرد اجابتش نمودم.

[یونس همچنان به درخواستش ادامه داد و نهایتاً خداوند به او فرمود:] ... و بدان ای یونس که علم من در مورد آنها [مبتنی بر] باطن و غیب است و تو هم به نهایت آن دسترسی نداری و علم تو در مورد آنها علم به ظاهری است که باطنی ندارد. یونس! من درخواستت را که از من فرستادن عذاب را خواستی، اجابت کردم؛ اما یونس، این کار حظ و بهره تو نزد مرا بیشتر

نمی‌کند و برای تو زینده‌تر نخواهد بود و بزودی عذاب در روز چهارشنبه نیمه شوال بعد از طلوع آفتاب به سراغشان خواهد آمد؛ پس آنان را آگاه ساز.

یونس خوشحال شد و این مطلب ناراحتش نکرد و نمی‌دانست عاقبتش چه خواهد شد.

[آنگاه یونس سراغ آن دو نفر که به او ایمان آورده بودند رفت. تنوخوا این کارش را تایید کرد اما]

روبیّل گفت: به نظر من بهتر است همچون پیامبری حکیم و رسولی کریم به پیشگاه پروردگارت برگردی؛ و از او بخواهی که عذاب را از آنها بردارد که او از عذاب آنها بی‌نیاز است و مدارار با بندگان را دوست دارد و این کار ضرری به او نمی‌زند و از منزلت تو نزد او نخواهد کاست و شاید قوم تو بعد از آنچه تاکنون از کفر و انکار آنها دیده و شنیده‌ای روزی ایمان بیاورند، پس بر آنان شکیبایی بورز و در کارشان درنگ نما ...

اما یونس حاضر نشد سفارش او را بپذیرد و همراه با تنوخوا از نزد او دور شد. یونس به نزد قومش برگشت و به آنان خبر داد که خداوند بر او وحی کرده که عذاب را بر آنها در روز چهارشنبه نیمه شوال بعد از طلوع آفتاب نازل خواهد کرد؛ اما سخنش را رد کردند و او را تکذیب نمودند و با خشونت او از شهر بیرونش کردند؛ پس یونس به همراه تنوخوا از شهر بیرون رفتند ...

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲۹-۱۳۲

عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ وَجَدْنَا فِي بَعْضِ كُتُبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ حَدَّثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ص أَنَّ جَبْرِئِيلَ ع حَدَّثَهُ أَنَّ يُونُسَ بْنَ مَتَّى ع بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَى قَوْمِهِ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثِينَ سَنَةً^۱

وَأَنَّهُ أَقَامَ فِيهِمْ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَالتَّصَدِيقِ بِهِ وَاتِّبَاعِهِ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ سَنَةً فَلَمْ يُؤْمِنْ بِهِ وَلَمْ يَتَّبِعْهُ مِنْ قَوْمِهِ إِلَّا رَجُلَانِ اسْمُ أَحَدِهِمَا رُوبَيْلٌ وَ اسْمُ الْآخَرِ تَنْوَخَا وَ كَانَ رُوبَيْلٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ الْعِلْمِ وَ النُّبُوَّةِ وَ الْحِكْمَةِ وَ كَانَ قَدِيمَ الصُّحْبَةِ لِيُونُسَ بْنِ مَتَّى مِنْ قَبْلِ أَنْ يَبْعَثَهُ اللَّهُ بِالنُّبُوَّةِ وَ كَانَ تَنْوَخَا رَجُلًا مُسْتَضْعَفًا عَابِدًا زَاهِدًا مُنْهَمَكًا فِي الْعِبَادَةِ وَ لَيْسَ لَهُ عِلْمٌ وَ لَا حُكْمٌ وَ كَانَ رُوبَيْلٌ صَاحِبَ غَنَمٍ يَرْعَاهَا وَ يَتَّقَوْتُ مِنْهَا وَ كَانَ تَنْوَخَا رَجُلًا حَطَّابًا يَحْتَطِبُ عَلَى رَأْسِهِ وَ يَأْكُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَ كَانَ لِرُوبَيْلٍ مَنْزِلَةٌ مِنْ يُونُسَ غَيْرُ مَنْزِلَةِ تَنْوَخَا لَعَلَّمِ رُوبَيْلٌ وَ حِكْمَتَهُ وَ قَدِيمَ صُحْبَتِهِ فَلَمَّا رَأَى يُونُسَ ع أَنَّ قَوْمَهُ لَا يُجِيبُونَهُ وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ ضَجَرَ وَ عَرَفَ مِنْ نَفْسِهِ قَلَّةَ الصَّبْرِ فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى رَبِّهِ وَ كَانَ فِيمَا شَكَا أَنْ قَالَ يَا رَبِّ إِنَّكَ بَعَثْتَنِي إِلَى قَوْمِي وَ لِي ثَلَاثُونَ سَنَةً فَلَبِثْتُ فِيهِمْ أَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِيمَانِ بِكَ وَ التَّصَدِيقِ بِرِسَالَتِي وَ أَخَوْفُهُمْ عَذَابَكَ وَ نَعْمَتَكَ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ سَنَةً فَكَذَّبُونِي وَ لَمْ يُؤْمِنُوا بِي وَ جَحَدُوا بُبُوتِي وَ اسْتَحَفُّوا بِرِسَالَتِي وَ قَدْ تَوَاعَدُونِي وَ خِفْتُ أَنْ يَقْتُلُونِي فَأَنْزَلَ عَلَيْهِمْ عَذَابَكَ فَإِنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى يُونُسَ

أَنَّ فِيهِمْ الْحَمْلَ وَ الْجَنِينَ وَ الطِّفْلَ وَ الشَّيْخَ الْكَبِيرَ وَ الْمَرْأَةَ الضَّعِيفَةَ وَ الْمُسْتَضْعَفَ الْمُهِنَ وَ أَنَا الْحَكَمُ الْعَدْلُ سَبَقْتُ رَحْمَتِي غَضَبِي لَا أَعَذِّبُ الصَّغَارَ بِذُنُوبِ الْكِبَارِ مِنْ قَوْمِكَ وَ هُمْ يَا يُونُسَ عِبَادِي وَ خَلْقِي وَ بَرِيَّتِي فِي بِلَادِي وَ فِي عِيَلَتِي أَحَبُّ أَنْ أَتَأَنَّهُمْ وَ أَرْفُقَ بِهِمْ وَ أَنْتَظِرُ تَوْبَتَهُمْ وَ إِنَّمَا بَعَثْتُكَ إِلَى قَوْمِكَ لِتَكُونَ حِطًّا عَلَيْهِمْ تَعَطَّفَ عَلَيْهِمْ بِالرَّحِمِ الْمَاسَّةِ مِنْهُمْ وَ تَأَنَّهُمْ بِرَأْفَةِ النُّبُوَّةِ

۱. وَ كَانَ رَجُلًا يَعْتَرِيهِ الْحِدَّةُ وَ كَانَ قَلِيلَ الصَّبْرِ عَلَى قَوْمِهِ وَ الْمَدَارَاةِ لَهُمْ عَاجِزًا عَمَّا حُمِّلَ مِنْ ثَقَلِ حَمْلِ أَوْقَارِ النُّبُوَّةِ وَ أَعْلَامِهَا وَ أَنَّهُ يُفْسَخُ تَحْتَهَا كَمَا يُفْسَخُ الْجَذَعُ تَحْتَ حِمْلِهِ

وَتَصْبِرَ مَعَهُمْ بِأَحْلَامِ الرِّسَالَةِ وَتَكُونَ لَهُمْ كَهَيْئَةِ الطَّيِّبِ الْمُدَاوِي الْعَالِمِ بِمُدَاوَاهِ الدَّاءِ فَخَرَفَتْ بِهِمْ وَكَمْ تَسْتَعْمِلُ قُلُوبَهُمْ بِالرِّفْقِ وَكَمْ تَسُنُّهُمْ بِسِيَاسَةِ الْمُرْسَلِينَ ثُمَّ سَأَلْتَنِي عَنْ سُوءِ نَظَرِكَ الْعَذَابَ لَهُمْ عِنْدَ قَلَّةِ الصَّبْرِ مِنْكَ وَعَبْدِي نُوحٌ كَانَ أَصْبَرَ مِنْكَ عَلَى قَوْمِهِ وَأَحْسَنَ صُحْبَةً وَأَشَدَّ تَأْتِيًّا فِي الصَّبْرِ عِنْدِي وَابْلَغَ فِي الْعُذْرِ فَعُضِبْتُ لَهُ حِينَ غَضِبَ لِي وَأَجَبْتُهُ حِينَ دَعَانِي فَقَالَ يُونُسُ ...^١

عَلِمِي فِيهِمْ يَا يُونُسُ بَاطِنٌ فِي الْغَيْبِ عِنْدِي لَا تَعْلَمُ مَا مُنْتَهَاهُ وَاعْلَمُكَ فِيهِمْ ظَاهِرٌ لَا بَاطِنَ لَهُ يَا يُونُسُ قَدْ أَجَبْتُكَ إِلَى مَا سَأَلْتَ مِنْ إِنْزَالِ الْعَذَابِ عَلَيْهِمْ وَمَا ذَلِكَ يَا يُونُسُ بِأَوْفَرٍ لِحَظِّكَ عِنْدِي وَلَا أَجْمَلَ لَشَانِكَ وَسَيِّئَاتِهِمْ عَذَابٌ فِي شَوَالٍ يَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ وَسَطِ الشَّهْرِ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَأَعْلَمَهُمْ ذَلِكَ قَالَ فَسَرَّ بِذَلِكَ يُونُسُ وَكَمْ يَسُوهُ وَكَمْ يَدْرِ مَا عَاقِبَتُهُ فَاَنْطَلَقَ يُونُسُ إِلَى تَنُوخَا الْعَابِدِ ...^٢

فَقَالَ لَهُ رُوْبَيْلٌ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ رَجْعَةً نَبِيٌّ حَكِيمٌ وَرَسُولٌ كَرِيمٌ وَسَلِّهِ أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُمْ الْعَذَابَ فَإِنَّهُ عَنِي عَنْ عَذَابِهِمْ وَهُوَ يُحِبُّ الرِّفْقَ بِعِبَادِهِ وَمَا ذَلِكَ بِأَضْرَكَكَ عِنْدَهُ وَلَا أَسْوَأَ لِمَنْزِلَتِكَ لَدَيْهِ وَلَعَلَّ قَوْمَكَ بَعْدَ مَا سَمِعْتَ وَرَأَيْتَ مِنْ كُفْرِهِمْ وَجُحُودِهِمْ يُؤْمِنُونَ يَوْمًا فَصَابِرْهُمْ وَتَأْنِهِمْ ...^٣

١. يَا رَبِّ إِنَّمَا غَضِبْتَ عَلَيْهِمْ فَيَا رُبَّ دَعَوْتُ عَلَيْهِمْ حِينَ عَصَوْكَ فَوَعَزَّتْكَ لَا اتَّعَطَفُ عَلَيْهِمْ بِرَأْفَةٍ أَبَدًا وَلَا أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ بِنَصِيحَةٍ شَفِيقٍ بَعْدَ كُفْرِهِمْ وَتَكْذِيبِهِمْ إِيَّايَ وَجَحْدِهِمْ بِنُبُوتِي فَأَنْزِلْ عَلَيْهِمْ عَذَابَكَ فَإِنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ أَبَدًا فَقَالَ اللَّهُ يَا يُونُسُ إِنَّهُمْ مِائَةُ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ مِنْ خَلْقِي يَعْمُرُونَ بِلَادِي وَيَلِدُونَ عِبَادِي وَمَحَبَّتِي أَنْ أَتَانَاهُمْ لِلَّذِي سَبَقَ مِنْ عِلْمِي فِيهِمْ وَفِيكَ وَتَقْدِيرِي وَتَدْبِيرِي غَيْرُ عِلْمِكَ وَتَقْدِيرِكَ وَأَنْتَ الْمُرْسَلُ وَأَنَا الرَّبُّ الْحَكِيمُ وَ
٢. فَأَخْبِرْهُ بِمَا أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ نَزُولِ الْعَذَابِ عَلَى قَوْمِهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ وَقَالَ لَهُ أَنْطَلِقْ حَتَّى أَعْلَمَهُمْ بِمَا أَوْحَى اللَّهُ إِلَيَّ مِنْ نَزُولِ الْعَذَابِ فَقَالَ تَنُوخَا فَدَعَهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ وَمَعْصِيَتِهِمْ حَتَّى يَعْلَمَهُمُ اللَّهُ فَقَالَ لَهُ يُونُسُ بَلْ نَلْقَى رُوْبَيْلَ فَنَشَاوِرُهُ فَإِنَّهُ رَجُلٌ عَالِمٌ حَكِيمٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ النُّبُوَّةِ فَاَنْطَلَقَا إِلَى رُوْبَيْلٍ فَأَخْبِرَهُ يُونُسُ عَ بِمَا أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ نَزُولِ الْعَذَابِ عَلَى قَوْمِهِ فِي شَوَالٍ يَوْمِ الْأَرْبَعَاءِ فِي وَسَطِ الشَّهْرِ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَقَالَ لَهُ مَا تَرَى أَنْطَلِقْ بِنَا حَتَّى أَعْلَمَهُمْ ذَلِكَ

٣. فَقَالَ لَهُ تَنُوخَا وَيْحَكَ يَا رُوْبَيْلُ مَا أَشْرَتْ عَلَى يُونُسَ وَأَمَرْتَهُ بَعْدَ كُفْرِهِمْ بِاللَّهِ وَجَحْدِهِمْ لِنَبِيِّهِ وَتَكْذِيبِهِمْ إِيَّاهُ وَإِخْرَاجِهِمْ إِيَّاهُ مِنْ مَسَاكِنِهِ وَمَا هُمَا بِهِ مِنْ رَجْمِهِ فَقَالَ رُوْبَيْلٌ لَتَنُوخَا اسْكُتْ فَإِنَّكَ رَجُلٌ عَابِدٌ لَا عِلْمَ لَكَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى يُونُسَ فَقَالَ أَرَأَيْتَ يَا يُونُسُ إِذَا أَنْزَلَ اللَّهُ الْعَذَابَ عَلَى قَوْمِكَ أَنْزَلَهُ فِيهِلْكُهُمْ جَمِيعًا أَوْ يَهْلِكُ بَعْضًا وَيَبْقَى بَعْضٌ فَقَالَ لَهُ يُونُسُ بَلْ يَهْلِكُهُمْ جَمِيعًا وَكَذَلِكَ سَأَلْتُهُ مَا دَخَلْتَنِي لَهُمْ رَحْمَةً تَعَطَّفُ فَأَرَاكَ اللَّهُ فِيهِمْ وَأَسْأَلُهُ أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُمْ فَقَالَ لَهُ رُوْبَيْلُ أَ تَدْرِي يَا يُونُسُ لَعَلَّ اللَّهَ إِذَا أَنْزَلَ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ فَاحْسُوا بِهِ أَنْ يَتَوَبُّوا إِلَيْهِ وَيَسْتَغْفِرُوا فَيَرْحَمَهُمْ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَيَكْشِفُ عَنْهُمْ الْعَذَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَخْبَرْتَهُمْ عَنْ اللَّهِ أَنَّهُ يُنْزِلُ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ فَتَكُونُ بِذَلِكَ عَنْدَهُمْ كَذَابًا فَقَالَ لَهُ تَنُوخَا وَيْحَكَ يَا رُوْبَيْلُ لَقَدْ قُلْتَ عَظِيمًا يُخْبِرُكَ النَّبِيُّ الْمُرْسَلُ أَنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيْهِ أَنَّ الْعَذَابَ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ فَتَرُدُّ قَوْلَ اللَّهِ وَتَشْكُ فِيهِ وَفِي قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُكَ فَقَالَ رُوْبَيْلٌ لَتَنُوخَا لَقَدْ فَسَّلَ رَأْيَكَ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى يُونُسَ فَقَالَ إِذَا نَزَلَ الْوَحْيُ وَالْأَمْرُ مِنَ اللَّهِ فِيهِمْ عَلَى مَا أَنْزَلَ عَلَيْكَ فِيهِمْ مِنْ إِنْزَالِ الْعَذَابِ عَلَيْهِمْ وَقَوْلُهُ الْحَقُّ أَرَأَيْتَ إِذَا كَانَ ذَلِكَ فَهَلَكَ قَوْمُكَ كُلُّهُمْ وَخَرِبَتْ قَرْيَتُهُمْ أَلَيْسَ يَمْحُو اللَّهُ أَسْمَكَ مِنَ النُّبُوَّةِ وَتَبْطُلُ رِسَالَتُكَ وَتَكُونُ كَبَعْضِ ضَعْفَاءِ النَّاسِ وَيَهْلِكُ عَلَى يَدَيْكَ مِائَةُ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ

فَأَبَىٰ يُونُسُ أَنْ يَقْبَلَ وَصِيَّتَهُ فَأَنْطَلَقَ وَمَعَهُ تَنُوحًا مِنَ الْقَرْيَةِ وَ تَنَحَّى عَنْهُمْ غَيْرَ بَعِيدٍ وَ رَجَعَ يُونُسُ إِلَى قَوْمِهِ فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ أَوْحَىٰ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَنْزِلُ الْعَذَابَ عَلَيْكُمْ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ فِي شَوَالٍ فِي وَسْطِ الشَّهْرِ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَرَدُّوا عَلَيْهِ قَوْلَهُ فَكَذَّبُوهُ وَ أَخْرَجُوهُ مِنْ قَرْيَتِهِمْ إِخْرَاجًا عَنِيفًا فَخَرَجَ يُونُسُ عَ وَمَعَهُ تَنُوحًا مِنَ الْقَرْيَةِ ...^١

١. وَ تَنَحَّى عَنْهُمْ غَيْرَ بَعِيدٍ وَأَقَامَا يَنْتَظِرَانِ الْعَذَابَ وَأَقَامَ رُوْبِيلٌ مَعَ قَوْمِهِ فِي قَرْيَتِهِمْ حَتَّى إِذَا دَخَلَ عَلَيْهِمْ شَوَالٌ صَرَخَ رُوْبِيلٌ بِأَعْلَى صَوْتِهِ فِي رَأْسِ الْجَبَلِ إِلَى الْقَوْمِ أَنَا رُوْبِيلُ شَفِيقٌ عَلَيْكُمْ رَحِيمٌ بِكُمْ هَذَا شَوَالٌ قَدْ دَخَلَ عَلَيْكُمْ وَقَدْ أَخْبَرَكُمْ يُونُسُ نَبِيُّكُمْ وَ رَسُولُ رَبِّكُمْ أَنَّ اللَّهَ أَوْحَىٰ إِلَيْهِ أَنَّ الْعَذَابَ يَنْزِلُ عَلَيْكُمْ فِي شَوَالٍ فِي وَسْطِ الشَّهْرِ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ رُسُلُهُ فَانْظُرُوا مَا أَنْتُمْ صَانِعُونَ فَأَفْرَغَهُمْ كُلَّامَهُ وَ وَقَعَ فِي قُلُوبِهِمْ تَحْقِيقُ نَزُولِ الْعَذَابِ فَأَجْفَلُوا نَحْوَ رُوْبِيلٍ وَقَالُوا لَهُ مَاذَا أَنْتَ تُشِيرُ بِهِ عَلَيْنَا يَا رُوْبِيلُ فَإِنَّكَ رَجُلٌ عَالِمٌ حَكِيمٌ لَمْ نَزَلْ نَعْرِفُكَ بِالرَّقَّةِ عَلَيْنَا وَ الرَّحْمَةُ لَنَا وَ قَدْ بَلَّغْنَا مَا أَشَرْتَ بِهِ عَلَيَّ يُونُسُ فِينَا فَمَرْنَا بِأَمْرِكَ وَأَشَرِ عَلَيْنَا بِرَأْيِكَ فَقَالَ لَهُمْ رُوْبِيلُ فَإِنِّي أَرَى لَكُمْ وَأَشِيرُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْظُرُوا وَ تَعْمَدُوا إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ فِي وَسْطِ الشَّهْرِ أَنْ تَعْدِلُوا الْأَطْفَالَ عَنْ الْأُمَهَاتِ فِي أَسْفَلِ الْجَبَلِ فِي طَرِيقِ الْأَوْدِيَةِ وَ تَقْفُوا النَّسَاءَ فِي سَفْحِ الْجَبَلِ وَ يَكُونُ هَذَا كُلُّهُ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ رِيحًا صَفْرَاءَ أَقْبَلَتْ مِنَ الْمَشْرِقِ فَعَجُّوا الْكَبِيرُ مِنْكُمْ وَ الصَّغِيرُ بِالصَّرَاخِ وَ الْبُكَاءِ وَ التَّضَرُّعِ إِلَى اللَّهِ وَ التَّوْبَةِ إِلَيْهِ وَ الْاسْتِغْفَارِ لَهُ وَ أَرْفَعُوا رُءُوسَكُمْ إِلَى السَّمَاءِ وَ قُولُوا رَبَّنَا ظَلَمْنَا وَ كَذَبْنَا نَبِيَّكَ وَ تَبْنَا إِلَيْكَ مِنْ ذُنُوبِنَا وَ إِنْ لَا تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ الْمُعَذِّبِينَ فَاقْبَلْ تَوْبَتَنَا وَ ارْحَمْنَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ثُمَّ لَا تَمَلُّوا مِنَ الْبُكَاءِ وَ الصَّرَاخِ وَ التَّضَرُّعِ إِلَى اللَّهِ وَ التَّوْبَةِ إِلَيْهِ حَتَّى تَتَوَارَى الشَّمْسُ بِالْحِجَابِ أَوْ يَكْشِفَ اللَّهُ عَنْكُمْ الْعَذَابَ قَبْلَ ذَلِكَ فَاجْمَعْ رَأْيُ الْقَوْمِ جَمِيعًا عَلَى أَنْ يَفْعَلُوا مَا أَشَارَ بِهِ عَلَيْهِمْ رُوْبِيلٌ فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ الَّذِي تَوَقَّعُوا الْعَذَابَ تَنَحَّى رُوْبِيلٌ مِنَ الْقَرْيَةِ حَيْثُ يَسْمَعُ صُرَاخَهُمْ وَ يَرَى الْعَذَابَ إِذَا نَزَلَ فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ فَعَلَ قَوْمُ يُونُسَ مَا أَمَرَهُمْ رُوْبِيلٌ بِهِ فَلَمَّا بَزَغَتِ الشَّمْسُ أَقْبَلَتْ رِيحٌ صَفْرَاءَ مُظْلِمَةٌ مُسْرِعَةٌ لَهَا صَرِيرٌ وَ حَفِيفٌ وَ هَدِيرٌ فَلَمَّا رَأَوْهَا عَجُّوا جَمِيعًا بِالصَّرَاخِ وَ الْبُكَاءِ وَ التَّضَرُّعِ إِلَى اللَّهِ وَ تَابُوا إِلَيْهِ وَ اسْتَغْفَرُوهُ وَ صَرَخَتِ الْأَطْفَالُ بِأَصْوَاتِهَا تَطْلُبُ أُمَهَاتِهَا وَ عَجَّتْ سَخَالُ الْبَهَائِمِ تَطْلُبُ اللَّبَنَ وَ عَجَّتِ الْأَنْعَامُ تَطْلُبُ الرِّعَى فَلَمْ يَزَالُوا بِذَلِكَ وَ يُونُسُ وَ تَنُوحًا يَسْمَعَانِ صِيحَتَهُمْ وَ صُرَاخَهُمْ وَ يَدْعُوَانِ اللَّهَ عَلَيْهِمْ بِتَغْلِيطِ الْعَذَابِ عَلَيْهِمْ وَ رُوْبِيلٌ فِي مَوْضِعِهِ يَسْمَعُ صُرَاخَهُمْ وَ عَجِيجَهُمْ وَ يَرَى مَا نَزَلَ وَ هُوَ يَدْعُو اللَّهَ يَكْشِفُ الْعَذَابَ عَنْهُمْ فَلَمَّا أَنْ زَالَتِ الشَّمْسُ وَ فُتِحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ سَكَنَ غَضَبُ الرَّبِّ تَعَالَى وَ رَحِمَهُمُ الرَّحْمَنُ فَاسْتَجَابَ دَعَاءَهُمْ وَ قَبِلَ تَوْبَتَهُمْ وَ أَقَالَهُمْ عَثَرَتَهُمْ

وَ أَوْحَىٰ إِلَى إِسْرَافِيلَ أَنْ أَهْبِطْ إِلَى قَوْمِ يُونُسَ فَإِنَّهُمْ قَدْ عَجُّوا إِلَى الْبُكَاءِ وَ التَّضَرُّعِ وَ تَابُوا إِلَيَّ وَ اسْتَغْفَرُوا لِي فَارْحَمْتَهُمْ وَ تَبَّتْ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا اللَّهُ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ أَسْرَعَ إِلَى قَبُولِ تَوْبَةِ عَبْدِي النَّاتِبِ مِنَ الذُّنُوبِ وَ قَدْ كَانَ عَبْدِي يُونُسُ وَ رَسُولِي سَأَلَنِي نَزُولَ الْعَذَابِ عَلَى قَوْمِهِ وَ قَدْ أَنْزَلْتُهُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا اللَّهُ أَحَقُّ مَنْ وَفَىٰ بَعْدِهِ وَ قَدْ أَنْزَلْتُهُ عَلَيْهِمْ وَ لَمْ يَكُنْ اشْتَرَطَ يُونُسُ حِينَ سَأَلَنِي أَنْ أَنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ أَنْ أَهْلِكَهُمْ فَاهْبِطْ إِلَيْهِمْ فَاصْرِفْ عَنْهُمْ مَا قَدْ نَزَلَ بِهِمْ مِنْ عَذَابِي فَقَالَ إِسْرَافِيلُ يَا رَبِّ إِنْ عَذَابَكَ قَدْ بَلَغَ أَكْتَافَهُمْ وَ كَادَ أَنْ يَهْلِكَهُمْ وَ مَا أَرَاهُ إِلَّا وَ قَدْ نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَكَيْفَ أَنْزِلُ أَصْرَفُهُ فَقَالَ اللَّهُ كُلَّا إِنِّي قَدْ أَمَرْتُ مَلَائِكَتِي أَنْ يَصْرِفُوهُ وَ لَا يَنْزِلُوهُ عَلَيْهِمْ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرِي فِيهِمْ وَ عَزِيمَتِي فَاهْبِطْ يَا إِسْرَافِيلُ عَلَيْهِمْ وَ أَصْرِفْ عَنْهُمْ وَ أَصْرِفْ بِهِ إِلَى الْجِبَالِ بِنَاحِيَةِ مَفَاوِضِ الْعُيُونِ وَ مَجَارَى السِّيُولِ فِي الْجِبَالِ الْعَادِيَةِ الْمُسْتَطِيلَةِ عَلَى الْجِبَالِ فَأَذَلَّهَا بِهِ وَ لَبِنَهَا حَتَّى تُصِيرَ مَلِينَةً حَدِيدًا جَامِدًا فَهَبْطَ إِسْرَافِيلُ عَلَيْهِمْ فَفَشَرَ أَجْنَحَتَهُ فَاسْتَقَامَ بِهَا ذَلِكَ الْعَذَابَ حَتَّى ضَرَبَ بِهَا تِلْكَ الْجِبَالَ الَّتِي أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ يَصْرِفَهُ إِلَيْهَا قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ وَ هِيَ الْجِبَالُ الَّتِي بِنَاحِيَةِ الْمُوصِلِ الْيَوْمَ فَصَارَتْ حَدِيدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَمَّا رَأَى قَوْمُ يُونُسَ أَنَّ الْعَذَابَ قَدْ صُرِفَ عَنْهُمْ هَبَطُوا إِلَى مَنَازِلِهِمْ عَنْ رُءُوسِ الْجِبَالِ وَ ضَمُّوا إِلَيْهِمْ نِسَاءَهُمْ وَ أَوْلَادَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ وَ حَمَدُوا اللَّهَ عَلَى مَا صَرَفَ عَنْهُمْ وَ أَصْبَحَ يُونُسُ وَ تَنُوحًا يَوْمَ الْخَمِيسِ فِي مَوْضِعِهِمَا الَّذِي كَانَا فِيهِ لَا يَشْكَاَنَّ أَنَّ الْعَذَابَ قَدْ نَزَلَ بِهِمْ وَ أَهْلَكَهُمْ جَمِيعًا لَمَّا خَفِيتْ أَصْوَاتُهُمْ عِنْدَهُمَا فَاقْبَلَا نَاحِيَةَ الْقَرْيَةِ يَوْمَ الْخَمِيسِ مَعَ طُلُوعِ الشَّمْسِ يَنْظُرَانِ إِلَى مَا صَارَ إِلَيْهِ الْقَوْمُ فَلَمَّا دَنَوْا مِنَ الْقَوْمِ وَ اسْتَقْبَلَتْهُمْ الْحَطَّابُونَ وَ الْحُمَمَاءُ وَ الرُّعَاةُ بِأَغْنَامِهِمْ وَ نَظَرُوا إِلَى أَهْلِ الْقَرْيَةِ مُطْمَئِنِّينَ قَالَ يُونُسُ لِنُتُوحَا يَا تَنُوحَا كَذَبَنِي الْوَحْيُ وَ كَذَبْتَ وَعْدِي لِقَوْمِي وَ لَا عِزَّةَ لِي وَ لَا يَرْوَنَ لِي وَجْهًا أَبَدًا بَعْدَ مَا كَذَبَنِي الْوَحْيُ فَانْطَلَقَ يُونُسُ هَارِبًا عَلَى وَجْهِهِ مُغَاضِبًا لِرَبِّهِ نَاحِيَةَ الْبَحْرِ مُسْتَسْكِرًا فِرَارًا مِنْ أَنْ يَرَاهُ أَحَدٌ مِنْ قَوْمِهِ فَيَقُولُ لَهُ يَا كَذَّابٌ فَلَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ وَذَا التَّوْنُ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ الْآيَةَ وَ رَجَعَ تَنُوحًا إِلَى الْقَرْيَةِ فَلَقِيَ رُوْبِيلَ فَقَالَ لَهُ يَا تَنُوحَا أَيُّ الرَّأْيَيْنِ كَانَ أَصُوبَ وَ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ رَأْيِي أَوْ رَأْيِكَ فَقَالَ لَهُ تَنُوحَا بَلْ رَأْيِكَ كَانَ أَصُوبَ وَ لَقَدْ كُنْتُ أَشَرْتُ بِرَأْيِ الْحُكَمَاءِ الْعُلَمَاءِ فَقَالَ لَهُ تَنُوحَا أَمَا إِنِّي لَمْ أَزَلْ أَرَى أَنَّي أَفْضَلُ مِنْكَ لَزُهْدِي وَ فَضْلِي

۲) از امام باقر ع درباره آیه «هنگامی که ندا در داد، در حالی که «مکظوم» بود» (قلم/۴۸) روایت شده است که مکظوم، یعنی مغموم و اندوهگین.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۸۳

فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ: إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ أَيْ مَغْمُومٌ.^۱

۳) روایت شده است که هنگامی که عبدالله بن حسن (از سادات بنی الحسن که می خواست علیه امویان و عباسیان قیام کند) و خاندانش مورد حمله قرار گرفتند، امام صادق ع نامه ای به او نوشت تا در خصوص آنچه بر سرش آمده به او تسلیت دهد و فرمود:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛

به خَلَفِ صالح و سلاله پاک، از برادرزاده و پسرعمویش؛

اما بعد؛ اگر تو و خاندانت، یعنی همراهانت در حمله ای که به شما شد، تنها بودید، اما از حیث ناراحتی و سختی و دردی که دل را به درد آورد تنها نبودید؛ چرا که آن جزع و ناراحتی و داغ مصیبتی که به شما رسید به من هم رسید؛ لیکن رجوع کردم به آنچه خداوند جل جلاله به متقین به خاطر صبرشان وعده داده و آنان را چه نیک تسلیت داده هنگامی که به پیامبرش فرمود «و برای حکم پروردگارت صبر کن که تو در دیده مایی» (طور/۴۸)

و هنگامی که فرمود: «پس برای حکم پروردگارت صبر کن و همانند صاحب ماهی [= یونس] مباش» (قلم/۴۸)

عِبَادَتِي حَتَّى اسْتَبَانَ فَضْلَكَ لِفَضْلِ عِلْمِكَ وَمَا أَعْطَاكَ اللَّهُ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ مَعَ التَّقْوَى أَفْضَلُ مِنَ الزُّهْدِ وَالْعِبَادَةِ بَلَا عِلْمٍ فَاصْطَحَبَا فَلَمْ يَزَالَا مُقِيمَيْنِ مَعَ قَوْمِهِمَا وَمَضَى يُونسُ عَلَى وَجْهِهِ مُغَاضِبًا لِرَبِّهِ فَكَانَ مِنْ قِصَّتِهِ مَا أَخْبَرَ اللَّهُ بِهِ فِي كِتَابِهِ إِلَى قَوْلِهِ فَأَمْنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ كَمْ كَانَ غَابَ يُونسُ عَنْ قَوْمِهِ حَتَّى رَجَعَ إِلَيْهِمْ بِالنُّبُوَّةِ وَالرِّسَالَةِ فَأَمْنُوا بِهِ وَصَدَّقُوهُ قَالَ أَرْبَعَةَ أَسَابِيعَ سَبْعًا مِنْهَا فِي ذَهَابِهِ إِلَى الْبَحْرِ وَ سَبْعًا مِنْهَا فِي رُجُوعِهِ إِلَى قَوْمِهِ فَقُلْتُ لَهُ وَمَا هَذِهِ الْأَسَابِيعُ شَهْرٌ أَوْ أَيَّامٌ أَوْ سَاعَاتٌ فَقَالَ يَا عُبَيْدَةُ إِنَّ الْعَذَابَ أَتَاهُمْ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ فِي النِّصْفِ مِنْ شَوَّالٍ وَ صَرَفَ عَنْهُمْ مِنْ يَوْمِهِمْ ذَلِكَ فَانْطَلَقَ يُونسُ مُغَاضِبًا فَمَضَى يَوْمَ الْخَمِيسِ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي مَسِيرِهِ إِلَى الْبَحْرِ وَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي بَطْنِ الْحُوتِ وَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ تَحْتَ الشَّجَرِ بِالْعَرَاءِ وَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فِي رُجُوعِهِ إِلَى قَوْمِهِ فَكَانَ ذَهَابُهُ وَ رُجُوعُهُ مَسِيرَةَ ثَمَانٍ وَ عَشْرِينَ يَوْمًا ثُمَّ أَتَاهُمْ فَأَمْنُوا بِهِ وَ صَدَّقُوهُ وَ اتَّبَعُوهُ فَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرِيبَةً آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ

۱. ناظر به این آیه، این دو روایت هم قابل توجه است:

روینا بإسناد الأئمة، عن الحسن بن علي بن زكريا، قال: حدثنا صهيب بن عباد بن صهيب، عن أبيه، عن جعفر بن محمد عليهما السلام، قال: سأل رجل محمد بن علي بن الحسين عليهما السلام متعنتا، فقال: أخبرني عن رجل من أهل الجنة، نهى الله عزَّ وجلَّ نبيه أن يعمل بعمله؟ فقال: ذاك يونس بن متى، قال الله تعالى: وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى (عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآيات و الأخبار و الأقوال، ج ۱۹، ص ۳۱۹)

الشيخ محمد بن يعقوب رحمه الله عن الحسين بن محمد و محمد بن يحيى جميعا عن محمد بن مسلم عن أبي سلمة عن الحسن بن شاذان الواسطي قال: كتبتُ إلى أبي الحسن الرضا ع أشكو جفاء أهل واسط و جهلهم علي و كانت عصاة من العثمانية تؤذيني فوقع بخطه إنَّ الله قد أخذ ميثاق أوليائه على الصبر في دولة الباطل فاصبر لحكم ربك فلو قد قام سيد الخلق لقالوا يا ويلنا من بعثنا من مرقدنا هذا ما وعد الرحمن و صدق المرسلون (تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۴۸۱)

و هنگامی که حضرت حمزه را مثله کردند به پیامبرش فرمود «و اگر عقوبت کردید، همان گونه که مورد عقوبت قرار گرفته‌اید [متجاوز را] به عقوبت رسانید، و اگر صبر کنید البته آن برای شکیبایان بهتر است» (نحل/۱۲۶) و او صلی الله علیه و آله و سلم صبر کرد و عقوبتشان نکرد؛

و نیز هنگامی که فرمود «و خاندانت را به نماز دستور بده و بر آن صبر داشته باش که ما از تو روزی نمی‌خواهیم ما به تو روزی می‌دهیم و عاقبت از آن متقین است» (طه/۱۳۲)

و هنگامی که فرمود «کسانی که چون مصیبتی به آنان برسد، می‌گویند: ما از آن خدا هستیم، و به سوی او باز می‌گردیم. آنها هستند که بر آنها درودها و رحمتی از جانب پروردگارشان می‌رسد، و آنها هستند که رهیافته‌اند» (بقره/۱۵۶-۱۵۷)

و هنگامی که فرمود «همانا صابران اجر خود را بی‌حساب دریافت می‌کنند»

و هنگامی که لقمان به فرزندش گفت «و بر آنچه به تو می‌رسد صبر کن که این [حاکمی] از عزم [و اراده تو در] امور است» (لقمان/۱۷)

و هنگامی که از قول موسی ع نقل کرد که به قومش فرمود «از خداوند یاری بجوید و صبر نمایید، مسلماً زمین از آن خداست به هر کس بخواهد به میراث می‌دهد و سرانجام (نیک) از آن پرهیزگاران است» (اعراف/۱۲۸)

و هنگامی که فرمود «کسانی که ایمان آوردند و اعمال شایسته انجام دادند و به حق توصیه کردند و به صبر توصیه کردند» (عصر/۳)

و هنگامی که فرمود «سپس از کسانی باشد که ایمان آوردند و به صبر توصیه کردند و به رحمت و مهربانی توصیه نمودند» (بلد/۱۷)

«و چه بسیار از پیامبرانی که مردان الهی فراوانی به همراه آنها جنگیدند، پس در مقابل آنچه به آنها در راه خدا رسید سست و ناتوان نشدند و خضوع و تسلیم نشان ندادند و خداوند صابران را دوست دارد» (آل عمران/۱۴۶)

و هنگامی که فرمود «و مردان و زنان صابر» (احزاب/۳۵) و هنگامی که فرمود «و صبر کن تا خداوند حکم فرماید و او بهترین حکم کنندگان است» (یونس/۱۰۹) و امثال اینها در قرآن فراوان است؛

و بدان ای عمو و ای پسرعمو! خداوند جل جلاله لحظه‌ای به خاطر ضرر و مصیبتی که به اولیایش می‌رسد دل‌نگرانی ندارد و هیچ چیز نزد او دوست‌داشتنی‌تر نیست از همراه کردن ضرر و تلاش و سختی با صبر؛ ...

إقبال الأعمال، ج ۳، ص ۸۲-۸۵

جَدِّي أَبِي جَعْفَرِ الطُّوسِيِّ عَنْ الْمُفِيدِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ
بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَابُوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ
مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ وَ رَوَيْنَاهَا أَيْضاً بِإِسْنَادِنَا إِلَى جَدِّي أَبِي جَعْفَرِ الطُّوسِيِّ عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ
بْنِ سَعِيدِ بْنِ مُوسَى الْأَهْوَازِيِّ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَرَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ
بْنِ أَيُّوبَ الْخَثْعَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ نَجِيحٍ بْنِ الْمُطَهَّرِ الرَّازِيِّ وَ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارِ الصِّيرَفِيِّ قَالَا مَعاً
إِنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ع كَتَبَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ حُمِلَ هُوَ وَ أَهْلُ بَيْتِهِ يُعْزِيهِ عَمَّا صَارَ إِلَيْهِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِلَى الْخَلْفِ الصَّالِحِ وَالدَّرَجَةِ الطَّيِّبَةِ مِنْ وَلَدِ أَخِيهِ وَابْنِ عَمِّهِ أَمَّا بَعْدُ فَلْنَنْتَفِرْ كُنْتَ تَقَرَّدْتَ أَنْتَ وَ أَهْلُ بَيْتِكَ مِمَّنْ حُمِلَ مَعَكَ بِمَا أَصَابَكُمْ مَا انْفَرَدَتْ بِالْحُزْنِ وَالْغَيْطَةِ وَالْكَآبَةِ وَالْأَلِيمِ وَجَعِ الْقَلْبِ دُونِي فَلَقَدْ نَالَنِي مِنْ ذَلِكَ مِنَ الْجَزَعِ وَالْقَلَقِ وَ حَرَّ الْمُصِيبَةِ مِثْلُ مَا نَالَكَ وَلَكِنْ رَجَعْتُ إِلَى مَا أَمَرَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ بِهِ الْمُتَّقِينَ مِنَ الصَّبْرِ وَ حُسْنِ الْعَزَاءِ حِينَ يَقُولُ لِنَبِيِّهِ ص وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَ حِينَ يَقُولُ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ وَ حِينَ يَقُولُ لِنَبِيِّهِ ص حِينَ مِثْلَ بِحِمَزَةٍ وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَكِنَّ صَبْرَتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ وَ صَبْرٌ ص وَ لَمْ يُعَاقَبْ وَ حِينَ يَقُولُ وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى وَ حِينَ يَقُولُ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ وَ حِينَ يَقُولُ إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَ حِينَ يَقُولُ لِقَمَانٍ لِابْنِهِ وَ اصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ وَ حِينَ يَقُولُ عَنْ مُوسَى وَ قَالَ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ حِينَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ حِينَ يَقُولُ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ وَ حِينَ يَقُولُ وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ وَ حِينَ يَقُولُ وَ كَآيِنٌ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ مَا ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكَاثُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ وَ حِينَ يَقُولُ وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِرَاتِ وَ حِينَ يَقُولُ وَ اصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ وَ أَمْثَالُ ذَلِكَ مِنَ الْقُرْآنِ كَثِيرٌ وَ اعْلَمْ أَيُّ عَمٍّ وَ ابْنِ عَمٍّ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ لَمْ يُبَالِ بِضُرِّ الدُّنْيَا لَوْلِيَّهِ سَاعَةٌ قَطُّ وَ لَا شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الضَّرِّ وَ الْجَهْدِ وَ الْأَذَى مَعَ الصَّبْرِ...^١

تدبر

(١) «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ»

١. وَ أَنَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمْ يُبَالِ بِنَعِيمِ الدُّنْيَا لَعَدُوِّهِ سَاعَةً قَطُّ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا كَانَ أَعْدَاؤُهُ يَقْتُلُونَ أَوْلِيَائِهِ وَ يَخِيفُونَهُمْ [يَحِيفُونَهُمْ] وَ يَمْنَعُونَهُمْ وَ أَعْدَاؤُهُ آمِنُونَ مُطْمَئِنُّونَ عَالُونَ ظَاهِرُونَ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا قُتِلَ ذَكَرِيَّا وَ احْتَجَبَ يَحْيَى ظُلْمًا وَ عُدَوَانًا فِي بَغْيٍ مِنَ الْبَغَايَا وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا قُتِلَ جَدُّكَ عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ ص لَمَّا قَامَ بِأَمْرِ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ ظُلْمًا وَ عَمَّكَ الْحُسَيْنُ بْنُ فَاطِمَةَ ص اضْطَهَادًا وَ عُدَوَانًا وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي كِتَابِهِ وَ لَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لَبُيُوتَهُمْ سَفًّا مِنْ فَضَّةٍ وَ مَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا قَالَ فِي كِتَابِهِ يَحْسِبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَ بَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا جَاءَ فِي الْحَدِيثِ لَوْ لَا أَنْ يَحْزَنَ الْمُؤْمِنُ لَجَعَلْتُ لِلْكَافِرِ عَصَابَةً مِنْ حَدِيدٍ لَا يُصَدِّعُ رَأْسُهُ أَبَدًا وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا جَاءَ فِي الْحَدِيثِ أَنَّ الدُّنْيَا لَا تُسَاوِي عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةً مِنْ مَاءٍ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا جَاءَ فِي الْحَدِيثِ لَوْ أَنَّ مُؤْمِنًا عَلَى قُلَّةٍ جَبَلٍ لَانْبَعَثَ اللَّهُ لَهُ كَافِرًا أَوْ مُنَافِقًا يُؤْذِيهِ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا جَاءَ فِي الْحَدِيثِ أَنَّهُ إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ قَوْمًا أَوْ أَحَبَّ عَبْدًا صَبَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءُ صَبًّا فَلَا يَخْرُجُ مِنْ غَمٍّ إِلَّا وَقَعَ فِي غَمٍّ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا جَاءَ فِي الْحَدِيثِ مَا مِنْ جُرْعَتَيْنِ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَجْرِعَهُمَا عَبْدُهُ الْمُؤْمِنُ فِي الدُّنْيَا مِنْ جُرْعَةٍ غِظَ كَظَمَ عَلَيْهَا وَ جُرْعَةٍ حُزْنٍ عِنْدَ مُصِيبَةٍ صَبَرَ عَلَيْهَا بِحُسْنِ عَزَاءٍ وَ احْتِسَابٍ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمَّا كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ص يَدْعُونَ عَلَى مَنْ ظَلَمَهُمْ بِطُولِ الْعُمُرِ وَ صَحَّةِ الْبَدَنِ وَ كَثْرَةِ الْمَالِ وَ الْوَلَدِ وَ لَوْ لَا ذَلِكَ مَا بَلَّغْنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ إِذَا خَصَّ رَجُلًا بِالترَّحُّمِ عَلَيْهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ اسْتَشْهَدَ فَعَلَيْكُمْ يَا عَمٍّ وَ ابْنَ عَمٍّ وَ بَنِي عُمُومَتِي وَ إِخْوَتِي بِالصَّبْرِ وَ الرِّضَا وَ التَّسْلِيمِ وَ التَّفْوِيزِ إِلَى اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ الرِّضَا وَ الصَّبْرُ عَلَى قَضَائِهِ وَ التَّمَسُّكِ بِطَاعَتِهِ وَ التَّوَلُّوْهُ عِنْدَ أَمْرِهِ أَفْرَغَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَ عَلَيْكُمْ الصَّبْرَ وَ خَتَمَ لَنَا وَ لَكُمْ بِالْأَجْرِ وَ السَّعَادَةِ وَ اتَّقِذْكُمْ وَ إِيَّانَا مِنْ كُلِّ هَلَكَةٍ بِحَوْلِهِ وَ قُوَّتِهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى صَفْوَتِهِ مِنْ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ.

کفار پیامبر ص خدا را تکذیب کردند و به دعوت او اعتنایی نکردند. خدا آنان را به عذابی تهدید کرد و حکایت صاجبان آن باغ را که چگونه عذاب الهی غافلگیرشان کرد برشمرد و همه استدلال‌هایی که محتمل بود برای اینکه آنها بتوانند خود را در آخرت هم‌رتبه مسلمانان قرار دهند باطل فرمود.

با همه این حرفها، باز از پیامبرش می‌خواهد که برای حکم پروردگار صبر کند و همانند حضرت یونس نباشد که صبر نکرد و از خداوند عذاب برای قوم خود درخواست کرد.

ثمره در تبلیغ دین

در عین حال که می‌دانیم قطعا عده‌ای چنان لجوج اند که هیچگاه ایمان نخواهند آورد، (جلسه ۵۰۹، تدبر ۱) اما ناامید شدن از هدایت جامعه، خیلی دلیل می‌خواهد و به این زودی‌ها نباید از تلاش برای هدایت دیگران دست برداشت.

۲) «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ»

حضرت یونس ۳۳ سال قومش را به سوی خدا می‌خواند و در این مدت تنها دو نفر به او ایمان آوردند (حدیث ۱)؛ از ایمان آوردن آنها خسته شد و از خداوند عذاب را برای قومش طلب کرد.

در این آیه خداوند به پیامبر اکرم ص می‌فرماید: تو مانند یونس نباش!

ثمره اخلاقی-اجتماعی

ببینید خداوند از پیامبرانش چه صبر و تحملی را انتظار دارد: ۳۳ سال دعوت و کار فرهنگی؛ و اثرگذاری تنها برای ۲ نفر! خسته شد؛ و خدا مواخذه اش می‌کند که چرا خسته شدی!

درست است که ما پیامبر نیستیم، اما خوب است با خود بیندیشیم که در حد خودمان برای دعوت دیگران به سوی حق و حقیقت چه اندازه صبر و تحمل داریم؟! و چه موقع خسته و ناامید می‌شویم؟! و چه بازدهی از کار خود انتظار داریم؟! آیا بیشتر به انجام وظیفه می‌اندیشیم یا به حصول نتیجه؟

۳) «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ»

چرا به جای «یونس» تعبیر «صاحب الحوت: همنشینی ماهی» را آورد؟

الف. این آیه هشدار می‌دهد که ما پیامبر ص [و در واقع به هر مبلغ راستین دین] که همانند حضرت یونس از خودت کم‌طاقتی نشان نده. اینکه به جای «یونس»، به وضعیتی که او دچار شد اشاره کرده و تعبیر «همنشینی ماهی» را می‌آورد شاید می‌خواهد به طور ضمنی اشاره کند که اگر مانند یونس از خودت کم‌صبری نشان دهی، تو را هم همنشین ماهی خواهیم کرد!

ب. ...

۴) «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

«صبر» در اینجا هم به معنای انتظار می‌تواند باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۷۵) هم به معنای استقامت به خرج دادن؛

«حکم» هم می‌تواند به معنای دستور الهی [حکم تشریعی] باشد و هم به معنای قضا و قدر الهی (حکم تکوینی)

«ل» هم می‌تواند به معنای «برای، به خاطر، به منظور» باشد هم به معنای «تا آن زمان» (نکات ترجمه)

بدین ترتیب معانی متعددی برای این عبارت قابل تصور است، که شاید محتمل‌ترین‌ها موارد زیر باشد (البته با توجه به قاعده امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا، حتی یقین به صحت احتمال قویتر، دلیلی بر نادرستی احتمالات ضعیف‌تر نیست)

الف. منتظر باش تا موعد قضای الهی (در یاری تو و سرنگونی دشمنت) فرا رسد.

ب. به خاطر دستوری که پروردگارت به تو داده صبر و استقامت داشته باش. (به تعبیری: صبر و استقامتی ارزشمند است که برای دستور خدا باشد نه از روی لجاجت و یکدندگی بی‌جا؛ تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۰)

ج. برای [= در مسیر] انجام دستور پروردگارت صبر و استقامت داشته باش.

د. منتظر باش تا دستور جدیدی از پروردگارت برسد.

ه. همچنان استقامت داشته باش تا دستور جدیدی از پروردگارت برسد.

و. ...

۵) «سَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَأُمْلَى لَهُمْ ... فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ»

اگر خداوند سنت استدراج و املاء دارد و به کافران و معاندان و دشمنان حق و حقیقت مهلت می‌دهد، کسی هم که دعوت کننده به دین خداست باید متناسب با آن، صبر و تحمل داشته باشد؛ نه اینکه با دیدن عنادورزی دشمنان حق، خسته شود.

۶) «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ»

اگرچه پیامبران معصوم‌اند اما متناسب با مرتبه‌ای که دارند مورد مواخذه قرار می‌گیرند و حتی چه‌بسا به یک پیامبر گفته می‌شود که تو رفتار فلان پیامبر را در پیش نگیر.

نکته تخصصی دین‌شناسی

عصمت یک مطلب ذومراتب است و غفلت از این حقیقت موجب شبهات فراوانی درباره پیامبران شده است. اگر گفته می‌شود شخص معصوم گناه و اشتباه نمی‌کند، به این دلیل است که او اسوه و الگوی دیگران است و همه کارهایش هم برای دیگران قابل پیروی است. اما این مطلب منافاتی ندارد که متناسب با جایگاه وجودی خویش کاری انجام دهد که برای آن جایگاه گناه محسوب شود، هرچند آن کار در عرف مردم گناه محسوب نشود؛ در واقع، این مطلب از باب «حسنات الابرار سیئات المقربین» است (خوبی‌های نیکوکاران، بدی‌های مقربان می‌باشد)؛ یعنی متناسب با جایگاه و منزلتی که افراد به دست می‌آورند به مقامی می‌رسند که برخی کارها - که در مقامات عادی جزء کارهای نیک و قابل تحسین به شمار می‌رود - از منظر صاحب آن مقام، گناه محسوب می‌شود!

همین اقدام حضرت یونس را در نظر بگیرید! اگر هر یک از ما ۳۳ سال مردم را به خدا بخواند و جز ۲ نفر ایمان نیاورند و آنگاه از خدا تقاضای عذاب کند و عذاب نزدیک شود و او از شهر بیرون رود، و بعد از بیرون رفتن او از شهر، مردم توبه کنند، آیا وی گناهی مرتکب شده است؟ قطعاً برای یک آدم عادی چنین تلاشی از بزرگترین ثوابهاست؛ و ایمان آوردن بعدی آن مردم هم هیچ تقصیری را متوجه وی نمی‌کند؛ اما کسی که به مقام نبوت رسیده، همین که چنین کاری می‌کند و مردم با دیدن عذاب توبه می‌کنند، مواخذه می‌شود که چرا بیشتر نماند! آن هم چنین مواخذه شدید و غلیظی. و از پیامبر ما هم خواسته می‌شود که تو این چنین نباش.

سایر گناهانی هم که ظاهراً به پیامبران و امامان نسبت داده شده، از همین باب است. مثلاً وقتی حضرت علی ع در دعای کامل از شدت و کثرت گناهانش می‌نالند، که:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصَمَ
 اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُنْزِلُ النَّعَمَ
 اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُغَيِّرُ النَّعَمَ
 اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَحْبِسُ الدُّعَاءَ
 اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُنْزِلُ الْبَلَاءَ
 اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي كُلَّ ذَنْبٍ أَذْنَبْتُهُ وَ كُلَّ خَطِيئَةٍ أَخْطَأْتُهَا

نه این است که مثلاً دروغی گفته یا غیبتی کرده؛ بلکه او خود را در مرتبه‌ای می‌بیند که بسیاری از کارها را برای خویش گناه می‌داند، در حالی که اگر امثال ما همان کار را انجام دهیم ثواب عظیمی خواهیم داشت.

یا مثلاً از رسول الله روایت شده است که «بر دل من غبار می‌نشیند و روزی صدفبار استغفار می‌کنم» (إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرُ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ. جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۵۸) در عین حال می‌دانیم که اگر تمام عبادات و کارهای نیک من و امثال من با نتیجه زندگی یک روز ایشان عوض شود نه تنها در نامه عمل من هیچ گناهی نمی‌ماند، بلکه به ثواب بسیار عظیمی دست یافته‌ام.

تکمله

یک شاهد ساده بر اینکه آن کارهایی که پیامبران انجام دادند هیچیک گناه اصطلاحی ما نبوده است، این است که هیچیک از این کارها آنها را - حتی در همان لحظه - سزاوار جهنم نکرد، بلکه صرفاً آنها را به سختی‌ای در زندگی دنیا انداخت.

۵۱۴) سوره قلم (۶۸) آیه ۴۹ لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لُنُبِدَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ ۱۳۹۶/۵/۲۹

ترجمه

اگر نه این بود که نعمتی از پروردگارش بدو رسید قطعاً در حالی که سزاوار ملامت بود به کرانه بی‌حفاظی افکنده می‌شد.

«تَدَارَكَ»^۱

ماده «درک» در اصل به معنای رسیدن چیزی به چیز دیگر و ملحق شدن به آن است (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۲۶۹) و برخی افزوده‌اند که «درک» رسیدنی است که همراه با نوعی احاطه بر شیء مورد نظر باشد؛ چنانکه در تعبیری نظیر «لَا تُدْرِكُهُ الْبَصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْبَصَارَ» (انعام/۱۰۳) یا «أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ» (نساء/۷۸) این معنا آشکار است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۲۰۲)

از این ماده فعل ثلاثی مجرد به کار نرفته است (التحقیق، ج ۳، ص ۲۰۲) و در قرآن کریم هم در دو وزن به کار رفته است: وزن افعال (أدرک، مانند آیات فوق)، که به معنای «به نهایت چیزی رسیدن» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۲) است؛ و وزن تفاعل (تَدَارَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ؛ قلم/۴۹) که دلالت بر مداومت و نیز پذیرش و اختیار کردن (مطاوعه) دارد؛ (التحقیق، ج ۳، ص ۲۰۲) و در وزن تفاعل، در مواردی ابدال (تبدیل ت به د) و ادغام رخ داده و به صورت «ادارک» به کار رفته است (حَتَّى إِذَا أَدَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا، أَعْرَافَ/۳۸؛ بَلْ أَدَارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ، نمل/۶۶) که به نظر می‌رسد این صیغه دلالت بر شدت و تاکید بیشتر دارد (التحقیق، ج ۳، ص ۲۰۲)

«الدَّرَك» شبیه «الدَّرَج» (درجه، مرتبه) می‌باشد با این تفاوت که «دَرَك» را برای مراتب نزولی (مثلاً طناب‌هایی که به هم گره می‌زنند تا با آن به آب چاه برسند) و «دَرَج» (درجه) را برای مراتب صعودی به کار می‌برند؛ چنانکه از درجات بهشت و درکات جهنم سخن به میان می‌آورند: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ؛ نساء/۱۴۵» و «دَرَك» به قعر دریا نیز به گفته می‌شود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۲) و برخی وجه تسمیه درکات جهنم به «دَرَك» را این دانسته‌اند که «دَرَك» جایگاه اهل جهنم است که بدان واصل می‌شوند (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۲۶۹)

همچنین به تبعات منفی کار هر شخصی که به او می‌رسد و گریبانگیرش می‌شود نیز «دَرَك» گویند (لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى؛ طه/۷۷) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۱۲)

با توجه به اینکه علم پیدا کردن، نوعی رسیدن به چیزی است، در اصطلاحات تخصصی تدریجاً کلمه «ادراک» به معنای «علم» به کار برده شده است، اما به عنوان یکی از راههای علم (نه مطلق علم) و آن علمی است که شیء را با خصوصیات خاص خودش شامل شود (یعنی یک نوع رسیدن و احاطه به شیء مورد نظر پیدا شود) لذا مثلاً در مورد علم به معدومات تعبیر ادراک به کار نمی‌رود (الفروق فی اللغة، ص ۸۱)

۱. اختلاف قرائت

عموماً «تدارک» را به همین صورت خوانده‌اند اما در قرائت ابن مسعود و ابن عباس به صورت «تدارکنه» قرائت شده؛ و از ابن هرمز و حسن و اعمش «ادارکه» (که اصلش تدارکه بوده) نیز روایت شده است. (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۹)

و قرأ الجمهور: تَدَارَكُهُ مَاضِيًا، و لم تلحقه علامة التأنيث لتحسين الفصل. و قرأ عبد الله و ابن عباس: تداركنه بناء التأنيث و ابن هرمز و الحسن و الأعمش: بشد الدال؛

ماده «درک» و مشتقات آن جمعا ۱۲ بار در قرآن کریم به کار رفته است و در این کاربردهای قرآنی، شاید تنها در آیه «لا تُدْرِكُهُ الْبَصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْبَصَارَ» (انعام/۱۰۳) بتوان ادراک را تاحدودی به معنای علم دانست.

«نَبَذَ»

ماده «نَبَذَ» در اصل به معنای پرتاب کردن و انداختن است (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۳۸۰) و برخی توضیح داده اند که نه هر انداختنی، بلکه انداختنی که ناشی از کم اعتنائی (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۸۸) یا ناشی از احساس بی نیازی باشد (الفروق فی اللغة، ص ۲۹۴؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۲۴): چنانکه در آیاتی مانند «لَيَنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ، همزة/۴؛ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ، آل عمران/۱۸۷؛ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ، قصص/۴۰) این معنا وضوح دارد.

«انْتَبَذَ» (انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا، مریم/۱۶؛ فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا، مریم/۲۲) را هم به معنای جدایی و عزلت گزیدن دانسته اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۸۸) گویی کسی که عزلت می گزیند خود را [از مردم به] دور می اندازد. (قاموس قرآن، ج ۷، ص ۱۰)

این ماده در قرآن کریم تنها ۱۲ بار استعمال شده و تنها به صورت فعل، و در همین دو صیغه ثلاثی مجرد و وزن «افتعال» به کار رفته است.

«الْعَرَاءُ»

درباره یکی بودن یا تفاوت ماده «عرو» و «عری» بین اهل لغت اختلاف است؛ اغلب اینها را جداگانه بحث نکرده اند (مثلا: مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۶۳) هرچند برخی از همین افراد گفته اند این ماده (که فرقی نمی کند حرف عله اش واو باشد یا لام) در اصل خود بر دو معنای کاملا متقابل دلالت دارد: یکی به معنای ثبات و همراهی و هم پوشانی، و دیگری به معنای مفارقت و خالی بودن چیزی از چیز دیگر (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۲۹۵)

اما برخی از ابتدا بین این دو تفاوت گذاشته (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۱۰۳-۱۰۴) و گفته اند «عرو» در اصل به معنای وصول نافذ (که رسیدن و همراهی شدید را دربردارد) می باشد و «عروء» به معنای ریسمان (فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى؛ بقره/۲۵۶، لقمان/۲۲) نیز از همین باب است از این جهت که با آن به مقصود می توان رسید و نیز تعبیر «إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ؛ هود/۵۴) از ماده «عرو» است؛

ولی «عری» به معنای فاقد پوشش (=برهنه) بودن است چنانکه به فرد برهنه «عاری» گویند و به زمینی که از هر پوششی (اعم از گیاه یا ساختمان، که شخص را در برابر نور و گرما و سرما حفظ کند) تهی باشد «الْعَرَاءُ»^۱ (صافات/۱۴۵ و قلم/۴۹) گفته می شود (همچنین: مجمع البیان، ج ۸، ص ۷۱۵) و فعل آن «عری یعری» است (أَلَا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرِ، طه/۱۱۸).

۱. البته نظر برخی از اهل لغت آن است که «الْعَرَاءُ» (بدون همزه) به معنای مطلق «ناحیه» است [اما در قرائات کسی این چنین قرائت نکرده است]؛ و بر همین اساس «اعتراه» را به معنای «ناحیه و سمت او را قصد کردن» دانسته اند و گفته اند (إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ؛ هود/۵۴) هم از همین باب است و «عروء» هم ه معنای چیزی است که از «عرا» (= ناحیه) آن آویزان شوند و تعبیر «الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى» تعبیر تمثیلی است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۶۳)

اگر بین این دو ماده تمایز بگذاریم باید گفت از هر یک از این دو ماده، دو کلمه (الْعَرَاءُ و تَعْرَى) و (الْعُرْوَةُ و اعْتَرَاكَ) در قرآن آمده؛ و جمعا از هر ماده‌ای ۳ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

«مَذْمُومٌ»

ماده «ذم» در اصل به معنای ملامت شدید؛ و نقطه مقابل «حمد» (سپاس و ستایش) است؛ «مذموم»، اسم مفعول، و به معنای کسی است که مورد مذمت واقع شده، یا سزاوار مذمت است. و «ذمه» و «ذمام» به معنای عهد و تعهد است (لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً: درباره شما نه خویشاوندی را مراعات می‌کنند و نه تعهدی را؛ توبه/۸) از این جهت که شخص در صورت عدم پایبندی بدان شایسته مذمت می‌باشد (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۴۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۳۱؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۳۳۱)

این ماده در قرآن کریم جمعا ۵ بار، و تنها به صورت دو کلمه «ذمه» و «مذموم» به کار رفته است.

حدیث

(۱) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه‌ای فرمودند:

ای مردم! شما را سفارش می‌کنم به تقوای الهی؛ و بسیار سپاس و ستایش گفتن او به پاس عطاها که به شما بخشیده و نعمتها که ارزانی‌تان فرموده، و خیراتی که از وی به شما رسیده. چه نعمتها که شما را بدان مخصوص نمود، و شما را با رحمتی تدارک فرمود؛ زشتی‌تان بر او آشکار بود و بر شما پوشید، و خود را در معرض گرفتن و مواخذه کردنش قرار دادید، و شما را مهلت بخشید.

نهج البلاغه، خطبه ۱۸۸

أَوْصِيَكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ بِتَقْوَى اللَّهِ وَكَثْرَةِ حَمْدِهِ عَلَى آلَائِهِ إِلَيْكُمْ وَنِعْمَائِهِ عَلَيْكُمْ وَبَلَائِهِ لَدَيْكُمْ فَكُمْ خَصَّكُمْ بِنِعْمَةٍ وَتَدَارَكَكُمْ بِرَحْمَةٍ أَعْوَرْتُمْ لَهُ فَسْتَرَكُمُ وَتَعَرَّضْتُمْ لَأَخْذِهِ فَأَمْهَلَكُمْ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است: یک شب رسول الله ص در خانه ام‌سلمه بود. نیمه شب وی متوجه شد که پیامبر ص در بستر نیست، برای یافتن وی از جایش بلند شد و ایشان را در گوشه‌ای از خانه یافت در حالی که ایستاده بود و دستانش را بلند کرده بود و می‌گریست و می‌گفت:

«اللَّهُمَّ لَا تَنْزِعْ مِنِّي صَالِحَ مَا أُعْطِيتَنِي أَبَدًا اللَّهُمَّ وَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ أَبَدًا اللَّهُمَّ لَا تُشِمْتُ بِي عَدُوًّا وَلَا حَاسِدًا أَبَدًا اللَّهُمَّ لَا تَرُدَّنِي فِي سُوءِ اسْتَنْقَذْتَنِي مِنْهُ أَبَدًا»

«خدایا، امور شایسته‌ای که به من عطا فرمودی را هرگز از من جدا مکن! خدایا چشم بر هم زدن مرا به خودم و امگذار!

خدایا مرا در معرض سرزنش دشمن و حسودان قرار مده! خدایا مرا به هیچ بدی‌ای که از آن نجاتم دادی برمگردان!»

ام‌سلمه به جای خود برگشت و چنان گریست که پیامبر ص متوجه گریه او شد و فرمود: ام‌سلمه! چرا چنین گریه می‌کنی؟

گفت: یا رسول الله! چرا گریه نکنم در حالی که تو که چنان جایگاهی نزد خداوند داری که «خداوند بخشد آنچه از دنباله

کار تو بود و آنچه بعدا می‌فرستی» (فتح/۲)، از او می‌خواهی که تو را در معرض شماتت دشمن و حسود قرار ندهد و به هیچ

بدی‌ای که از آن نجات داده برنگرداند و امور شایسته‌ای که به تو من عطا فرموده را هرگز از تو نگیرد و چشم بر هم زدنی تو را به خودت وامگذارد!

فرمود: ام سلمه! و چه چیزی می‌تواند مرا ایمن گرداند در حالی که خداوند یونس بن متی را چشم برهم زدنی به خودش واگذاشت و بر سر او آن آمد که آمد.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۷۵

حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَيَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي بَيْتٍ أُمِّ سَلَمَةَ فِي لَيْلَتِهَا فَفَقَدَتْهُ مِنَ الْفِرَاشِ فَدَخَلَهَا مِنْ ذَلِكَ مَا يَدْخُلُ النِّسَاءَ فَقَامَتْ تَطْلُبُهُ فِي جَوَانِبِ الْبَيْتِ حَتَّى انْتَهَتْ إِلَيْهِ وَهُوَ فِي جَانِبٍ مِنَ الْبَيْتِ قَائِمٌ رَافِعٌ يَدَيْهِ يَبْكِي وَهُوَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ لَا تَنْزِعْ مِنِّي صَالِحَ مَا أُعْطَيْتَنِي أَبَدًا اللَّهُمَّ وَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ أَبَدًا اللَّهُمَّ لَا تُشِمْتَ بِي عَدُوًّا وَلَا حَاسِدًا أَبَدًا اللَّهُمَّ لَا تَرُدَّنِي فِي سُوءِ اسْتَنْقَذْتَنِي مِنْهُ أَبَدًا» قَالَ فَانْصَرَفَتْ أُمُّ سَلَمَةَ تَبْكِي حَتَّى انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِبُكَائِهَا فَقَالَ لَهَا مَا يُبْكِيكِ يَا أُمَّ سَلَمَةَ فَقَالَتْ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلَمْ لَا أَبْكِي وَأَنْتَ بِالْمَكَانِ الَّذِي أَنْتَ بِهِ مِنَ اللَّهِ قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ تَسْأَلُهُ أَنْ لَا يُشِمْتَ بِكَ عَدُوًّا أَبَدًا وَلَا حَاسِدًا وَأَنْ لَا يَرُدَّكَ فِي سُوءِ اسْتَنْقَذَكَ مِنْهُ أَبَدًا، وَأَنْ لَا يَنْزِعَ عَنْكَ صَالِحَ مَا أُعْطَاكَ أَبَدًا وَأَنْ لَا يَكِلَكَ إِلَى نَفْسِكَ طَرْفَةَ عَيْنٍ أَبَدًا فَقَالَ يَا أُمَّ سَلَمَةَ وَمَا يُؤْمِنُنِي وَإِنَّمَا وَكَّلَ اللَّهُ يُؤْنَسَ بَنَ مَتَّى إِلَى نَفْسِهِ طَرْفَةَ عَيْنٍ فَكَانَ مِنْهُ مَا كَانَ.^۱

تدبر

(۱) «لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لُنَبَذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ»

اگر نعمت خدا شامل حال انسان نشود، حتی اگر پیامبر خدا باشی و ۳۳ سال به دستور او مشغول دعوت مردم بوده باشی، باز ممکن است وضعیتی پیدا کنی که سزاوار مذمت شوی.

بیهوده نیست که از مهمترین دعاهاى حتى پیامبر ص این بوده که «خدایا لحظه‌ای مرا به خودم وامگذارد!» (حدیث ۲)

(۲) «لُنَبَذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ»

گاه بی‌صبری از جانب یک نفر [اگر با عنایت خدا جبران نشود] وی را سزاوار ملامت و آوارگی در بیابان بی‌آب و علف می‌کند (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۰)

(۳) «لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لُنَبَذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ»

۱. این روایت هم از خود امام صادق ع مضمونی شبیه آن دارد:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ سَحِيمٍ عَنْ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ وَهُوَ رَافِعٌ يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ رَبِّ لَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ أَبَدًا وَلَا أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ قَالَ فَمَا كَانَ بِأَسْرَعٍ مِنْ أَنْ تَحْدَرَ الدُّمُوعُ مِنْ جَوَانِبِ لِحْيَتِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ فَقَالَ يَا ابْنَ أَبِي يَعْفُورٍ إِنَّ يُونُسَ بْنَ مَتَّى وَكَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى نَفْسِهِ أَقَلَّ مِنْ طَرْفَةِ عَيْنٍ فَأَحْدَثَ ذَلِكَ الذَّنْبَ قُلْتُ فَبَلَّغْ بِهِ كَفْرًا أَصْلَحَكَ اللَّهُ قَالَ لَا وَ لَكِنَّ الْمَوْتَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ هَلَكَ. (الكافي، ج ۲، ص ۵۸۱)

جواب «لو...»، «افکنده شدن در حالی که سزاوار ملامت است» می‌باشد نه صرف «افکنده شدن».

شبهه و پاسخ

از شبهاتی که از قدیم مطرح بوده این است که چرا در حالی که در آیه دیگری صریحاً از «افکنده شدن یونس در عراء» [= سرزمینی که گیاه و پوششی در برابر گرما و سرما ندارد] سخن به میان آمده (فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ؛ صافات/۱۴۵)، در این آیه این مطلب را مشروط کرد به اینکه «اگر نعمتی از جانب خدا بدو نمی‌رسید» که تلویحاً منظورش این است که نعمتی رسید و برای همین چنین کاری با وی نشد؟ آیا این دو آیه با هم متعارض نیستند؟

پاسخش این است که در آیه کنونی، بحث بر سر «افکنده شدن ملامت‌آمیز» است، نه مطلقاً افکنده شدن. در واقع منظور این است که:

اگر نه این بود که نعمتی از پروردگارش بدو رسید قطعاً در حالی که سزاوار ملامت بود به عراء افکنده می‌شد؛ اما چون نعمتی از خدا شامل حال او شد، پس به عراء افکنده شد بدون اینکه سزاوار ملامت باشد. (الخراج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۰۱۴؛ مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۲)

۴) «لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ»

خداوند حضرت یونس را به خاطر اینکه قومش را رها کرد به شکم ماهی انداخت، اما چون نعمت خدا شامل حال او گردید، به هیچ عنوان مذموم نیست. و این شاهی است که این اقدامش هیچ منافاتی با عصمت او ندارد.

نحوه استنباط این نکته

از کجا معلوم می‌شود که حضرت یونس شایسته مذمت نیست؟

اولاً با «لو» شرطیه مطلب را بیان کرد: «اگر نبود که الف، آنگاه حتماً ب و ج»

ثانیاً در خصوص جزای شرط، می‌دانیم که «نبذ بالعراء» محقق شده است، پس تنها «و هو مذموم» است که انکار می‌شود. در واقع ساختار استدلال به این صورت است:

در صورتی که «تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ» نعمت از جانب خدا به او رسید» را با P ؛

«نبذ بالعراء» به بیانان بی‌آب و علف افکنده شد» را با Q ؛

«هو مذموم» او سزاوار مذمت است» را با R

مشخص کنیم آنگاه این جمله شرطی (چون حرف تاکید «ل: حتماً» دارد) مفاد جمله دوشروطی را دارد و آنگاه ساختار صوری آن به صورت زیر خواهد بود:

$$\sim P \leftrightarrow (Q \& R)$$

از جمله فوق جمله زیر را می‌توان نتیجه گرفت:

$$(Q \& R) \rightarrow \sim P$$

با توجه به اینکه تعبیر «لو لا» به نحو دلالت می‌کند که «نعمت از جانب خدا رسیده است»، می‌توان ابتدا با قاعده رفع تالی، و سپس ضرب کردن نقیض در عطف، سیر استدلالی زیر را پیمود:

$$(Q \& R) \rightarrow \sim P, P \vdash \sim(Q \& R) \vdash \sim Q \vee \sim R$$

از طرفی می‌دانیم که «نبذ بالعراء» رخ داده است، پس:

$$\sim Q \vee \sim R, Q \vdash \sim R$$

پس جمله «او مذموم است» حتما نادرست است؛ یعنی او مذموم نیست.

این را در کانال نگذاشتم

(۵) «لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ»

چرا با اینکه «نعمه» مونث است، «تدارک» به صورت مونث نیامده است؟

الف. چون «نعمت» مونث مجازی است و می‌توان برای آن از لفظ مذکر استفاده کرد (اعراب القرآن (نحاس)، ج ۵، ص ۱۲)
 ب. «تدارک»، نه صیغه ماضی، بلکه فعل مضارع منصوب، و در اصل «تتدارک» بوده، که یکی از «تاء»های آن حذف شده است (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۲۹، ص ۵۴) شبیه «تنزل الملائکه» در سوره قدر، که در اصل تنزل الملائکه بوده است.
 ج. البته قرائت دیگری از این آیه هست که به صورت «تدارکته» (ابن مسعود و ابن عباس) و یا «ادارکه» (که در اصل تتدارکه بوده؛ اعمش) بوده است (البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۴۹) که در آن قرائات اصلا این مشکل پیش نمی‌آید.
 د. ...

۱۳۹۶/۵/۳۰

(۵۱۵) سوره قلم (۶۸) آیه ۵۰ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

ترجمه

پس او را پروردگارش برگزید و از شایستگانش گردانید.

نکات ترجمه

«فَاجْتَبَاهُ» = ف + اجتبی + ه

ماده «جبی» در اصل به معنای جمع کردن و تجمع می‌باشد، چنانکه «جَبَّيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ» به معنای جمع کردن آب در حوض است و به حوضی که در آب جمع شده است «جَبَائِيَّة» گوند که جمع آن، جَوَاب (وَجَفَانِ كَالْجَوَابِ؛ سبأ/۱۳) است و به همین مناسبت به جمع کردن مالیات (خراج) هم «جَبَائِيَّة» گویند؛ و تعبیر «يُجَبَّى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» (قصص/۵۷) نیز از همین باب می‌باشد. (معجم المقاييس اللغة، ج ۱، ص ۵۰۳؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۸۶)

برخی درباره اصل این ماده، افزوده اند که جمع کردنی است که بر اساس انتخاب و استخراج باشد (التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۲، ص ۵۳) و اگر درمورد اصل ماده هم چنین نباشد قطعاً «اجْتَبَاءُ» جمع کردنی است که چون به باب افتعال

رفته دلالت بر دقت و اختیار می‌کند؛ لذا به معنای جمع کردن با گزینش می‌باشد (همان) و اینکه خداوند بنده‌ای را «اجتباء» کند به معنای آن است که به فیض و عنایت خویش نعمتهای خاصی را (از جمله نعمت نبوت) را برای او جمع کند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۸۶)

ماده «جبی» در قرآن کریم جمعا ۱۲ بار به کار رفته است که غیر از دو مورد آن که در بالا اشاره شد (الْجَوَابُ، يُجَبِّي) تمامی موارد آن، فعل ثلاثی مزید در باب افتعال (اجتباء) می‌باشد.

«الصَّالِحِينَ»

در جلسه ۴۰۶ توضیح داده شد که «صالح» اسم فاعل از ماده «صلح» است؛ و «صلاح» نقطه مقابل «فساد» می‌باشد که آن را یک نحوه استقامت ناشی از حکمت، ویا تغییر حالت به وضعیتی دانسته‌اند که آن وضعیت استقامت داشته باشد؛ و «صالح» کسی است که حال خود را به چنین وضعی تغییر می‌دهد. <http://yekave.ir/al-ankaboot-29-9>

شان نزول^۱

حدیث

۱) ابوبصیر می‌گوید: از امام صادق ع سوال کردم: به چه علتی خداوند عز و جل عذاب را از قوم یونس برگرداند، در حالی که بر آنها سایه افکنده بود و با امتهای دیگر چنین نکرد؟
فرمود: چون در علم خداوند عز و جل گذشته بود که آن را به خاطر توبه‌شان از آنها برمی‌گرداند؛ و یونس را به این مطلب مطلع نکرد زیرا خداوند عز و جل می‌خواست که برای او در شکم ماهی فراغتی برای عبادت حاصل آید تا بدان سبب مستوجب ثواب و کرامتش گردد.

علل الشرائع، ج ۱، ص ۷۷

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بصيرٍ قَالَ:
قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع لَأَيِّ عِلَّةٍ صَرَفَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْعَذَابَ عَنْ قَوْمِ يُونُسَ وَقَدْ أَظْلَهُمْ وَلَمْ يَفْعَلْ كَذَلِكَ بغيرِهِمْ مِنَ الْأُمَمِ؟
فَقَالَ لَأَنَّهُ كَانَ فِي عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ سَيَصْرِفُهُ عَنْهُمْ لَتُوبَتِهِمْ وَإِنَّمَا تَرَكَ إِخْبَارَ يُونُسَ بِذَلِكَ لِأَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَرَادَ أَنْ يُفَرِّغَهُ لِعِبَادَتِهِ فِي بَطْنِ الْحُوتِ فَيَسْتَوْجِبَ بِذَلِكَ ثَوَابَهُ وَكَرَامَتَهُ.

۲) از امام صادق ع روایت شده است: یونس به خاطر گناهانی که از قومش دید غضبناک از میان آنها خارج شد تا همراه با گروهی بر کشتی‌ای در دریا سوار شد، ماهی‌ای سراغ آنها آمد تا غرقشان کند، سه بار قرعه انداختند [و هر بار به نام یونس افتاد] یونس گفت: تنها مرا می‌خواهد، پس مرا [به دریا] اندازید. چون ماهی یونس را گرفت خداوند متعال به او وحی کرد:

۱. الآية نزلت حين هم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يدعو على ثقيف، وقيل بأحد حين حل به ما حل فأراد أن يدعو على المنهزمين (أنوار

التنزيل و أسرار التأويل (بيضاوی) ج ۵، ص ۲۳۸)

من او را رزق و روزی تو قرار ندادم، پس نه استخوانی از او می‌شکنی و نه از گوشت او می‌خوری. پس او را در دریاها گرداند و او «در ظلمات ندا داد که خدایی جز تو نیست، پاک و منزهی، همانا من از ظالمان بوده‌ام» (انبیاء/۸۷) ...

نهایتا امام صادق ع فرمود: همانا پیامبر ص می‌فرمود: هیچکس را نسزد که بگوید من از یونس بن متی بهترم. [ظاهرا هشدار است به اینکه انسان خودستایی کند و گمان کند که اگر در وضعیت او قرار داشت بهتر از او می‌کرد.]

قصص الأنبياء عليهم السلام (للراوندي)، ص ۲۵۳

بِإِسْنَادِهِ عَنْ ابْنِ أَرْوَمَةَ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
خَرَجَ يُونُسُ ع مُغَاضِبًا مِنْ قَوْمِهِ لَمَّا رَأَى مِنْ مَعَاصِيهِمْ حَتَّى رَكِبَ مَعَ قَوْمٍ فِي سَفِينَةٍ فِي الْيَمِّ فَعَرَضَ لَهُمْ حُوتٌ لِيُغْرِقَهُمْ
فَسَاهَمُوا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ يُونُسُ إِيَّايَ أَرَادَ فَأَقْدِفُونِي فَلَمَّا أَخَذَتِ السَّمَكَةُ يُونُسَ ع أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهَا إِنِّي لَمْ أَجْعَلْهُ لَكَ رِزْقًا
فَلَا تَكْسِرِي لَهُ عَظْمًا وَ لَا تَأْكُلِي لَهُ لَحْمًا قَالَ فَطَافَتْ بِهِ الْبِحَارُ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ
الظَّالِمِينَ ...^۱

ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ النَّبِيَّ ص يَقُولُ مَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى ع.^۲

تدبر

(۱) «فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

خداوند از پیامبر اکرم ص می‌خواهد که برای حکم پروردگارش صبر داشته باشد و مانند حضرت یونس، زود [!] خسته، و از هدایت قومش ناامید نگردد!

اما این سخن بدین معنا نیست که حضرت یونس گناهکار بود و خدشه‌ای در نبوت و عصمت وی پدید آمد. مساله این است که از او به اندازه یک پیامبر انتظار می‌رفت، نه به اندازه یک آدم عادی؛ به همین جهت بود که خسته شدن او - بعد از ۳۳ سال تبلیغ دین و فقط ایمان آوردن ۲ نفر (جلسه ۵۱۳، حدیث ۱) - قابل قبول نبود! اما در عین حال او همچنان مشمول نعمت خاص الهی قرار داشت، چنانکه خدا او را برگزید و از صالحان قرار داد.

(۲) «فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ ...»

۱. وَ قَالَ لَمَّا صَارَتِ السَّمَكَةُ فِي الْبَحْرِ الَّذِي فِيهِ قَارُونُ سَمِعَ قَارُونُ صَوْتًا لَمْ يَسْمَعْهُ فَقَالَ لِلْمَلِكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ مَا هَذَا الصَّوْتُ قَالَ هُوَ يُونُسُ النَّبِيُّ ع فِي بَطْنِ الْحُوتِ قَالَ فَتَأَذَّنْ لِي أَنْ أَكَلِمَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ يَا يُونُسُ مَا فَعَلَ هَارُونُ قَالَ مَاتَ فَبَكَى قَارُونُ قَالَ مَا فَعَلَ مُوسَى قَالَ مَاتَ فَبَكَى قَارُونُ فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَى الْمَلِكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ أَنْ خَفَّفَ الْعَذَابَ عَنْ قَارُونَ لِرِقَّتِهِ عَلَى قَرَابَتِهِ وَ فِي خَبَرٍ آخَرَ أَرْفَعُ عَنْهُ الْعَذَابَ بَقِيَّةَ أَيَّامِ الدُّنْيَا لِرِقَّتِهِ عَلَى قَرَابَتِهِ وَ فِي هَذَا الْخَبَرِ شَيْءٌ يَحْتَاجُ إِلَى تَأْوِيلٍ

۲. این حدیث هم درباره توبه انبیا جالب توجه است:

قَالَ الصَّادِقُ ع التَّوْبَةُ حَبْلُ اللَّهِ وَ مَدَدُ عَنَائَتِهِ وَ لَا بُدَّ لِلْعَبْدِ مِنْ مُدَاوِمَةِ التَّوْبَةِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ كُلِّ فَرَقَةٍ مِنَ الْعِبَادِ لَهُمْ تَوْبَةٌ فَتَوْبَةُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ اضْطِرَابِ السَّرِّ وَ تَوْبَةُ الْأَوْلِيَاءِ مِنْ تَلَوِينِ الْخَطَرَاتِ وَ تَوْبَةُ الْأَصْفِيَاءِ مِنَ التَّنْفِيسِ وَ تَوْبَةُ الْخَاصِّ مِنَ الْإِشْتَغَالِ بِغَيْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَ تَوْبَةُ الْعَامِّ مِنَ الذُّنُوبِ وَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَعْرِفَةٌ وَ عِلْمٌ فِي أَصْلِ تَوْبَتِهِ وَ مُنْتَهَى أَمْرِهِ ... (مصباح الشريعة، ص ۹۷)

یونس که قبلاً به پیامبری برگزیده شده بود. چرا دوباره تعبیر «پس او را برگزید» به کار برد؟

الف. شاید می‌خواهد اشاره کند که مراتب قرب بی‌پایان است؛ و این گونه نیست که با رسیدن به مقام نبوت، به انتهای این مراتب رسیده باشیم؛ ورود به هر مرتبه بالاتر نیازمند عنایت ویژه‌ای از جانب خداوند است.
ب. ...

﴿۳﴾ «تَدَارَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ ... فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ ...»

به جای آنکه افراد را به خاطر یک لغزش طرد کنیم، آنها را تدارک کنیم؛ ضعف‌هایشان را برطرف نماییم و آنگاه به آنها مسئولیت دهیم. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۱)

﴿۴﴾ «إِذْ نَادَى ... فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ ...»

توبه و مناجات به درگاه خداوند راهی است به سوی برگزیده شدن توسط خداوند (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۰)

﴿۵﴾ «فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ + فَ + جَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

بعد از اینکه فرمود «خدا او را برگزید» از حرف «ف» (پس) استفاده کرد، نه از حرف «و». چرا؟

الف. اینها «برگزیدن او» و «در صالحان قرار دادنش» دو اقدام در عرض هم نبود؛ بلکه «صالح قرار دادن»، نتیجه «برگزیده شدن» است؛ بدین وسیله اشاره می‌کند به مقامی از «صلاح»، که نه ثمره عمل خود شخص، بلکه حاصل عنایت ویژه خداست (یعنی مقام مخلصین: خالص‌شدگان، که برتر است از مقام مخلصین: خالص‌کنندگان، کسانی که خودشان اخلاص می‌ورزند).
ب. ...

﴿۶﴾ «... فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

مقصود از اینکه او را از صالحان قرار داد، چیست؟

الف. شاید اشاره است به مقام عصمت او. «صالح» اسم فاعل است که دلالت بر ثبوت «صلاح» در شخص می‌کند و چون این صالح بودنش مقید به چیزی نشده است (نفرموده که مثلاً صالح الاعمال، یا ...) نشان دهنده صلاح مطلق در همه شئون اعتقادی و گرایشی و عملی است؛ که همان مقام عصمت و «مقام مخلصین» (تدبر ۵) است.

ب. چه‌بسا می‌خواهد با این بیان، او را ملحق می‌کند به کسانی که دارای مقام صلاح ذاتی هستند (که همان اهل بیت ع هستند) همان مقامی که خداوند در آخرت حضرت ابراهیم ع را به آن مقام می‌رساند (إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ؛ بقره/۱۳۰)
(اقتباس از المیزان، ج ۱، ص ۳۰۳-۳۰۵)

ج. ...

۵۱۶) سوره قلم (۶۸) آیه ۵۱ وَ إِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ۝ ۱۳۹۶/۵/۳۱

ترجمه

و حقیقت این است که آنان که کفر ورزیدند چیزی نمانده با چشمانشان تو را بلغزانند و زمین زنند، هنگامی که این ذکر [= قرآن] را شنیدند؛ و می گویند که او حتما دیوانه [جن زده] است!

شهادت امام جواد ع تسلیت باد

سلام می دهم از دور من به محضرتان	چه کرده با دل من مرقد منورتان ...
تو جنس غربت از جنس غربت حسن است	میان خانه و غربت؟ امان ز همسرتان ...
به خاک دید تو را فاطمه، خدا را شکر	ندید حداقل روی نیزه ها سرتان ...
عطش نصیب تو شد جای شکر آن باقی است	که خنجری نشد آقا نصیب حنجرتان

شاعر: مهدی مقیمی https://t.me/shere_aeini/5362

اختلاف قرائت^۱

نکات ترجمه

لِيُزْلِقُونَكَ: ل- (لام فارقه برای تاکید^۲) + يُزْلِقُونَ + ك (ضمیر مخاطب، مفعول)

ماده «زلق» در اصل به معنای لغزش چیزی از جایگاهش است (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۲۱) و تقریباً هم معنای «زلل: لغزش» است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۸۳) و تفاوتش با زلل این است که زلق، لغزشی است که حتماً با سقوط کردن همراه باشد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۳۴۵)

۱. ليزلقونك

عموماً به همین صورت «لِيُزْلِقُونَكَ» (فعل ثلاثی مزید از باب افعال) خوانده اند؛ اما به صورت فعل ثلاثی مجرد «لِيُزْلِقُونَكَ»، نزد اهل مدینه (نافع) (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۵۱۱) و نیز نزد ابوجعفر یزید بن قیقاع (از قراء عشره) قرائت شده است. (الکامل المفصل فی القرائات الأربعة عشر، ص ۵۶۶). همچنین در قرائت ابن مسعود و ابن عباس و اعمش و عیسی به صورت «لِيزهقونك» نیز قرائت شده است. (معانی القرآن، ج ۳، ص ۱۷۹؛ البحر المحيط، ج ۱۰، ص ۲۵۰)

مرحوم طبرسی توضیح داده است: من قرأ بفتح الیاء جعله من زلقه و زلقته أنا مثل حزن و حزنته و شترت عینه و شترتها قال أبو علی و الخلیل یذهب فی ذلك إلى أن المعنی جعلت فيه شترا و جعلت فيه حزنا كما أنك إذا قلت كحلته و دهنته أردت جعلت ذلك فيه و من قرأ أزلقه الفعل بالهمزة و معنی «لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ» ينظرون إليك نظر البغضاء كما ينظر الأعداء و مثله قول الشاعر:

يتقارضون إذا التقوا في مجلس نظرا يزيل مواقع الأقدام.

۲. وقتی «ان» مخففه به جای «إن» مشدده بیاید و بعد از آن فعلی بیاید (إن يَكَادُ)، برای اینکه با «إن» نافی اشتباه نشود، لازم می آید که یک لام

تاکید بیاید تا بین إن نافی و إن ایجابی که برای تاکید است، تفاوت گذاشته شود. (إعراب القرآن (للنحاس)، ج ۵، ص ۱۲)

«مَزْلَقَةً» و «مَزْلَقٌ» به معنای زمینی است که ثبات و قراری ندارد [لغزنده است] (معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۲۱) و «صَعِيداً زَلَقاً» (کهف/۴۰) زمینی است که گیاهی در آن نمی‌روید (معانی القرآن، ج ۲، ص ۱۴۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۸۳) در این آیه مقصود از اینکه «إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ» این است که از نگاه تند و تیزی که از روی حسد به تو می‌افکنند نزدیک است تو را از مکانت به در آرند و به زمین بزنند (معجم المقایس اللغة، ج ۳، ص ۲۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۸۳) و اغلب مفسران بر این باورند که این همان «چشم زدن: أصابه العين» است (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۲) که در فارسی به «چشم زخم» معروف است.

این ماده در قرآن کریم ۲ بار آمده است.^۱

«مجنون»

در جلسه ۲۵۶ توضیح داده شد که ماده «جن» در اصل به معنای «پوشش» و مخفی شدن است؛ که «جن» را هم به همین جهت که از ما انسانها پوشیده است، «جن» گفته‌اند؛ و «مجنون» به معنای کسی است که به «جنون» و دیوانگی مبتلا شده است، و وجه تسمیه‌اش یا از این جهت است که گویی عقل شخص مخفی شده است؛ و یا از این جهت چنین نامیده شده که گمان می‌کردند دیوانه کسی است که جنیان بر او تسلط پیدا کرده‌اند. <http://yekaye.ir/al-hegr-15-27>

شأن نزول

حَسَّانُ جَمَّالٍ [= شتربان] می‌گوید: امام صادق را از مدینه به مکه می‌بردم. در راه به مسجد غدیرخم رسیدیم. آنجا به سمت چپ مسجد نگاهی کرد و فرمود: اینجا محل ایستادن رسول الله ص است آن موقعی که فرمود: «هرکس من مولای او هستم، پس علی ع مولای او است.» سپس نگاه به سمت دیگری کرد و فرمود: آنجا خیمه ابوفلان و فلان و سالم (مولی ابوحذیفه) و ابوعبیده جراح است که هنگامی که دیدند او دستانش را بلند کرد به همدیگر گفتند: به چشمانش نگاه کنید که دارد در حلقه می‌چرخد! گویی اینها چشمان یک جن زده است [گویی جن به سراغ وی آمده]. پس جبرئیل با این آیه نازل شد: «و حقیقت این است که آنان که کفر ورزیدند چیزی نمانده بود با چشمانشان تو را از بلغزانند و زمین زنند، هنگامی که این ذکر را شنیدند؛ و می‌گویند که او حتماً جن زده [دیوانه] است! در حالی که او جز ذکری برای جهانیان نیست.» سپس امام صادق ع به من فرمود: حَسَّان! اگر نبود که تو تنها یک شتربانی، این حدیث را برایت نمی‌گفتم.

^۱ . البته در قرائت ابی بن کعب و ابن عباس و عبدالله بن حرث، آیه «وَأَزْلَقْنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ؛ شعراء/۶۴) را به صورت «وَأَزْلَقْنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ» قرائت

کرده که در این صورت تعداد کاربرد این واژه در قرآن کریم، لااقل ۳ بار می‌شود. (البحر المحيط فی التفسیر، ج ۸، ص ۱۶۱)

تهذيب الأحكام، ج ۳، ص ۲۶۴؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۳۰؛ الکافی، ج ۴، ص ۵۶۷؛ مناقب آل ابی طالب ع، ج ۳، ص ۳۷؛ شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار ع، ج ۱، ص ۲۴۱؛ تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العتره الطاهره، ص ۳۶۸

مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ حَسَّانِ الْجَمَّالِ قَالَ: حَمَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ مِنْ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ قَالَ فَلَمَّا أَنْتَهَيْنَا إِلَى مَسْجِدِ الْغَدِيرِ نَظَرَ فِي مِيسَرَةِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ ذَاكَ مَوْضِعُ قَدَمِ رَسُولِ اللَّهِ صَ حَيْثُ قَالَ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَآلَاهُ وَ عَادَ مَنْ عَادَاهُ ثُمَّ نَظَرَ فِي الْجَانِبِ الْآخَرِ فَقَالَ هَذَا مَوْضِعُ فُسْطَاطِ أَبِي قُلْثَانَ وَ قُلْثَانَ وَ سَالِمِ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ وَ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ فَلَمَّا أَنْ رَأَوْهُ رَافِعًا يَدَهُ قَالَ بَعْضُهُمْ انْظُرُوا إِلَى عَيْنَيْهِ تَدُورَانِ كَأَنَّهُمَا عَيْنَا مَجْنُونٍ فَتَزَلَّ جَبْرِائِيلُ عَ بِهِذِهِ الْآيَةُ «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

ثُمَّ قَالَ يَا حَسَّانُ لَوْ لَا أَنَّكَ جَمَّالِي لَمَا حَدَّثْتِكَ بِهَذَا الْحَدِيثِ.^۴

۱. در کافی به جای محمد بن احمد بن يحيى، محمد بن يحيى ثبت شده و نیز جمله پایانی امام صادق ع را ندارد.

۲. عبارت در این منبع اندکی متفاوت است:

حَسَّانُ الْجَمَّالِ، قَالَ: حَمَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (جعفر بن محمد علیه السلام) مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ، فَلَمَّا أَنْتَهَى إِلَى غَدِيرِ خُمٍ، نَظَرَ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: تَرَى عَنِ يَسَارِ الْمَسْجِدِ ذَاكَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: كَانَ مَوْضِعُ قَدَمِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ حِينَ أَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ قَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ. وَ نَظَرَ إِلَى الْجَانِبِ الْآيَمَنِ، فَقَالَ: هَاهُنَا كَانَ فُسْطَاطُ أَرْبَعَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ - سَمَاهُمْ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، تَغَشَّاهُ الْوَحْيُ، فَنَظَرُوا إِلَى عَيْنَيْهِ قَدْ انْقَلَبَتَا. فَقَالُوا: مَا هُوَ إِلَّا جَن. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِمْ: «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۳. این منبع سندش متفاوت است و در پایان یک جمله اضافه دارد که کاملاً نشان می دهد جمله اخیر امام از باب رعایت تقیه بوده است:

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ رَحِمَهُ اللَّهُ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ الْمَالِكِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْحُسَيْنِ الْجَمَّالِ قَالَ: حَمَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَلَمَّا بَلَغَ غَدِيرِ خُمٍ نَظَرَ إِلَيَّ وَ قَالَ هَذَا مَوْضِعُ قَدَمِ رَسُولِ اللَّهِ صَ حِينَ أَخَذَ بِيَدِ عَلِيٍّ وَ قَالَ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ وَ كَانَ عَنْ يَمِينِ الْفُسْطَاطِ أَرْبَعَةٌ نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ سَمَاهُمْ لِي فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَيْهِ وَ قَدْ رَفَعَ يَدَهُ حَتَّى بَانَ بَيَاضُ إِبْطِيهِ قَالُوا انْظُرُوا إِلَى عَيْنَيْهِ قَدْ انْقَلَبَتَا كَأَنَّهُمَا عَيْنَا مَجْنُونٍ فَاتَاهُ جَبْرِائِيلُ فَقَالَ اقْرَأْ وَ إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ وَ الذِّكْرُ عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ عَ فَقُلْتُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَسْمَعَنِي هَذَا مِنْكَ فَقَالَ لَوْ لَا أَنَّكَ جَمَّالٌ لَمَا حَدَّثْتِكَ بِهَذَا لِأَنَّكَ لَا تُصَدِّقُ إِذَا رُوِيَتْ عَنْيَ.

۴. با توجه به حدیث فوق، معنای این حدیث زیر هم قابل توجه می شود:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْيَمَانِيِّ عَنْ مِسْمَعِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ صَبَّاحِ الْحِذَاءِ عَنْ صَبَّاحِ الْمُزَنِيِّ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: لَمَّا أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَ بِيَدِ عَلِيٍّ عَ - يَوْمَ الْغَدِيرِ صَرَخَ إِبْلِيسُ فِي جُنُودِهِ صَرْخَةً فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ فِي بَرٍّ وَ لَا بَحْرٍ إِلَّا أَتَاهُ فَقَالُوا يَا سَيِّدَهُمْ وَ مَوْلَاهُمْ مَاذَا دَهَكَ فَمَا سَمِعْنَا لَكَ صَرْخَةً أَوْ حَشَ مِنْ صَرْخَتِكَ هَذِهِ فَقَالَ لَهُمْ فَعَلَ هَذَا النَّبِيُّ فِعْلًا إِنْ تَمَّ لَمْ يُعْصِ اللَّهُ أَبَدًا فَقَالُوا يَا سَيِّدَهُمْ أَنْتَ كُنْتَ لِأَدَمَ فَلَمَّا قَالَ الْمُنَافِقُونَ إِنَّهُ يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى وَ قَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ أَمَا تَرَى عَيْنَيْهِ تَدُورَانِ فِي رَأْسِهِ كَأَنَّهُ مَجْنُونٌ يَعْنُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَ صَرَخَ إِبْلِيسُ صَرْخَةً بَطَرَبٍ فَجَمَعَ أَوْلِيَائَهُ فَقَالَ أَمَا عَلِمْتُمْ أَنِّي كُنْتُ لِأَدَمَ مِنْ قَبْلُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ أَدَمُ نَقَضَ الْعَهْدَ وَ لَمْ يَكْفُرْ بِالرَّبِّ وَ هَؤُلَاءِ نَقَضُوا الْعَهْدَ وَ كَفَرُوا بِالرَّسُولِ ... (الکافی،

ج ۸، ص ۳۴۴)

بسیاری گمان می‌کنند «چشم زدن» امری خرافی است. اگرچه نمی‌توان انکار کرد که خرافی‌ای هم در این مساله وارد شده است (مانند تخم مرغ شکستن و ...) اما اصل این مطلب وجود دارد.

در اینجا سه دسته روایت تقدیم می‌شود

(۱) روایاتی که نشان می‌دهد اصل چشم زدن وجود دارد، و امری خرافی نیست.

(۲) روایاتی که شامل توصیه‌هایی است برای در امان ماندن از چشم دیگران (که همگی تاکید دارند بر یاد خدا)

(۳) روایات متعددی برای اینکه انسان چکار کند که مبادا خودش ناخواسته دیگری را چشم بزند!

(۱)

الف. از پیامبر ص روایت شده است: چشم زدن حقیقت دارد و گاه چشم زدن، قله‌ای را ساقط می‌کند.

مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۸۰

عن النبی ص أن العین حق و العین تستنزل الحالق.^۱

ب. روایت شده که اسماء بنت عمیس به پیامبر ص عرض کرد: فرزندان جعفر را چشم زده‌اند. آیا برای آنها حرزی تهیه

کنم؟

فرمودند: بله! اگر چیزی بتواند بر قضا و قدر سبقت بگیرد، همین چشم زدن است!

مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۸۰؛ و ج ۱۰، ص ۵۱۲؛ جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۱۵۷

أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُمَيْسٍ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بَنِي جَعْفَرٍ تُصِيبُهُمُ الْعَيْنُ أَفَأَسْتَرْقِي لَهُمْ؟
قَالَ نَعَمْ فَلَوْ كَانَ شَيْءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتِ الْعَيْنُ^۲

ج. از امیرالمومنین ع روایت شده است:

چشم زدن حقیقت دارد، حرز حقیقت دارد، سحر حقیقت دارد؛ فال نیک حقیقت دارد؛ اما «طیره» (فال بد) حقیقت ندارد،

«عدوی» (انتقال بدی از کسی به دیگری) حقیقت ندارد؛ و بوی خوش بهبوددهنده است، غسل بهبوددهنده است؛ سواری

بهبوددهنده است؛ و نگاه به سبزی بهبوددهنده است.

نهج البلاغه، حکمت ۴۰۰

۱. وَقَالَ ص لَا رُقِيَّةَ إِلَّا مِنْ حُمَةٍ وَالْعَيْنُ حَقٌّ. (مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶)

۲. شبیه این فرمایش پیامبر ص در مکارم الأخلاق، ص ۴۱۴ از امام صادق ع روایت شده است:

عَنِ الصَّادِقِ ع قَالَ: لَوْ كَانَ شَيْءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ سَبَقَتْهُ الْعَيْنُ

وَ قَالَ عَ الْعَيْنُ حَقٌّ وَ الرُّقَى حَقٌّ وَ السَّحَرُ حَقٌّ وَ الْفَالُ حَقٌّ وَ الطَّيْرَةُ لَيْسَتْ بِحَقٍّ وَ الْعَدْوَى لَيْسَتْ بِحَقٍّ وَ الطَّيْبُ نُشْرَةٌ وَ الْعَسَلُ نُشْرَةٌ وَ الرُّكُوبُ نُشْرَةٌ وَ النَّظَرُ إِلَى الْخَضِرَةِ نُشْرَةٌ^۱.

(۲)

الف. از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که کسی یکی از شما را چنان تهنیت گفت که اعجاب برانگیز بود، پس هنگامی که خواست از منزل بیرون رود مُعَوِّذَتَيْنِ (سوره های فلق و ناس، که با «قُلْ أَعُوذُ» شروع می شود) بخواند که به اذن خداوند متعال چیزی به او ضرر نخواهد زد.

مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶

وَ قَالَ الصَّادِقُ ع

إِذَا تَهَيَّأَ أَحَدُكُمْ تَهِيَّةً تُعْجِبُهُ فَلْيَقْرَأْ حِينَ يَخْرُجُ مِنْ مَنْزِلِهِ الْمُعَوِّذَتَيْنِ فَإِنَّهُ لَا يَضُرُّهُ شَيْءٌ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى.

ب. از امام صادق ع روایت شده است که امیرالمومنین ع فرمودند: پیامبر ص برای حسن و حسین حرزی قرار داد و فرمود:

«أَعِذُّكُمْ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ وَأَسْمَائِهِ الْحُسْنَى كُلِّهَا عَامَّةً مِنْ شَرِّ السَّامَةِ وَالْهَامَةِ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ: شما را پناه می دهم به کلمات تام خداوند و اسماء حسناى او، همگی شان، از شر سامه (مرگ) و هامه (حیوانات زهردار) و از شر هر چشم بد و از شر هر حسود»

سپس پیامبر ص به ما رو کرد و فرمود: حضرت ابراهیم این گونه اسماعیل و اسحاق را در پناه [خدا] قرار می داد.

الکافی، ج ۲، ص ۵۶۹

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع: رَقَى النَّبِيُّ ص حَسَنًا وَ حُسَيْنًا فَقَالَ أَعِذُّكُمْ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ وَأَسْمَائِهِ الْحُسْنَى كُلِّهَا عَامَّةً مِنْ شَرِّ السَّامَةِ وَالْهَامَةِ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ثُمَّ أَلْفَتَ النَّبِيُّ ص إِلَيْنَا فَقَالَ هَكَذَا كَانَ يُعَوِّذُ إِبْرَاهِيمَ - إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ ع.^۲

۱. و نیز از پیامبر ص روایت شده است:

همان چشم زدن، گاه کسی را روانه قبر، و شتر را راهی دیگ می کند!

جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۵۷؛ مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ الْعَيْنَ تَدْخُلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَ تَدْخُلُ الْجَمَلَ الْقَدْرَ.

۲. دعاهاى دیگری نیز در این راستا آمده مانند:

ذَكَرَ عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُظَفَّرٍ السَّمْعَانِيُّ هَذِهِ الْعُوذَةَ أَيْضًا لِلْعَيْنِ مَرْوِيَّةً عَنِ النَّبِيِّ ص اللَّهُمَّ يَا ذَا السُّلْطَانِ الْعَظِيمِ وَ الْمَنِّ الْقَدِيمِ وَ الْوَجْهِ الْكَرِيمِ ذَا الْكَلِمَاتِ التَّامَّاتِ وَ الدَّعَوَاتِ الْمُسْتَجَابَاتِ عَافِ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ مِنْ أَنْفُسِ الْجِنَّ وَ أَعْيُنِ الْإِنْسِ. (المصباح للكفعمي، ص ۲۲۰)

الف. از امام صادق ع روایت شده است:

چشم زدن حق است، و در مورد آن، نه از خودت بر خودت ایمن باش و نه از خودت بر دیگران؛ پس هرگاه از در مورد آن نگران شدی [که مبادا چشم زده باشی] سه بار بگو: «ما شاءَ الله لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ: هر چه خدا بخواهد، که هیچ نیرویی جز به [خواست] خداوند علی عظیم کاری پیش نمی برد»

مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶

رَوَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ الْعَيْنُ حَقٌّ وَ لَيْسَ تَأْمَنُهَا مِنْكَ عَلَى نَفْسِكَ وَ لَا مِنْكَ عَلَى غَيْرِكَ فَإِذَا خِفْتَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَقُلْ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ ثَلَاثًا.^۱

ب. از امام صادق ع روایت شده است: هرکس چیزی از برادر [ایمانی اش دید که] او را به اعجاب درآورد، بر آن تکبیر گوید؛ چرا که چشم زدن حقیقت دارد.

طب الأئمة عليهم السلام، ص ۱۲۱

مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ هَارُونَ الْعَبْدِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَجَلِيِّ عَنْ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَعْجَبَهُ شَيْءٌ مِنْ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ فَلْيَكْبِرْ عَلَيْهِ فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ.^۲

تدبر

(۱) «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

کسانی که کفر می ورزند، چنان عناد دارند که وقتی سخنی که آنان را متذکر به حق و حقیقت می کند، می شنوند، چنان با بغض و عداوت و انکار به پیامبر ص می نگرند که نزدیک است با تندی نگاهشان او را از جایش بلغزانند و زمین بزنند و می گویند او حتما دیوانه است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۳)

روی آن جبرائیل (ع) رقی رسول الله و علمه الرقیة و هی بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ عَيْنٍ حَاسِدٍ اللَّهُ يَشْفِيكَ. (مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۸۰)
عَنْ مُعْمَرِ بْنِ خَلَادٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ الرِّضَا ع يَخْرُاسَانَ عَلَى نَفَقَاتِهِ فَأَمَرَنِي أَنْ أَتَّخِذَ لَهُ غَالِيَةً فَلَمَّا اتَّخَذْتُهَا فَأَعْجَبَ بِهَا فَنَظَرَ إِلَيْهَا فَقَالَ لِي يَا مُعْمَرُ إِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ فَاتَّخِذْ فِي رُقْعَةٍ الْحَمْدَ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَ الْمُعَوِّذَتَيْنِ وَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَ اجْعَلْهَا فِي غِلَافٍ الْقَارُورَةِ. (مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶)

۱. در تفسیر جوامع الجامع، ج ۴، ص ۵۶۴ مطلب بدین صورت آمده است:

عن أنس: أن النبي - صلى الله عليه وآله - قال: مَنْ رَأَى شَيْئًا يُعْجِبُهُ فَقَالَ اللَّهُ اللَّهُ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ لَمْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ.

۲. در مکارم الأخلاق، ص ۳۸۶ این مضمون چنین آمده است:

وَعَنْ الرِّضَا ع قَالَ: مَنْ أَعْجَبَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَلْيُبَارِكْ عَلَيْهِ فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ.

و اصل مساله یاد کردن خداست چنانکه در طب الأئمة عليهم السلام، ص ۱۲۱ آمده است:

مُحَمَّدُ بْنُ مَيْمُونٍ الْمَكِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عِيسَى عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مُخْتَارٍ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَالِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ ع أَنَّهُ قَالَ: لَوْ نَبَشَ لَكُمْ عَنْ الْقُبُورِ لَرَأَيْتُمْ أَنَّ أَكْثَرَ مَوْتَاكُمْ بِالْعَيْنِ لَأَنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ إِلَّا إِنْ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ الْعَيْنُ حَقٌّ فَمَنْ أَعْجَبَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَلْيَذْكُرِ اللَّهَ فِي ذَلِكَ فَإِنَّهُ إِذَا ذَكَرَ اللَّهَ لَمْ يَضُرَّهُ.

خداوند در برابر چنین مردمانی از پیامبر ص می‌خواهد صبر داشته باشد و مانند یونس آنها را رها نکند!

﴿وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ﴾

نزدیک است کافران به پیامبر چشم زخمی برسانند.

بحثی درباره چشم‌زخم

این آیه از آیاتی است که از قدیم معروف بوده که دلالت بر وقوع مساله «چشم زخم» دارد؛ و از حسن بصری نقل شده که برای دفع چشم زخم، این آیه و آیه بعد را بخوانند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۳).

علاوه بر این آیه، بسیاری از صحابه و تابعین و مفسران مانند ابن عباس و قتاده و ضحاک و سدی و حسن و بلخی و رمانی و ... (متشابه القرآن و مختلفه (لابن شهر آشوب)، ج ۱، ص ۴۰) بر این باورند که وقتی حضرت یعقوب به فرزندانش گفت از یک در وارد مصر نشوید (یوسف/۶۷)، چون از چشم زخم بر آنان می‌ترسید.

علامه طباطبایی پس از اشاره به اینکه عموم مفسران این آیه را درباره چشم زدن دانسته‌اند توضیح می‌دهند که این ظاهراً نوعی تاثیر نفسانی است که دلیل عقلی‌ای بر نفی آن وجود ندارد و بلکه شواهدی هم بر تایید آن یافت می‌شود و در روایات هم فراوان اشاره شده [حدیث ۱] و لذا دلیلی برای انکارش نیست. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۸)

امروزه با پیدا شدن و رواج پدیده‌هایی مثل هیپنوتیزم و اثبات نیروهای مغناطیسی در برخی نگاه‌ها باور به وجود چنین چیزی دیگر با مشکل چندانی مواجه نیست؛ اما نکته‌ای که باید مد نظر قرار داد، پرهیز از افتادن در خرافاتی است که پیرامون این مساله پدید آمده است.

همواره هر جا انسان‌ها با اموری مواجه شوند که وجه ماورایی و غیبی آن غلبه داشته باشد، زمینه برای رواج خرافات مهیا می‌شود و باید مراقب بود که نه به خاطر خرافاتی که رخ داده، اصل مساله انکار شود؛ و نه به خاطر پذیرش اصل مساله - و با توجه به اینکه تحلیل علمی هنوز در این عرصه ناتوان است - به هر خرافه‌ای میدان دهیم.

آنچه مروری بر روایات در اختیار ما قرار می‌دهد این است که یک انسان خدا‌باور، این حادثه را - همانند تمام حوادث عالم خلقت - خارج از قدرت الهی نمی‌بیند؛ و همانند هر امر ناخوشایندی، مهمترین راه مواجهه با آن را توکل بر خداوند و یاری جستن از او می‌داند. (حدیث ۲)

آسیب‌شناسی چشم‌زخم در جامعه

به نظر می‌رسد باور به چشم‌زخم از آنجا که با خرافات گره خورده، آسیب‌های چندی را در جامعه ما رقم زده است؛ از جمله:

۱) رواج پاره‌ای از اعمال خرافی مانند تخم‌مرغ شکستن و

۱. عَنْ الْفَرَّاءِ وَ الزَّجَّاجِ قَالَ الْحَسَنُ دَوَاءُ إِصَابَةِ الْعَيْنِ أَنْ يَقْرَأَ الْإِنْسَانُ هَذِهِ الْآيَةَ وَ إِنَّ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ. همچنین در جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۱۵۷ و بسیاری از کتب دیگر نیز از وی روایت شده است.

در این زمینه‌ها باید مطالبه دلیل کرد: آیا واقعا دلیل علمی یا سخنی از معصومان بر این موارد رسیده است؟

۲) رواج پاره‌ای زشت‌نمایی‌ها و بدبینی‌ها: متاسفانه بسیاری از افراد از ترس اینکه مورد چشم‌زخم قرار نگیرند، همواره بدی‌ها و مشکلات زندگی خود را با آب و تاب فراوان بازگو می‌کنند، اما از بازگو کردن خوبی‌ها و نعمت‌هایی که برایشان پیش آمده خودداری می‌کنند؛ و تدریجا این امر موجب رواج بدبینی و تزریق نگاه منفی در جامعه گردیده است.

قطعا چنین رویکردی منطقی اسلام است. قرآن کریم صریحا دستور می‌دهد «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ: تنها درباره نعمت پروردگارت سخن بگو» (ضحی/۱۱). در روایات هم بازگو کردن مصیبت‌هایی که بر انسان وارد شده است، بسیار مورد مذمت قرار گرفته و همین بازگو کردن را در تثبیت آن مصیبت‌ها موثر دانسته‌اند.

۳) رواج بدبینی به انسانهای دیگر از ترس اینکه مبادا آنها چشمشان شور باشد.

در منطق قرآن کریم، بدگمانی یکی از گناهان، و گاه از گناهان کبیره است: «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ: از بسیاری از گمانها پرهیز کنید که برخی از گمانها گناه است» (حجرات/۱۲). در روایات یافت نشد که راهی برای پیدا کردن کسی که چشم‌زخم زده مطرح کنند یا افراد را به چنین امری تشویق کنند. فضای آیات و روایات تاکید بر برادری ایمانی در جامعه است.

۴) اولویت یافتن امور غیر اساسی به جای امور اساسی در باور مسلمانان

در قرآن کریم اگر تعبیر مستقیمی درباره چشم‌زخم آمده باشد همین یک آیه است؛ و در ذیل همین آیه هم تنها سخنی از حسن بصری (و نه از معصومان) نقل شده که برای دفع چشم‌زخم این آیه را بخوانید. اما متاسفانه این آیه به یکی از شعارهای مهم در جامعه بدل شده است و بر سر در یا روی دیوار بسیاری از خانه‌ها نقش بسته است؛ در حالی که تعظیم شعائر (شعارهای اسلامی) به این است که آیاتی که اصول اندیشه اسلامی ما را نشان می‌دهد تابلو و نماد خویش قرار دهیم. شهید مطهری در سخنرانی‌ای چنین تعبیر می‌کنند: «در برخی از خانه‌ها انسان یک لوسی و نری می‌بیند، [این آیه را تابلو کرده‌اند] «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ» یعنی برای اینکه ما را چشم‌زخم زنند این را آنجا نصب کرده‌ایم. این شعار نیست. شعار اسلامی یعنی آنچه که به وسیله آن وابستگی خودتان به اسلام را نشان می‌دهید و یک اصل از اصل اسلامی را اثبات می‌کنید.» (پانزده گفتار، ص ۱۹۰)

۳) «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ»

کینه دشمن جدی است، باید به هوش بود؛ و لبه تیز حمله دشمن، رهبر جامعه اسلامی است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۲)

۴) «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

چه ارتباطی هست بین اینکه آنها می‌خواستند پیامبر ص را چشم بزند؛ و اینکه گفتند او حتما دیوانه [جن‌زده] است؟

الف. چون چشم‌زخم‌شان مؤثر نیفتاد، گفتند او از جن الهام گرفته و جن مددکار اوست. (حجۃ‌التفاسیر، ج ۷، ص ۷۶)

ب. برای اینکه توجیه کنند مخالفت و کینه و حسد خود نسبت به وی را، که موجب چشم زدن ایشان می‌شد، او را دیوانه خواندند.

ج. وقتی با گوش شنیدند و از دستشان کاری بر نمی‌آمد، هم با چشم و هم با زبان حمله کردند.

د. ...

۵) «يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

ابتدای سوره از پیامبرش دفاع کرد و فرمود که بحمدالله تو مجنون نیستی: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» (قلم/۲) در اینجا می‌فرماید: این کافران پیامبر را مجنون خواندند.

الف. بدین وسیله پایان سوره بر ابتدای سوره منطبق گردید (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۸۹)

ب. نشان داد که در برابر تهمت به اولیای خدا باید از آنها دفاع کرد. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۹۲)

ج. شاید از این شباهت شروع و خاتمه، بتوان محور سوره را شناسایی کرد: دفع تهمت مجنون بودن از پیامبر ص و نشان دادن بی‌منطقی شدید کفار - توضیح در جمع‌بندی پایان جلسه ۵۱۲ - (که آیا کسانی که این اندازه غیرمنطقی‌اند، واقعا خودشان دیوانه نیستند؟!)

د. نشان دادن شدت تقابل دو منطق در تحلیل انسان‌ها: بر اساس یک منطق و زاویه دید، پیامبر ص قطعاً دیوانه نیست؛ و بر اساس تحلیل و زاویه دید دیگر، پیامبر حتماً دیوانه است.

ه. ...

تاملی با خویش

در ذیل همان آیه ابتدای سوره (جلسه ۴۶۸ تدبر ۵ <http://yekaye.ir/al-qalam-68-2>) بحثی شد که «واقعا چه کسی دیوانه است» و اشاره شد که به لحاظ جامعه‌شناسی، مردم به کسی دیوانه می‌گویند که شبیه آنها رفتار نکند و منطق رفتارهای وی را درک نکنند.

اکنون لحظه‌ای با خویش درنگ کنیم:

آیا نعوذ بالله ما در عمق جان خود، پیامبر را دیوانه نمی‌دانیم؟! آیا منطق او در زندگی را قبول داریم؛ یعنی مثلاً تحمل آن همه سختی‌ها در راه خدا و دیدن چنین کینه‌توزی‌ها و لجاجت‌ورزی‌هایی از جانب کافران، و اینکه با این حال، مانند حضرت یونس نباشد که - بعد از ۳۳ سال تبلیغ، و ایمان آوردن تنها ۲ نفر - خسته شود؟! اگر واقعا منطق او را قبول داریم، چه اندازه در زندگی‌مان حاضریم بر اساس این منطق رفتار کنیم؟ در یک کلام، آیا زندگی خود را بر مدار خدا و دستوراتش تنظیم می‌کنیم یا بر اساس راحتی و دلخواه خویش؟!

واقعا، چه کسی دیوانه است؟

لازم به ذکر است که مطالب فوق به صورت روزانه در کانال تلگرامی ای به آدرس زیر قرار داده می‌شد

<https://t.me/YekAaye>

و تمامی محتواهای فوق در پایان هر روز در سایتی به آدرس yekAaye.ir قرار داده می‌شود و در آنجا علاوه بر امکان جستجو، می‌توانید مطلع شوید که دقیقاً تاکنون چه آیاتی مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین کانالی با عنوان «یک آیه در روز- گزیده» از ماهها قبل راه‌اندازی شده است که برای راحتی کسانی که فرصت کمتری دارند و به بحث‌های تخصصی چندان علاقه‌ای ندارند، گزیده‌ای از مطالب این کانال قرار داده می‌شود. به آدرس

<https://t.me/YekAayah>

هرگونه استفاده از محتواهای فوق در راستای ترویج معارف قرآن و اهل بیت ع، حتی بدون ذکر منبع، بلامانع است. در صورتی که مباحث این کانال و سایت را در ترویج معارف قرآنی و ارتقای فرهنگ دینی جامعه مفید یافتید، آن را به دوستان خود نیز معرفی کنید.